AUGUSTE COMTE

Discurs asupra spiritului pozitiv

E[redacted]TIINȚIFICĂ

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE
Filosofia universală contemporană

AUGUSTE COMTE

Discurs asupra spiritului pozitiv

Traducere, Preambul şi Note
de

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
Bucureşti, 1999

Coperta colecției : DANIEL NICOLESCU

Redactor : MARIANA ȚUȚUIANU

Traducerea a fost făcută după
Discours sur l'esprit positif de Auguste COMTE,
Union Générale d'Éditions, Paris, 1963

ISBN 973-44-0221-8

Pozitivismul, o „filosofie definitivă" ?

Este uimitor cât de numeroase sunt textele fundamentale ale culturii universale care încă ne rămân străine, în sensul că ne este dat să le cunoaştem exclusiv în limbile străine în care acestea circulă. Textele reprezentative ale lui Auguste Comte se numără printre ele.

Spre deosebire de *Discours de la méthode* al lui Descartes, *Discours sur l'esprit positif* al lui Auguste Comte este un discurs adevărat, rostit ca preambul la un curs anual de astronomie populară, într-o sală pusă la dispoziţie de primăria unei circumscripţii administrative a Parisului. În 1844 discursul a fost tipărit într-un volumaş care însuma 108 pagini (editori : Carilian-Goeroy şi Victor Dalmont, Paris), pentru ca apoi să apară, în acelaşi an, ca parte introductivă la *Traité Philosophique d'Astronomie Populaire*. Pe un spaţiu redus, filosoful rezumă o operă care până atunci îi ceruse nu mai puţin de 6 volume : *Cours de philosophie positive* (1830—1842), la care se vor adăuga cele 4 volume ale *Système de politique positive* (1851—1854), proiectate încă din 1842.

Nici o construcţie filosofică nu a avut o influenţă mai promptă, mai vastă şi mai durabilă decât pozitivismul. În afară de Franţa, unde a fost cultivat în mod inteligent şi

tenace de E. Littré, P. Laffitte, Rigolage, Robinet sau Alfred Fouillée, în Anglia i s-au raliat imediat spirite ca J.St. Mill, H. Spencer, A. Bain sau K. Pearson, în Rusia gânditori ca G.N. Vârubov, E.V. De–Roberti, K.D. Kavelin sau V.V. Lasevici, în îndepărtata Japonie reputaţi filosofi ca Nisi Amane sau Toyama Masuiti, iar în nu mai puţin îndepărtata Brazilie un grup de filosofi naţionalişti (Luis Perreira Barreto, Miguel Lemos, Teiheira Mendes), care i-au dat prestanţă de doctrină de stat. Dar lucrul cel mai important a fost acela că în Statele Unite ale Americii pozitivismul a constituit prologul pragmatismului şi însăşi coloana sa vertebrală. Şi să nu uităm de empiriocriticismul lui Ernst Mach şi Richard Avenarius în Austria şi Elveţia şi, mai ales, de marea încrengătură neopozitivistă din secolul XX, inclusiv *pozitivismul logic*, direcţii de gândire scientistă fecunde şi în zilele noastre şi ale căror rezultate se fac simţite, între altele, în domeniul informaticii practice. Pleiada de gânditori din celebrul *Wienerkreis* (R. Carnap, M. Schlick, H. Reichenbach, O. Neurath, K. Gödel, H. Feigl, H. Hahn etc.), la care se adaugă englezii A. Ayer şi G. Ryle, polonezii J. Lukasiewicz şi A. Tarski, americanii Ch.W. Morris, C.J. Lewis şi E. Nagel, şi mulţi, mulţi alţii, ne dau o idee despre amploarea curentului.

Este oare pozitivismul o „filosofie definitivă“, dincolo de orice metafizică a esenţelor şi a explicaţiilor transcendentale ? Cert este că Auguste Comte a făcut această afirmaţie. Adevărul acestui enunţ nu poate fi însă demonstrat pe cale logică. Verdictul îl va da istoria. Un fapt este sigur : pozitivismul şi pragmatismul reprezintă filosofia burgheziei care a învins definitiv încercările de restauraţie feudală, atât în Europa, cât şi în America marelui război civil. S-ar putea ca

viitorul pozitivismului/pragmatismului să se suprapună exact pe viitorul clasei care a generat această filosofie. Iar acest viitor poate fi grandios. Cu o condiţie : ca aspiraţiile burgheziei să coincidă cu ale întregii Umanităţi, acea „divinitate“ la care se închina Auguste Comte.

Dr. LEONARD GAVRILIU

DISCURS
ASUPRA
SPIRITULUI POZITIV

Consideraţii fundamentale asupra naturii şi destinaţiei adevăratului spirit filosofic ; apreciere sumară privind marea importanţă socială pe care o are astăzi propagarea universală a principalelor studii pozitive ; aplicarea specială a acestor principii la ştiinţa astronomică, în lumina poziţiei sale enciclopedice reale

I

Totalitatea cunoştinţelor de astronomie, până în prezent luate în considerare prea izolat, nu mai trebuie de acum încolo să constituie decât unul dintre elementele indispensabile unui nou sistem indivizibil de filosofie generală[1], pregătit în mod progresiv prin concursul spontan al tuturor marilor lucrări ştiinţifice proprii ultimelor trei secole şi care a ajuns astăzi, în sfârşit, la adevărata sa maturitate abstractă. În virtutea acestei conexiuni, încă foarte puţin înţelese, natura şi destinaţia acestui *Tratat*[2] nu ar putea fi suficient apreciate în cazul în care acest preambul necesar nu ar fi consacrat mai ales definirii convenabile a adevăratului spirit fundamental al acestei filosofii, a cărei instalare universală trebuie, în fond, să devină scopul esenţial al unui asemenea învăţământ. Deoarece ea se distinge în principal printr-o continuă preponderenţă, atât logică cât şi ştiinţifică, a punctului de vedere istoric sau social[3], mă văd nevoit, pentru a o caracteriza mai bine, să reamintesc mai întâi, în mod sumar, marea lege pe care am stabilit-o în al meu *Sistem de filosofie pozitivă*[4], cu privire la întreaga evoluţie intelectuală a Umanităţii, lege la care, de altfel, studiile noastre de astronomie vor recurge adesea.

Potrivit acestei doctrine fundamentale, toate speculaţiile noastre, oricare ar fi ele, sunt obligate, atât la individ cât şi la

specie, să treacă succesiv prin trei stări teoretice diferite, pe care denumirile obişnuite de teologică, metafizică şi pozitivă le vor putea califica aici în mod suficient pentru cei care vor fi înţeles bine adevăratul lor sens general. Deşi la început indispensabilă din toate punctele de vedere, prima stare trebuie de acum încolo să fie concepută ca pur provizorie şi pregătitoare ; a doua, care nu constituie în realitate decât o modificare dizolvantă a celei dintâi, nu are niciodată decât o simplă destinaţie tranzitorie, aceea de a conduce treptat la starea a treia ; tocmai în aceasta, singura pe deplin normală, constă, în toate metodele, regimul definitiv al raţiunii umane.

În primul lor avânt, în mod necesar teologic, toate speculaţiile noastre manifestă în mod spontan o predilecţie caracteristică pentru problemele cele mai insolubile, pentru temele cele mai radical inaccesibile oricărei investigaţii decisive. Printr-un contrast care azi trebuie să ni se pară inexplicabil, dar care, în fond, era atunci în deplină armonie cu adevărata situaţie iniţială a inteligenţei noastre, într-o vreme în care spiritul uman era sub nivelul celor mai simple probleme ştiinţifice, el căuta cu aviditate, şi într-un mod aproape exclusiv, originea tuturor lucrurilor, *cauzele* esenţiale, fie ele prime sau finale, ale diverselor fenomene care îl frapau, ca şi modul lor fundamental de a se produce, căuta, într-un cuvânt, cunoştinţele absolute[5]. Această trebuinţă primitivă este în mod firesc satisfăcută, în măsura în care ar putea vreodată să fie, prin tendinţa noastră de a transporta pretutindeni tipul uman, asimilând toate fenomenele, oricare ar fi ele, acelora pe care le producem noi înşine şi care, în felul acesta, încep să ni se pară destul de cunoscute potrivit intuiţiei imediate care le însoţeşte[6]. Pentru a înţelege bine spiritul pur teologic, rezultat din dezvoltarea tot mai sistematică a acestei stări primordiale, nu trebuie să ne limităm la a-l examina în ultima sa

fază, care ia sfârşit sub ochii noştri, la populaţiile cele mai avansate, dar care nu este deloc, cu mare aproximaţie, faza cea mai caracteristică ; este necesar să aruncăm o privire asupra evoluţiei sale naturale spre a-i aprecia identitatea fundamentală sub cele trei forme principale succesive care îi sunt proprii.

Forma cea mai imediată şi mai pronunţată o constituie *fetişismul* propriu-zis, care constă mai ales în a atribui tuturor corpurilor exterioare o viaţă în esenţă analoagă cu a noastră, dar aproape întotdeauna mai energică, având în vedere acţiunea lor de obicei mai puternică. Adorarea astrelor caracterizează gradul cel mai înalt al acestei prime faze teologice care, la început, abia dacă diferă de starea mentală la care se opresc animalele superioare. Cu toate că această primă formă a filosofiei teologice se regăseşte în mod vădit în istoria intelectuală a tuturor societăţilor umane, ea nu domină astăzi mai direct decât la cea mai puţin numeroasă din cele trei mari rase care compun specia noastră[7].

În cea de a doua sa fază esenţială, care constituie veritabilul *politeism*, adesea confundat de moderni cu starea precedentă, spiritul teologic reprezintă clar libera preponderenţă speculativă a imaginaţiei, pe când până atunci prevalaseră îndeosebi în teoriile umane instinctul şi sentimentul. Filosofia iniţială suferă aici cea mai profundă transformare pe care o putea suferi ansamblul destinului ei real, în aceea că viaţa este în sfârşit retrasă de la obiectele materiale pentru a fi în mod misterios transferată la diverse fiinţe fictive, de obicei invizibile, a căror intervenţie activă continuă devine de acum înainte sursa directă a tuturor fenomenelor omeneşti. Tocmai pe parcursul acestei faze caracteristice, incorect apreciată astăzi, se impune să studiem în principal spiritul teologic care se dezvoltă aici cu o plenitudine şi cu o

omogenitate ulterior imposibil de regăsit : este epoca celui mai mare ascendent, atât mental cât şi social, în toate privinţele. Specia umană în general nu a ieşit încă din această stare, care persistă astăzi la cea mai numeroasă dintre cele trei rase omeneşti, cu excepţia rasei negre şi a părţii cel mai puţin avansate a rasei albe.

În cea de a treia fază teologică, *monoteismul* propriu-zis, începe inevitabilul declin al filosofiei care, fie şi păstrând multă vreme o mare influenţă socială, mai mult aparentă decât reală, suferă în consecinţă o rapidă involuţie intelectuală ca urmare spontană a acelei simplificări caracteristice în care raţiunea restrânge tot mai mult dominaţia anterioară a imaginaţiei, lăsând puţin câte puţin să se dezvolte sentimentul universal, până atunci aproape nesemnificativ, al necesarei supuneri a tuturor fenomenelor naturale unor legi invariabile. Sub forme foarte diverse şi chiar radical inconciliabile, acest mod extrem al regimului preliminar încă mai persistă, cu o energie cât se poate de inegală, la imensa majoritate a rasei albe ; dar, oricât ne-ar iluziona o observaţie facilă, înseşi aceste preocupări personale constituie aici prea adesea un obstacol în calea judicioasei sale aprecieri, deoarece lipseşte o comparaţie suficient de raţională şi de imparţială cu cele două moduri precedente.

Oricât de imperfect ni s-ar părea în prezent un asemenea mod de a filosofa, este cât se poate de necesar să vedem legătura indisolubilă a stării prezente a spiritului uman cu ansamblul stărilor sale anterioare, recunoscând în mod cuviincios că el a trebuit să fie multă vreme pe cât de indispensabil pe atât de inevitabil. Limitându-ne aici la simpla judecată intelectuală, ar fi în primul rând superfluu să insistăm asupra tendinţei involuntare care, chiar şi astăzi, ne antrenează în mod vădit pe toţi în explicaţii esenţial teologice, de

îndată ce vrem să pătrundem direct misterul inaccesibil[8] al modului fundamental de producere al unor fenomene oarecare, mai ales al acelora ale căror legi reale încă le ignorăm. Cei mai eminenţi gânditori pot în cazul acesta să constate propria lor dispoziţie naturală pentru cel mai naiv fetişism, atunci când această ignoranţă este momentan combinată cu vreo pasiune accentuată. Dacă, aşadar, explicaţiile teologice au suferit, la modernii din Occident, căderea într-o desuetudine crescândă şi decisivă, lucrul acesta s-a întâmplat chiar pentru că misterioasele cercetări pe care ele le au în vedere au fost din ce în ce mai mult înlăturate ca radical inaccesibile pentru inteligenţa noastră care, treptat, s-a obişnuit să le substituie irevocabil cercetări mai eficace şi mai în armonie cu adevăratele noastre trebuinţe[9]. Într-o vreme în care adevăratul spirit filosofic deja are prevalenţă în faţa celor mai simple fenomene şi a unui subiect atât de elementar ca teoria ciocnirii, memorabilul exemplu al lui Malebranche[10] ne va reaminti mereu necesitatea de a recurge la intervenţia directă şi permanentă a unei acţiuni supranaturale, ori de câte ori încercăm să mergem până la cauza primă a unui eveniment oarecare[11]. Or, pe de o parte, asemenea tentative, oricât de puerile ni s-ar părea tocmai astăzi, continuă în mod cert singurul mijloc primitiv de a determina avântul neîncetat al speculaţiilor umane, degajând în mod spontan inteligenţa noastră din cercul profund vicios în care în mod necesar era mai întâi ascunsă, în radicală opoziţie cu cele două condiţii deopotrivă de imperioase. Căci dacă modernii au fost determinaţi să proclame imposibilitatea fondării vreunei teorii solide altfel decât pe baza unui suficient concurs de observaţii convenabile, este incontestabil că spiritul uman nu ar putea niciodată să combine şi nici măcar să culeagă acele indispensabile materiale fără a fi întotdeauna condus de câteva

viziuni speculative, stabilite în prealabil[12]. Aşadar, aceste concepţii primordiale nu pot, evident, să rezulte decât dintr-o filosofie scutită, prin natura sa, de o îndelungă pregătire şi care, într-un cuvânt, să poată apărea spontan, sub exclusiva impulsie a unui instinct direct, oricât de himerice ar fi, pe de altă parte, speculaţiile astfel lipsite de orice fundament real. Este fericitul privilegiu al principiilor teologice, fără de care putem fi siguri că inteligenţa noastră nu ar fi ieşit niciodată din somnolenţa sa iniţială, principii care au permis, derogându-i activitatea speculativă, să pregătească încetul cu încetul un regim logic mai bun. Această aptitudine fundamentală a fost, de altfel, puternic secondată de predilecţia originară a spiritului uman pentru probleme insolubile, care a marcat mai ales acea filosofie primitivă. Nu ne putem măsura forţele mentale şi, drept urmare, să le circumscriem în mod prudent destinaţia, decât după ce le-am exersat îndeajuns. Or, acest indispensabil exerciţiu nu poate fi de la bun început determinat, mai ales în ceea ce priveşte cele mai slabe facultăţi ale naturii, fără energica stimulare inerentă unor asemenea studii, în care atâtea inteligenţe rău cultivate încă mai persistă să caute cea mai promptă şi cea mai completă soluţie la probleme cu totul uzuale. Ba chiar, spre a învinge îndeajuns inerţia noastră nativă, multă vreme a trebuit să se recurgă şi la puternice iluzii pe care le suscită în mod spontan o astfel de filosofie, iluzii cu privire la puterea aproape infinită a omului de a modifica după placul său o lume pe atunci concepută ca fiind esenţialmente ordonată spre folosinţa sa şi pe care nici o mare lege nu o putea sustrage arbitrarei supremaţii a influenţelor supranaturale. Nici nu au trecut trei secole de când, elita Umanităţii, speranţele astrologice şi alchimiste, un ultim vestigiu ştiinţific al acelui spirit primordial, au în-

cetat realmente să servească la acumularea zilnică de observaţii corespunzătoare, cum au indicat Kepler[13] şi, respectiv, Bertholet[14].

Concursul decisiv al acestor diverse motive intelectuale ar fi, în plus, puternic fortificat dacă natura acestui *Tratat* mi-ar permite să semnalez îndeajuns influenţa irezistibilă a înaltelor necesităţi sociale, pe care le-am apreciat în mod convenabil în lucrarea fundamentală menţionată la începutul acestui discurs[15]. Putem astfel demonstra din plin în ce măsură spiritul teologic a fost timp îndelungat indispensabil combinării permanente a ideilor morale şi politice, mai mult decât tuturor celorlalte, fie în virtutea complexităţii lor superioare, fie pentru că fenomenele corespunzătoare, iniţial prea puţin reliefate, nu au putut dobândi o dezvoltare caracteristică decât după o evoluţie foarte îndelungată a civilizaţiei umane. Este o inconsecvenţă stranie, abia scuzabilă prin tendinţa orbeşte critică a epocii noastre, de a recunoaşte imposibilitatea celor din Antichitate de a filosofa asupra unor subiecte simple altfel decât după tiparul modului teologic şi de a nu recunoaşte cu toate acestea, mai ales la politeişti, insurmontabila necesitate a unui regim analog faţă de speculaţiile sociale[16]. Dar, pe deasupra trebuie să înţelegem, deşi nu aş putea-o stabili aici, că acea filosofie iniţială nu a fost mai puţin indispensabilă avântului preliminar al sociabilităţii noastre, ca şi al inteligenţei, fie pentru a constitui în mod primitiv unele doctrine comune, fără de care legătura socială nu ar fi putut dobândi nici întindere şi nici consistenţă, fie suscitând în mod spontan singura autoritate spirituală ce putea să apară atunci.

Oricât de sumare sunt aici aceste explicaţii generale privind natura provizorie şi destinaţia pregătitoare a singurei filosofii care convenea realmente copilăriei Umanităţii, ele ne

fac să înţelegem lesne faptul că regimul iniţial diferă profund, în toate privinţele, de acela corespunzător virilităţii mentale, pentru ca trecerea graduală de la unul la celălalt să se fi putut opera originar, fie în individ, fie în specie, fără asistenţa crescândă a unui fel de filosofii intermediare, în esenţă limitată la acest oficiu de tranziţie. Aceasta este participarea specială a stării metafizice propriu-zise la evoluţia fundamentală a inteligenţei noastre, care, fiind ostilă faţă de orice schimbare bruscă, se poate astfel ridica aproape pe nesimţite de la starea pur teologică la starea pozitivă, cu toate că această situaţie echivocă se apropie, în fond, mult mai mult de prima decât de ultima. Speculaţiile dominante au păstrat aici acelaşi caracter esenţial de tendinţă, obişnuită la cunoştinţele absolute : doar soluţia a suferit o transformare notabilă, potrivită mai degrabă pentru a facilita concepţiile pozitive. Ca şi teologia, de fapt, metafizica încearcă mai ales să explice natura intimă a fiinţelor, originea şi destinaţia tuturor lucrurilor, modul esenţial de producere a tuturor fenomenelor ; dar, în loc să folosească în acest scop agenţi supranaturali propriu-zişi, ea îi înlocuieşte din ce în ce mai mult cu acele *entităţi* sau abstracţii personificate a căror utilizare, cu adevărat caracteristică, a permis adesea să fie desemnată cu termenul de *ontologie*[17]. Este cât se poate de uşor azi să practici o asemenea manieră de a filosofa care, încă preponderentă în cazul fenomenelor celor mai complicate, oferă zilnic, chiar şi în teoriile cele mai simple şi mai demodate, atâtea apreciabile urme ale lungii sale dominaţii[18]. Eficacitatea istorică a acestor entităţi rezultă direct din caracterul lor echivoc, deoarece, în fiecare din aceste existenţe metafizice, inerente corpului corespunzător, fără a se confunda cu el, spiritul poate, după cum este mai aproape de starea teologică sau de starea pozitivă, să vadă fie o veritabilă emanaţie a puterii supranaturale,

fie o simplă dominaţie abstractă a fenomenului în chestiune. În cazul acesta nu mai domină pura imaginaţie, dar nici veritabila observaţie ; raţionamentul dobândeşte însă aici o mare extensiune şi se pregăteşte în mod confuz pentru un exerciţiu cu adevărat ştiinţific. De altfel trebuie să remarcăm că partea speculativă este la început cu totul exagerată, ca urmare a acelei tendinţe îndărătnice de a argumenta în loc de a observa, tendinţă care, în toate genurile, caracterizează de obicei spiritul metafizic, chiar şi la exponenţii săi cei mai eminenţi. O categorie atât de flexibilă de idei, care nu comportă câtuşi de puţin consistenţa proprie timp atât de îndelungat sistemului teologic, trebuie de altfel să ajungă, mult mai rapid, la unitatea corespunzătoare, prin subordonarea graduală a diferitelor entităţi particulare unei singure entităţi generale, *natura*, destinată să determine slabul echivalent metafizic al vagii legături universale rezultată din monoteism.

Pentru a înţelege mai bine, mai ales astăzi, eficacitatea istorică a unui atare aparat filosofic, este necesar să recunoaştem că, prin natura sa, el nu este de la sine susceptibil decât de o simplă activitate critică sau dizolvantă, chiar şi mentală, şi cu atât mai mult socială, fără a putea vreodată să organizeze ceva care să-i fie propriu. Radical inconsecvent, acest spirit echivoc conservă toate principiile fundamentale ale sistemului teologic, dar lipsindu-le din ce în ce mai mult de acea vigoare şi de acea fixitate indispensabilă autorităţii lor efective ; tocmai într-o asemenea alterare constă, într-adevăr, în toate privinţele, principala sa utilitate pasageră, în momentul în care regimul antic, multă vreme progresist pentru ansamblul evoluţiei umane, a ajuns în mod inevitabil la acel grad de persistenţă abuzivă în care tinde să perpetueze la nesfârşit starea de copilărie la început atât de fericit dirijată. Metafizica nu este deci, în fond, decât un fel de teologie trep-

tat vlăguită prin simplificări dizolvante care îi răpesc în mod spontan puterea directă de a împiedica dezvotarea concepţiilor pozitive, conservându-i totuşi capacitatea provizorie de a întreţine un anumit exerciţiu indispensabil spiritului de generalizare, până când va putea, în sfârşit, să capete o mai bună alimentare. Dat fiind caracterul său contradictoriu, regimul metafizic sau ontologic este întotdeauna plasat în acea inevitabilă alternativă de a tinde spre o vană restaurare a stării teologice, pentru a satisface condiţiile de ordine sau pentru a împinge la o situaţie pur negativă, ca să scape imperiului opresiv al teologiei. Această oscilaţie necesară, care în prezent nu se mai observă decât faţă de cele mai dificile teorii, a existat odinioară chiar şi faţă de cele mai simple, atâta timp cât a durat vârsta lor metafizică, în virtutea neputinţei organice mereu proprie unei asemenea maniere de a filosofa. Dacă raţiunea publică nu ar fi îndepărtat-o de mult, în privinţa anumitor noţiuni fundamentale, desigur că îndoielile absurde pe care ea le-a suscitat, acum douăzeci de secole, cu privire la existenţa corpurilor din afara noastră, încă ar mai persista în esenţă, căci ea nu le-a risipit niciodată prin vreo argumentare decisivă. Putem deci, la urma urmelor, să considerăm starea metafizică drept un fel de maladie cronică, în mod firesc inerentă evoluţiei noastre mentale, individuale sau colective, între copilărie şi maturitate[19].

Speculaţiile istorice neîntorcându-se aproape niciodată, la moderni, mai departe de epocile politeiste, spiritul metafizic trebuie să pară aici aproape tot atât de vechi ca spiritul teologic însuşi, deoarece el a contribuit în mod necesar, deşi într-un mod implicit, la transformarea primitivă a fetişismului în politeism, cu scopul de a suplini deja activitatea pur supranaturală care, fiind astfel retrasă fiecărui corp particular, trebuia să lase aici în mod spontan vreo entitate

corespunzătoare. Totuşi, deoarece această primă revoluţie teologică nu a putut declanşa atunci nici o dezbatere adevărată, intervenţia continuă a spiritului ontologic nu a început să devină cu totul caracteristică decât în revoluţia care a urmat, aceea a reducerii politeismului la monoteism, căreia a trebuit să-i fie organul natural. Influenţa sa crescândă trebuie să fi părut la început organică, în măsura în care rămânea subordonată impulsiei teologice ; dar natura sa esenţial dizolvantă a trebuit după aceea să se manifeste tot mai mult, atunci când a încercat să ducă treptat la simplificarea teologiei chiar dincolo de monoteismul vulgar, care constituie negreşit faza extremă, realmente posibilă, a filosofiei iniţiale. În felul acesta, pe parcursul ultimelor cinci secole, spiritul metafizic a secondat în mod negativ cursul fundamental al civilizaţiei noastre moderne, descompunând puţin câte puţin sistemul teologic, devenit în cele din urmă retrograd, de îndată ce eficacitatea socială a regimului monoteist a fost în esenţă epuizată, la finele Evului Mediu. Din păcate, după ce a îndeplinit, în fiecare gen, această funcţie indispensabilă, însă vremelnică, acţiunea prea îndelungată a concepţiilor ontologice a tins mereu să împiedice orice organizare reală a sistemului speculativ ; aşa încât cel mai primejdios obstacol în calea instalării finale a unei adevărate filosofii rezultă azi, de fapt, din acelaşi spirit care adesea încă îşi mai atribuie privilegiul aproape exclusiv al meditaţiilor filosofice.

Această lungă succesiune de preambuluri necesare conduce în sfârşit inteligenţa noastră, încetul cu încetul emancipată, la starea sa definitivă de pozitivitate raţională, pe care trebuie să o caracterizăm aici într-o manieră mai specială decât pe cele două stări preliminare. Asemenea exerciţii pregătitoare constatând în mod spontan zădărnicia radicală a

explicaţiilor vagi şi arbitrare proprii filosofiei iniţiale, fie teologice, fie metafizice, spiritul uman renunţă de acum încolo la cercetări absolute care nu conveneau decât copilăriei sale şi îşi circumscrie eforturile în domeniul, chiar de atunci rapid progresiv, al observaţiei veritabile, singura bază posibilă a unor cunoştinţe cu adevărat accesibile, cu înţelepciune adaptate la nevoile reale. Logica speculativă a constat până atunci în a raţiona de o manieră mai mult sau mai puţin subtilă, după principii confuze care, neconţinând nici o probă suficientă, suscitau întotdeauna dezbateri fără soluţie. Ea recunoaşte de-acum, ca regulă fundamentală, că orice propoziţie care nu este strict reductibilă la simpla enunţare a unui fapt, fie particular, fie general, nu poate oferi nici un sens real şi inteligibil. Principiile pe care ea le foloseşte nu mai sunt ele însele decât fapte adevărate, numai că mai generale şi mai abstracte decât acelea pe care trebuie să le pună în relaţie. De altfel, oricare ar fi modul, raţional sau experimental, de a proceda la descoperirea lor, întotdeauna din conformitatea lor, directă sau indirectă, cu fenomenele observate, rezultă în mod exclusiv eficacitatea lor ştiinţifică. Imaginaţia pură îşi pierde în acest caz în mod irevocabil vechea sa supremaţie mentală şi se subordonează în mod necesar observaţiei, în aşa fel încât să constituie o stare logică cu totul normală, fără a înceta totuşi să exercite, în speculaţiile pozitive, o funcţie pe cât de capabilă pe atât de inepuizabilă, pentru a crea sau perfecţiona mijloacele de legătură, fie definitivă, fie provizorie. Într-un cuvânt, revoluţia fundamentală care caracterizează maturitatea inteligenţei noastre constă în esenţă în a substitui pretutindeni inaccesibilului determinării *cauzei* propriu-zise, simpla cercetare a *legilor*, adică a unor relaţii constante care există între fenomenele observate. Fie că este vorba de efecte mărunte sau dintre cele mai sublime, de ciocnirea unor cor-

puri şi de greutate, ori de gândire şi de moralitate, noi nu putem cunoaşte cu adevărat decât diversele legături mutuale proprii desfăşurării lor, fără a pătrunde vreodată misterul producerii lor[20].

Nu numai că cercetările noastre pozitive trebuie în esenţă să se reducă, în toate domeniile, la evaluarea sistematică a ceea ce este, renunţând la descoperirea originii prime şi a destinaţiei finale, dar, în afară de aceasta, este necesar să se înţeleagă că oastfel de studiere a fenomenelor, în loc de a putea deveni câtuşi de puţin absolută, se impune să rămână întotdeauna relativă, legată de organizarea şi de situaţia noastră. Recunoscând, sub acest dublu aspect, imperfecţiunea necesară a diverselor noastre mijloace speculative, vedem că, departe de a putea studia în mod complet vreo existenţă efectivă, nu vom izbuti să garantăm nicidecum posibilitatea de a constata astfel, fie şi foarte superficial, toate existenţele reale, dintre care cea mai mare parte poate că trebuie să ne scape total. Dacă pierderea unui sens important este de ajuns ca să ne ascundă în mod radical un întreg domeniu de fenomene naturale, este pe deplin cazul să gândim, în mod reciproc, că achiziţia unui simţ nou ne-ar dezvălui o clasă de fapte despre care în prezent nu avem nici o idee, în afară de cazul în care credem că diversitatea simţurilor, atât de diferite la principalele tipuri de animalitate, este împinsă, în organismul nostru, la cel mai înalt grad pe care îl poate cere explorarea totală a lumii exterioare, supoziţie evident gratuită şi aproape ridicolă. Nici o ştiinţă nu poate manifesta mai bine decât astronomia această natură relativă a tuturor cunoştinţelor noastre reale, deoarece investigarea fenomenelor neputându-se opera aici decât printr-un singur simţ, este foarte uşor să evaluăm consecinţele speculative ale suprimării sau ale simplei alterări a acestui simţ. La o specie lipsită de văz, oricât de inteligentă

am presupune-o, nu ar putea exista o astronomie nici în ceea ce privește aștrii neluminoși, care sunt poate cei mai numeroși, nici chiar dacă fie și numai atmosfera, prin care observăm corpurile cerești, ar rămâne întotdeauna și pretutindeni opacă. Întregul curs al acestui *Tratat* ne va oferi frecvente ocazii de a aprecia, în mod firesc și cât se poate de puțin echivoc, această strânsă dependență în care ansamblul condițiilor noastre proprii, atât interioare cât și exterioare, înfrânează inevitabil oricare dintre studiile noastre pozitive.

Pentru a caracteriza îndeajuns această natură relativă a tuturor cunoștințelor noastre reale, trebuie pe deasupra să înțelegem, din punctul de vedere cel mai filosofic, că, dacă oricare dintre concepțiile noastre trebuie considerate ele însele ca tot atâtea fenomene umane, atunci atari fenomene nu sunt pur și simplu individuale, ci și sociale, și mai ales sociale[21], deoarece ele rezultă dintr-o evoluție continuă, ale cărei elemente și faze sunt în esență conexe. Dacă, deci, prin prisma primului aspect, recunoaștem că speculațiile noastre trebuie să depindă întotdeauna de diversele condiții esențiale ale existenței noastre individuale, trebuie de asemenea să admitem, prin prisma celui de al doilea aspect, că ele nu sunt mai puțin subordonate ansamblului progresiei sociale, în așa fel încât niciodată nu pot prezenta acea fixitate absolută pe care metafizicienii au presupus-o[22]. Or, legea generală a dinamicii fundamentale a Umanității constă, în această privință, în aceea că teoriile noastre tind din ce în ce mai mult să reprezinte cu exactitate subiectele exterioare ale investigațiilor noastre constante, fără ca totuși adevărata constituție a fiecăruia să poată fi, în vreun caz, pe deplin evaluată, perfecțiunea științifică trebuind să se mulțumească a se apropia de acea limită ideală în măsura în care o cer diversele noastre trebuințe reale. Acest al doilea gen de dependență, propriu

speculaţiilor pozitive, se manifestă la fel de clar ca şi primul în întreg cursul studiilor astronomice, luând în considerare, de exemplu, suita de noţiuni din ce în ce mai satisfăcătoare, obţinute de la originea geometriei cereşti şi până azi, în ceea ce priveşte înfăţişarea Terrei, forma orbitelor planetare etc. Astfel, deşi, pe de o parte, doctrinele ştiinţifice ar fi în mod necesar de o natură destul de mobilă pentru a trebui să îndepărteze orice pretenţie la absolut, variaţiile lor graduale nu prezintă, pe de altă parte, nici un caracter arbitrar care să poată motiva un scepticism încă şi mai periculos ; fiecare schimbare succesivă păstrează de altfel de la sine pentru teoriile corespunzătoare o aptitudine indefinită de a reprezenta fenomenele care le-au servit drept bază, cel puţin în măsura în care nu este nevoie să depăşim aici gradul primitiv de precizie efectivă.

De când subordonarea constantă a imaginaţiei faţă de observaţie a fost unanim recunoscută drept prima condiţie fundamentală a oricărei speculaţii ştiinţifice sănătoase, o interpretare vicioasă a condus adesea la abuzarea excesivă de acest mare principiu logic, făcând ca ştiinţa reală să degenereze într-un fel de acumulare sterilă de fapte incoerente, care nu ar putea oferi alt merit esenţial decât acela al unei exactităţi parţiale. Este deci necesar să înţelegem bine că adevăratul spirit pozitiv nu este, în fond, mai puţin străin de empirism decât de misticism ; tocmai între aceste două aberaţii, la fel de funeste, trebuie el mereu să-şi croiască drumul ; trebuinţa unei asemenea rezerve permanente, pe cât de dificilă tot pe atât de importantă, ar fi de altfel de ajuns ca să verifice, în conformitate cu explicaţiile noastre iniţiale, în ce măsură adevărata pozitivitate trebuie cu chibzuinţă pregătită, în aşa fel încât să nu poată nicidecum să convină stării primitive a Umanităţii[23]. Tocmai în legile fenomenelor constă

ştiinţa, căreia faptele propriu-zise, oricât de exacte şi de numeroase, nu-i poate niciodată furniza decât materialele indispensabile[24]. Or, luând în considerare destinaţia constantă a acestor legi, putem spune, fără nici o exagerare, că veritabila ştiinţă, departe de a fi formată din simple observaţii, tinde întotdeauna să se dispenseze, pe cât posibil, de explorarea directă, substituindu-i acea previziune raţională care constituie, în toate privinţele, principala caracteristică a spiritului pozitiv, aşa cum ansamblul studiilor astronomice ne va face să înţelegem în mod clar. O asemenea previziune, urmare necesară a relaţiilor constante descoperite între fenomene, nu va permite niciodată confundarea *ştiinţei* cu acea vană *erudiţie* care acumulează maşinal fapte, fără a aspira să le deducă unele din altele. Acest mare atribut al tuturor speculaţiilor noastre sănătoase are tot atâta importanţă pentru utilitatea lor efectivă, cât şi pentru propria lor demnitate ; căci explorarea directă a fenomenelor care au loc nu ar putea fi suficientă ca să ne permită să modificăm desfăşurarea lor, dacă nu ne face să o prevedem în mod convenabil. În consecinţă, adevăratul spirit pozitiv constă mai ales în *a vedea pentru a prevedea* (*voir pour prévoir*), în a studia ceea ce este spre a conchide asupra ceea ce va fi, potrivit dogmei generale a invariabilităţii legilor naturale[25].

Acest principiu fundamental al întregii filosofii pozitive, fără a fi încă — mai durează până atunci — suficient de extins la ansamblul fenomenelor, începe în mod fericit, de trei secole, să devină atât de familiar încât, ca urmare a obişnuinţelor absolute înrădăcinate anterior, aproape că nu i se recunoaşte veritabila sursă, făcându-se eforturi, după o vană şi confuză argumentare metafizică, de a-l reprezenta ca pe un fel de noţiune înnăscută, sau cel puţin arhaică, pe când în mod cert el nu a putut rezulta decât dintr-o lentă şi gra-

duală inducţie, atât colectivă cât şi individuală[26]. Nu numai că nici un motiv raţional, independent de orice explorare exterioară, nu ne indică de la bun început invariabilitatea relaţiilor fizice, ci, dimpotrivă, este incontestabil că spiritul uman dovedeşte, pe parcursul lungii sale copilării, o foarte puternică înclinaţie de a nu o recunoaşte, chiar şi acolo unde o observaţie imparţială i-a şi arătat-o, dacă nu este antrenat prin tendinţa sa necesară de a raporta toate evenimentele, oricare ar fi ele, şi mai ales pe cele mai importante, la nişte voinţe arbitrare[27]. În fiecare ordin de fenomene există, fără îndoială, unele destul de simple şi de obişnuite pentru ca observarea lor spontană să fi sugerat întotdeauna sentimentul confuz şi incoerent al unei anumite regularităţi secundare, în aşa fel încât punctul de vedere pur teologic nu a putut fi niciodată riguros universal. Dar această convingere parţială şi precară se limitează timp îndelungat la fenomenele cel mai puţin numeroase şi de ordin inferior, pe care nu le poate nicidecum feri de frecvente perturbaţii atribuite intervenţiei preponderente a unor agenţi supranaturali. Principiul invariabilităţii legilor naturale nu începe cu adevărat să dobândească oarecare consistenţă filosofică decât atunci când primele lucrări cu adevărat ştiinţifice au putut dovedi exactitatea esenţială faţă de un întreg domeniu de mari fenomene ; ceea ce nu putea să rezulte în mod suficient decât din fondarea astronomiei matematice în cursul ultimelor secole ale politeismului. După această introducere sistematică, acea dogmă fundamentală a tins, fără îndoială, prin analogie, să se extindă la fenomene mai complicate, înainte chiar ca legile lor proprii să poată fi câtuşi de puţin cunoscute. Dar, dincolo de sterilitatea sa efectivă, acea vagă anticipare logică avea pe atunci prea puţină energie ca să reziste în mod convenabil activei supremaţii mentale pe care încă o mai păstrau iluziile

teologico-metafizice. O primă eboşă specială a stabilirii de legi naturale în fiecare domeniu principal de fenomene a fost mai apoi indispensabilă pentru a procura unei atare noţiuni acea forţă de nezdruncinat pe care ea începe să o prezinte în ştiinţele cele mai avansate. Această convingere nu ar fi izbutit să devină atât de fermă atâta timp cât o atare elaborare nu s-a extins cu adevărat la toate speculaţiile fundamentale, incertitudinea lăsată de cele mai complicate urmând în acest caz să afecteze mai mult sau mai puţin pe fiecare dintre celelalte. Nu se poate să nu recunoaştem acea tenebroasă reacţie tocmai astăzi când, ca urmare a ignoranţei încă obişnuite cu privire la legile sociologice, principiul invariabilităţii relaţiilor fizice este uneori subiect de grave alterări până şi în studiile pur matematice, unde, de exemplu, vedem preconizându-se zi de zi un pretins calcul al şanselor[28], care presupune implicit absenţa oricărei legi reale privind anumite evenimente, mai ales în cazurile în care intervine omul. Dar, atunci când această extensiune universală este, în sfârşit, suficient de conturată, condiţie în prezent îndeplinită la spiritele cele mai avansate, acest mare principiu filosofic dobândeşte de îndată o plenitudine decisivă, cu toate că legile efective ale celor mai multe cazuri particulare trebuie să rămână mult timp ignorate, pentru că o irezistibilă analogie aplică atunci în devans la toate fenomenele din fiecare domeniu ceea ce nu a fost constatat decât la unele dintre ele, cu condiţia de a avea importanţa cuvenită.

După ce am examinat spiritul pozitiv în legătură cu obiectele exterioare ale speculaţiilor noastre, trebuie să încheiem prin a-l caracteriza apreciind şi destinaţia sa interioară, pentru satisfacerea continuă a propriilor noastre trebuinţe, fie că ele privesc viaţa contemplativă sau viaţa activă.

Deşi necesităţile pur mentale sunt, fără îndoială, cel mai puţin energice dintre toate cele inerente naturii noastre[29], existenţa lor nemijlocită şi permanentă este totuşi incontestabilă la toate inteligenţele : ele constituie aici prima stimulare indispensabilă pentru diversele noastre eforturi filosofice, prea adesea atribuite îndeosebi impulsurilor practice, care le dezvoltă mult, e adevărat, dar care nu le-ar putea genera. Aceste exigenţe intelectuale, legate, ca toate celelalte, de exerciţiul regulat al unor funcţii corespunzătoare, reclamă întotdeauna o fericită combinare de stabilitate şi activitate, de unde rezultă trebuinţele simultane de *ordine* şi de progres[30], sau de legătură şi de extindere. Pe parcursul lungii copilării a Umanităţii, concepţiile teologico-metafizice puteau singure, aşa cum am arătat anterior, să satisfacă în mod provizoriu această dublă condiţie fundamentală, deşi într-o manieră extrem de imperfectă. Dar, atunci când raţiunea umană s-a maturizat, în sfârşit, pentru a renunţa deschis la cercetări inaccesibile şi pentru a-şi circumscrie cu înţelepciune activitatea în domeniul cu adevărat apreciabil al capacităţilor noastre, filosofia pozitivă procură desigur o satisfacere mult mai completă, în toate privinţele, precum şi mai reală, a acestor două trebuinţe fundamentale. Aceasta este, evident, destinaţia directă a legilor pe care ea le descoperă în diversele domenii de fenomene, cu previziunea raţională care îi este inerentă. Faţă de fiecare ordin de evenimente, aceste legi trebuie, din acest unghi de vedere, să fie împărţite în două categorii, după cum ele leagă prin similitudine ceea ce coexistă, sau prin filiaţie pe cele care se succed. Această distincţie indispensabilă corespunde în esenţă, pentru lumea exterioară, cu ceea ce ea ne oferă întotdeauna în mod spontan între cele două stări corelative, de existenţă şi de mişcare ; de unde rezultă, în orice ştiinţă reală, o indistincţie[31] fundamentală

între aprecierea *statică* şi aprecierea *dinamică* a unui subiect oarecare. Cele două categorii de relaţii contribuie de asemenea la explicarea fenomenelor şi conduc şi la prevederea lor, deşi legile de armonie par în primul rând destinate explicaţiei, iar legile de succesiune previziunii. Într-adevăr, fie că e vorba de a explica sau de a prevedea, totul se reduce întotdeauna la a relaţiona : orice legătură reală, fie ea statică sau dinamică, descoperită între două fenomene oarecare, permite atât explicarea cât şi prevederea, întrucât previziunea ştiinţifică convine în mod evident prezentului, şi chiar trecutului, dar şi viitorului, constând mereu în a cunoaşte un fapt independent de explorarea sa directă, în virtutea relaţiilor sale cu celelalte, deja date. Astfel, de exemplu, asimilarea demonstrată între gravitaţia cerească şi greutatea terestră a condus, după variaţiile accentuate ale celei dintâi, la prevederea slabelor variaţii ale celei de a doua, pe care observaţia nemijlocită nu o poate dezvălui îndeajuns, cu toate că mai apoi le-a confirmat ; la fel, în sens invers, corespondenţa, observată de multă vreme, dintre perioada elementară a mareelor şi ziua lunară, a fost explicată de îndată ce s-a recunoscut în ridicarea apelor în fiecare punct un rezultat al trecerii lunii la meridianul local. Toate adevăratele noastre trebuinţe logice converg deci, în esenţă, spre acea destinaţie comună : consolidarea, pe cât posibil, prin speculaţiile noastre sistematice, a unităţii spontane a înţelegerii, constituind continuitatea şi omogenitatea diverselor noastre concepţii, în aşa fel încât să satisfacem atât exigenţele simultane de ordin şi de progres, ceea ce ne face să regăsim constanţa în mijlocul varietăţii. Este deci evident că, sub acest aspect fundamental, filosofia pozitivă implică în mod necesar, la spiritele bine pregătite, o aptitudine net superioară aceleia pe care a putut-o vreodată oferi filosofia teologico-metafizică. Chiar dacă o examinăm pe

aceasta în epoca celei mai mari autorități pe care a avut-o, atât pe plan mental cât și social, adică în starea politeistă, unitatea intelectuală era atunci constituită într-un mod mult mai puțin complet și stabil decât o va permite apropiata preponderență universală a spiritului pozitiv, atunci când el va fi, în sfârșit, extins în mod obișnuit la cele mai eminente speculații. Atunci, într-adevăr, va guverna pretutindeni, în diverse moduri și în diferite grade, acea admirabilă constituție logică, despre care doar cele mai simple studii pot să ne dea azi o idee justă, unde legătura și extensiunea, fiecare pe deplin garantată, vor fi, pe deasupra, în mod spontan solidare. Acest grandios rezultat filosofic nu cere, de altfel, altă condiție necesară decât obligația permanentă de a restrânge toate speculațiile noastre la cercetări cu adevărat accesibile, examinând acele relații reale, fie de similitudine, fie de succesiune, ca neputând ele însele constitui pentru noi decât simple fapte generale, pe care întotdeauna trebuie să tindem a le reduce la cel mai mic număr posibil[32], fără ca misterul producerii lor să poată fi vreodată câtuși de puțin pătruns, conform caracterului fundamental al spiritului pozitiv[33]. Dar această constanță efectivă a legăturilor naturale ne este singura cu adevărat apreciabilă, ea singură fiind pe deplin de ajuns pentru trebuințele noastre veritabile, fie ele de contemplare, fie de orientare.

Se cuvine totuși să recunoaștem, în principiu, că, sub regimul pozitiv, armonia concepțiilor noastre este în mod necesar limitată la un anumit grad, dată fiind obligația fundamentală a realității lor, adică a unei insuficiente conformități cu tipuri independente de noi. În orbul său instinct de legătură, inteligența noastră aproape că aspiră să poată întotdeauna lega între ele două fenomene oarecare, simultane sau succesive ; dar studierea lumii exterioare demonstrează, dim-

potrivă, că multe dintre aceste apropieri ar fi pur himerice şi că o mulţime de evenimente au loc continuu fără nici o adevărată dependenţă mutuală, aşa încât această înclinaţie indispensabilă are nevoie mai mult decât oricare alta de a fi reglată după o sănătoasă apreciere generală[34]. Timp îndelungat obişnuit cu un fel de unitate de doctrină, oricât de vagă şi de iluzorie, sub imperiul ficţiunilor teologice şi al entităţilor metafizice, spiritul uman, trecând la starea pozitivă, a căutat în primul rând să reducă toate diversele ordine de fenomene la o singură lege comună. Dar toate încercările făcute în ultimele două secole de a obţine o explicaţie universală a naturii nu au reuşit decât să discrediteze o asemenea întreprindere, abandonată de acum înainte inteligenţelor prost cultivate. O judicioasă explorare a lumii exterioare a reprezentat-o ca fiind mult mai puţin legată decât am presupune-o sau decât ar dori-o intelectul nostru ; propria sa slăbiciune dispune multiplicarea în exces a relaţiilor favorabile mersului său şi mai ales odihnei sale. Nu numai cele şase categorii fundamentale pe care le vom distinge mai jos printre fenomenele naturale nu ar putea în mod cert să fie reduse la o singură lege universală, dar este cazul să certificăm acum că unitatea de explicaţie, încă urmărită de atâtea spirite serioase pentru fiecare dintre ele luată în parte, ne este finalmente interzisă chiar şi în acest domeniu mult mai restrâns. Astronomia a generat, sub acest raport, speranţe prea concrete, care nu s-ar putea realiza niciodată pentru fenomenele mai complicate, nu numai în ceea ce priveşte fizica propriuzisă, ale cărei cinci ramuri principale[35] vor rămâne întotdeauna distincte, în pofida incontestabilelor lor relaţii. Suntem adesea dispuşi să exagerăm inconvenienţele logice ale unei asemenea dispersii necesare, deoarece nu apreciem avantajele reale pe care le prezintă transformarea inducţiilor în

deducţii. Cu toate acestea, trebuie să recunoaştem cu franchețe imposibilitatea directă de a reduce totul la o singură lege pozitivă ca pe o gravă imperfecţiune, inevitabilă urmare a condiţiei umane, care ne sileşte să aplicăm o foarte slabă inteligenţă la un univers extrem de complicat.

Dar, această incontestabilă necesitate, pe care trebuie să o recunoaştem, spre a evita orice vană pierdere de forțe mentale, nu împiedică nicidecum ştiinţa reală de a prezenta, sub un alt aspect, o suficientă unitate filosofică, echivalentă cu acelea care au constituit în mod pasager teologia sau metafizica şi care, de altfel, este cu totul superioară, atât în ceea ce priveşte stabilitatea, cât şi plenitudinea. Pentru a-i înţelege posibilitatea şi a-i aprecia natura, trebuie mai întâi să recurgem la luminoasa distincţie generală schiţată de Kant între cele două puncte de vedere *obiectiv* şi *subiectiv*, proprii unui studiu oarecare[36]. ‘Considerată sub primul aspect, anume acela al destinaţiei exterioare a teoriilor noastre, ca exactă reprezentare a lumii reale, ştiinţa noastră nu este cu siguranţă susceptibilă de o deplină sistematizare, ca urmare a inevitabilei diversităţi a fenomenelor fundamentale. În acest sens, nu trebuie să căutăm altă unitate decât aceea a metodei pozitive considerate în ansamblul ei, fără a pretinde la o veritabilă unitate ştiinţifică, aspirând pur şi simplu la omogenitatea şi la convergenţa diferitelor doctrine. Cu totul altfel stau lucrurile sub celălalt aspect, adică în ceea ce priveşte sursa interioară a teoriilor umane, socotite ca rezultate naturale ale evoluţiei noastre mentale, în acelaşi timp individuală şi colectivă, destinate satisfacerii normale a propriilor noastre trebuinţe, oricare ar fi acestea. Deci, raportate nu la univers, ci la om, sau mai degrabă la Umanitate, cunoştinţele noastre reale tind, dimpotrivă, cu o evidentă spontaneitate, spre o întreagă sistematizare, atât ştiinţifică, cât şi logică. În acest

caz, nu mai trebuie să concepem, în fond, decât o singură ştiinţă, ştiinţa umană, sau mai exact socială, în cadrul căreia existenţa noastră constituie în acelaşi timp principiul şi scopul, şi în care în mod natural intervine cercetarea raţională a lumii exterioare, în dubla calitate de element necesar şi de preambul fundamental, la fel de indispensabil atât metodei cât şi doctrinei, cum voi explica mai departe[37]. Numai astfel cunoştinţele noastre pozitive pot să formeze un veritabil sistem care să prezinte un caracter pe deplin satisfăcător. Astronomia însăşi, deşi în mod obiectiv mai bine pusă la punct decât celelalte ramuri ale filosofiei naturale, din cauza simplităţii sale superioare, nu este cu adevărat aşa decât sub aspect uman ; căci ansamblul acestui *Tratat* va face clar înţeles faptul că ea ar trebui, dimpotrivă, să fie socotită ca fiind prea puţin pusă la punct, dacă o raportăm la univers şi nu la om, deoarece toate studiile noastre reale sunt aici în mod necesar limitate la lumea noastră, care, totuşi, nu constituie decât un infim element al universului, a cărui explorare ne este în mod esenţial interzisă[38]. Aceasta este deci dispoziţia generală care trebuie, în cele din urmă, să prevaleze în filosofia cu adevărat pozitivă, nu numai în ceea ce priveşte teoriile direct referitoare la om şi la societate, ci şi acelea privitoare la cele mai simple fenomene, la cele mai îndepărtate, în aparenţă, de această apreciere comună : să concepem toate speculaţiile noastre ca pe produse ale inteligenţei destinate să ne satisfacă diversele trebuinţe esenţiale, nedepărtându-se niciodată de om decât spre a reveni mai bine la el, după ce au studiat celelalte fenomene în măsura în care sunt indispensabile cunoaşterii, fie pentru a ne dezvolta forţele, fie pentru a aprecia natura şi condiţia omului[39]. Putem, aşadar, observa cum noţiunea preponderentă de Umanitate trebuie în mod necesar să constituie, în starea pozitivă, o deplină sistemati-

zare mentală, cel puţin echivalentă cu aceea pe care în final o avusese în era teologică marea idee de Dumnezeu, atât de slab înlocuită, din acest punct de vedere, în timpul tranziţiei metafizice, de vaga idee de Natură.

După ce am caracterizat astfel aptitudinea spontană a spiritului pozitiv de a constitui unitatea finală a intelectului nostru, este lesne să completăm această explicaţie fundamentală, extinzând-o de la individ la specie. Această indispensabilă extensiune a fost până în prezent imposibilă pentru filosofii moderni, care, neputând ieşi îndeajuns ei înşişi din starea metafizică, nu s-au poziţionat niciodată din punct de vedere social, singurul susceptibil să sesizeze o deplină realitate, fie ştiinţifică, fie logică, deoarece omul nu se dezvoltă nicidecum în mod izolat, ci colectiv. Îndepărtând ca pe ceva radical steril sau mai degrabă ca pe ceva profund dăunător acea vicioasă abstracţie a psihologilor noştri, sau a ideologilor, tendinţa de sistematizare pe care tocmai am apreciat-o la spiritul pozitiv îşi dobândeşte, în sfârşit, întreaga-i importanţă, întrucât indică în el adevăratul fundament filosofic al sociabilităţii umane, cel puţin în măsura în care aceasta depinde de inteligenţă, a cărei influenţă capitală, deşi nicidecum exclusivă, nu ar putea fi contestată. Este, într-adevăr, aceeaşi problemă umană, cu diverse grade de dificultate, aceea de a constitui unitatea logică a fiecărui intelect izolat sau de a stabili o convergenţă durabilă între intelecte distincte, al căror număr nu ar reuşi în esenţă să influenţeze decât rapiditatea operaţiei. În consecinţă, în toate timpurile, acela care a putut să devină suficient de consecvent a dobândit prin aceasta facultatea de a-i ralia încetul cu încetul pe ceilalţi, potrivit similitudinii fundamentale a speciei noastre. Filosofia teologică nu a fost, în timpul copilăriei Umanităţii, singura indicată să sistematizeze societatea, deci sursa exclusivă a unei anumite

armonii mentale. Dacă, aşadar, privilegiul coerenţei logice a trecut de acum înainte la spiritul pozitiv, ceea ce nu poate fi deloc contestat cu seriozitate, se impune să şi recunoaştem în el unicul principiu efectiv al acelei mari uniuni intelectuale care devine baza necesară a oricărei asociaţii umane veritabile, atunci când ea este în mod convenabil legată cu celelalte două condiţii fundamentale : o suficientă conformitate de sentimente şi o anumită convergenţă de interese. Deplorabila situaţie filosofică a elitei Umanităţii ar fi suficientă azi ca să ne scutească de orice discuţie în această privinţă, întrucât nu mai observăm aici o adevărată comunitate de opinii decât asupra subiectelor deja aduse la numitorul comun al teoriilor pozitive şi care, din nefericire, nu sunt cele mai importante. O apreciere directă şi specială, care ar fi aici deplasată, face de altfel să se înţeleagă lesne că numai filosofia pozitivă poate să realizeze, gradual, acel nobil proiect de asociaţie universală pe care catolicismul l-a schiţat în mod prematur în Evul Mediu, dar care, în fond, era în mod necesar incompatibil, aşa după cum experienţa a arătat-o din plin, cu natura teologică a filosofiei, care instituia o prea slabă coerenţă logică spre a comporta o asemenea eficacitate socială.

Aptitudinea fundamentală a spiritului pozitiv fiind de acum suficient de caracterizată în raport cu viaţa speculativă, nu ne mai rămâne decât să o apreciem şi faţă de viaţa activă, care, fără a putea reliefa la el vreo proprietate cu adevărat nouă, manifestă, într-un mod mult mai complet şi îndeosebi mai decisiv, totalitatea atributelor pe care i le-am recunoscut. Deşi concepţiile teologice au fost, chiar sub acest aspect, timp îndelungat necesare spre a trezi şi întreţine ardoarea omului, prin speranţa indirectă într-un fel de imperiu nemărginit, tocmai în această privinţă, totuşi, spiritul uman a trebuit să-şi manifeste în primul rând predilecţia finală pen-

tru cunoştinţele reale. Într-adevăr, cercetarea pozitivă a naturii începe azi să fie pe plan universal apreciată mai ales ca fază raţională a acţiunii Umanităţii asupra lumii exterioare. Nimic nu este mai înţelept, în fond, decât această judecată banală şi spontană, întrucât o asemenea destinaţie, atunci când este în mod convenabil apreciată, mobilizează în mod necesar, prin cea mai fericită condensare, toate marile caracteristici ale adevăratului spirit filosofic, atât în ceea ce priveşte raţionalitatea, cât şi în ceea ce priveşte pozitivitatea. Ordinea naturală rezultată, în fiecare caz practic, din ansamblul legilor fenomenelor corespondente, trebuie desigur să ne fie în primul rând bine cunoscută ca să o putem modifica în avantajul nostru sau cel puţin ca să ne adaptăm conduita la ea, atunci când orice intervenţie umană este imposibilă, ca în cazul evenimentelor cereşti. O atare aplicaţie este indicată mai ales spre a face în mod simplu evaluabilă acea previziune raţională care am văzut că reprezintă, în toate privinţele, principala caracteristică a ştiinţei adevărate ; căci pura erudiţie, în care cunoştinţele, reale însă incoerente, constă din fapte şi nu din legi, nu ar putea, în mod vădit, să fie suficientă în dirijarea activităţii noastre ; ar fi de prisos să insistăm aici asupra unei explicaţii atât de puţin contestabile. Este adevărat că exorbitanta preponderenţă acordată în prezent intereselor materiale a condus prea adesea la înţelegerea acestei legături necesare în aşa fel încât să compromită grav viitorul ştiinţei, tinzând să restrângă speculaţiile pozitive doar la cercetările de o utilitate imediată. Dar această dispoziţie oarbă nu rezultă decât dintr-un mod fals şi îngust de a concepe marea relaţie dintre ştiinţă şi tehnică[40], din cauză că nici una şi nici alta nu au fost înţelese destul de profund. Studiul astronomiei este cel mai potrivit dintre toate să rectifice o astfel de tendinţă, fie pentru că simplitatea sa superioară permite să fie mai bine

sesizat ansamblul, fie în virtutea spontaneităţii mai familiare a aplicaţiilor corespunzătoare, care, de douăzeci de secole, sunt în mod evident legate de cele mai sublime speculaţii, aşa cum *Tratatul* ne va face cu claritate să înţelegem. Dar este necesar mai ales să recunoaştem, în această privinţă, că relaţia fundamentală dintre ştiinţă şi tehnică nu a putut fi până azi concepută aşa cum se cuvine, chiar şi de către cele mai eminente spirite, ca o urmare necesară a insuficientei extensiuni a filosofiei naturale, rămasă încă străină de cercetările cele mai importante şi mai dificile, anume acelea care privesc direct societatea omenească. Într-adevăr, conceperea raţională a acţiunii omului asupra naturii a rămas astfel în esenţă limitată la lumea anorganică, de unde ar rezulta o prea slabă stimulare a cercetării ştiinţifice. Când această imensă lacună va fi suficient de acoperită, vom putea înţelege importanţa fundamentală a acestei mari destinaţii practice în direcţia stimulării obişnuite şi adesea chiar pentru a dirija mai bine cele mai rafinate speculaţii, cu singura condiţie firească a unei constante pozitivităţi. Căci tehnica nu va mai fi atunci exclusiv geometrică, mecanică sau chimică etc., ci şi, mai ales, politică şi morală, principala acţiune asupra Umanităţii trebuind să constea, în ameliorarea continuă a propriei sale naturi individuale sau colective, între limitele pe care le indică, la fel ca în toate celelalte cazuri, ansamblul legilor reale. Când această solidaritate spontană a ştiinţei cu tehnica va putea deci să fie în mod convenabil organizată, nu ne putem îndoi că, departe de a tinde câtuşi de puţin spre restrângerea speculaţiilor filosofice sănătoase, dimpotrivă, ea ar atribui o funcţie finală superioară importanţei lor efective, dacă nu s-ar fi recunoscut dinainte, ca principiu general, imposibilitatea de a face vreodată tehnica pur raţională, adică de a ridica previziunile teoretice la nivelul adevărat al trebuinţelor noastre

practice. În tehnicile cele mai simple şi mai perfecte, o dezvoltare directă şi spontană rămâne în permanenţă indispensabilă, fără ca indicaţiile ştiinţifice să poată, în vreun caz, să o suplinească întru totul. Oricât de satisfăcătoare ar fi devenit, de exemplu, previziunile noastre astronomice, preciziunea lor este încă, şi probabil va fi întotdeauna, inferioară întemeiatelor noastre cerinţe practice, cum adesea voi avea prilejul să arăt.

Această tendinţă spontană de a constitui în mod direct o armonie globală între viaţa speculativă şi viaţa activă trebuie să fie în final socotită drept cel mai fericit privilegiu al spiritului pozitiv, unde nici o altă proprietate nu poate manifesta atât de bine adevăratul său caracter, facilitându-i influenţa reală. Pasiunea noastră speculativă este astfel întreţinută şi chiar dirijată de o puternică şi continuă stimulare, fără de care inerţia naturală a inteligenţei noastre ar dispune-o adesea să satisfacă slabele sale trebuinţe teoretice prin explicaţii facile, însă insuficiente, pe când gândirea acţiunii finale reclamă întotdeauna condiţia unei precizii convenabile. Această destinaţie practică grandioasă completează şi circumscrie totodată, în fiecare caz, prescripţia fundamentală privind descoperirea de legi naturale, tinzând să determine, potrivit cu exigenţele aplicaţiei, gradul de precizie şi întinderea prevederii noastre raţionale, a căror dreaptă măsură nu ar putea, în general, să fie altfel fixată. Dacă, pe de o parte, perfecţiunea ştiinţifică nu ar reuşi să depăşească o atare limită sub care, dimpotrivă, ea se va găsi realmente mereu, ea nu ar putea, pe de altă parte, să o treacă fără a cădea de îndată într-o apreciere prea minuţioasă, nu mai puţin himerică decât sterilă şi care chiar ar compromite finalmente toate fundamentele adevăratei ştiinţe, deoarece legile noastre nu pot niciodată reprezenta fenomenele decât cu o anumită aproxi-

mație, dincolo de care ar fi pe cât de periculos pe atât de inutil să împingem cercetările noastre[41]. Când această relație fundamentală a științei cu tehnica va fi în mod convenabil sistematizată, ea va tinde uneori, fără îndoială, să discrediteze tentativele teoretice a căror sterilitate ar fi incontestabilă ; dar, departe de a prezenta vreun inconvenient real, această inevitabilă dispoziție va deveni din acel moment extrem de favorabilă adevăratelor noastre interese speculative, prevenind acea vană pierdere a slabelor noastre forțe mentale, rezultată azi prea adesea dintr-o oarbă specializare. În evoluția preliminară a spiritului pozitiv, el a trebuit să se atașeze pretutindeni unor probleme care i-au devenit accesibile, fără a cerceta prea mult importanța lor finală, derivată din relația proprie unui ansamblu care nu putea fi mai întâi observat. Dar acest instinct provizoriu, fără de care știința ar fi fost adesea lipsită de cuvenitul combustibil, trebuie să sfârșească în mod obișnuit prin a se subordona unei juste aprecieri sistematice, de îndată ce deplina maturitate a stării pozitive va fi permis suficient să se sesizeze întotdeauna adevăratele raporturi esențiale ale fiecărei părți cu întregul, în așa fel încât să se ofere în mod constant o largă destinație celor mai eminente cercetări, evitându-se totuși orice speculație sterilă.

Pe tema acestei armonii intime dintre știință și tehnică, se cuvine, în sfârșit, să remarcăm în mod special fericita tendință ce rezultă de aici, în sensul de a dezvolta și consolida ascendentul social al filosofiei sănătoase printr-o urmărire spontană a vieții industriale în civilizația noastră modernă. Filosofia teologică nu putea conveni decât acelor vremuri necesare de sociabilitate preliminară, în care activitatea umană trebuia să fie în esență militară, spre a pregăti progresiv o asociere normală și completă, care era la început imposibilă, după teoria istorică pe care am stabilit-o altundeva.

Politeismul se adapta mai ales sistemului de cuceriri al Antichității, iar monoteismul corespundea organizării defensive a Evului Mediu[42]. Făcând să prevaleze din ce în ce mai mult viața industrială, sociabilitatea modernă[43] trebuie deci să secondeze puternic marea revoluție mentală care azi ridică definitiv inteligența noastră de la regimul teologic la regimul pozitiv. Nu numai că această activă tendință de zi cu zi, în direcția ameliorării practice a condiției umane, este în mod necesar puțin compatibilă cu preocupările religioase, întotdeauna relative, mai ales sub monoteism, ca și cu orice altă destinație, dar, pe deasupra, o atare activitate este de natură să suscite în cele din urmă o opoziție universală, pe cât de radicală pe atât de spontană, față de orice filosofie teologică. Pe de o parte, într-adevăr, viața industrială este, în fond, cu totul contrară oricărui optimism providențial, deoarece ea presupune în mod necesar că ordinea naturală este destul de imperfectă ca să ceară fără încetare intervenția omului, pe când teologia nu admite în mod logic alt mijloc de a modifica decât solicitarea unui ajutor supranatural. În al doilea rând, această opoziție, inerentă ansamblului concepțiilor noastre industriale, se reproduce continuu, în forme foarte variate, în realizarea specială a operațiilor noastre, în care trebuie să considerăm lumea exterioară nu ca fiind dirijată de voințe oarecare, ci supusă unor legi, susceptibile de a ne permite o suficientă previziune, fără de care activitatea noastră practică nu ar dispune de nici o bază rațională. În consecință, aceeași corelație fundamentală, care face viața industrială atât de favorabilă influenței filosofice a spiritului pozitiv, îi imprimă, sub un alt aspect, o tendință antiteologică, mai mult sau mai puțin pronunțată, dar inevitabilă mai devreme sau mai târziu, indiferent de eforturile continui ale înțelepciunii sacerdotale de a înăbuși sau tempera caracterul antiin-

dustrial al filosofiei iniţiale, singura cu care viaţa războinică era suficient de conciliabilă. Aceasta este solidaritatea strânsă care face să participe involuntar, de multă vreme, toate spiritele moderne, chiar şi cele mai grosiere şi mai rebele, la înlocuirea progresivă a anticei filosofii teologice cu o filosofie plenar pozitivă, singura capabilă de acum încolo de o veritabilă influenţă socială.

Suntem astfel determinaţi să completăm, în fine, aprecierea directă a veritabilului spirit filosofic printr-o ultimă explicaţie care, deşi este îndeosebi negativă, devine cu adevărat indispensabilă astăzi pentru caracterizarea suficientă a naturii şi condiţiilor marii renovări mentale necesare în prezent pentru elita Umanităţii, arătând în acest sens în mod direct incompatibilitatea finală dintre concepţiile pozitive şi toate opiniile teologice, oricare ar fi ele, monoteiste, politeiste sau fetişiste. Diversele consideraţii din acest *Discurs* au şi demonstrat în mod implicit imposibilitatea vreunei concilieri durabile între cele două filosofii, fie că este vorba de metodă, fie de doctrină, aşa încât orice incertitudine pe această temă poate fi aici cu uşurinţă risipită. Fără îndoială, ştiinţa şi teologia nu sunt de la bun început în opoziţie făţişă, întrucât ele nu-şi propun deloc aceleaşi probleme ; tocmai aceasta a permis timp îndelungat avântul parţial al spiritului pozitiv, în pofida autorităţii generale a spiritului teologic, ba chiar, în multe privinţe, sub tutela sa prealabilă. Dar atunci când pozitivitatea raţională, limitată mai întâi la umile cercetări matematice, pe care teologia le-a avut în vedere în mod special, a început să se extindă la cercetarea directă a naturii, mai ales prin teoriile astronomice, conflictul a devenit inevitabil, deşi latent, în virtutea contrastului fundamental, în acelaşi timp ştiinţific şi logic, din acel moment progresist dezvoltat între cele două ordini de idei. Motivele

logice potrivit cărora ştiinţa îşi interzice în mod radical misterioasele probleme de care se ocupă mai presus de orice teologie sunt ele însele de natură să discrediteze, mai devreme sau mai târziu, la toate spiritele de calitate, speculaţiile pe care le îndepărtăm doar pentru că sunt, negreşit, inaccesibile raţiunii umane. În afară de aceasta, înţeleapta rezervă cu care spiritul pozitiv procedează, puţin câte puţin, faţă de temele foarte facile, trebuie să facă să se aprecieze în mod indirect nebuneasca temeritate a spiritului teologic faţă de cele mai dificile probleme. Cu toate acestea, mai ales pe planul doctrinelor trebuie să explodeze incompatibilitatea dintre cele două filosofii la majoritatea oamenilor inteligenţi[44], de obicei prea puţin afectaţi de simplele disidenţe de metodă, deşi acestea ar fi, în fond, cele mai grave, sursa necesară a tuturor celorlalte. Or, sub acest aspect, nu putem contesta opoziţia radicală a celor două categorii de concepţii, în care aceleaşi fenomene sunt când atribuite unor voinţe directoare, când reduse la legi invariabile. Mobilitatea neregulată, în mod firesc inerentă oricărei idei de voinţă, nu se poate acorda nicidecum cu constanţa relaţiilor reale. În consecinţă, pe măsură ce legile fizice au fost cunoscute, imperiul voinţelor supranaturale s-a găsit din ce în ce mai strâmtorat, fiind mereu consacrat mai ales fenomenelor ale căror legi rămâneau necunoscute. O atare incompatibilitate devine cu totul vădită atunci când opunem previziunea raţională, care constituie principala caracteristică a veritabilei ştiinţe, înfăţişării prin revelaţie specială, pe care teologia trebuie să o reprezinte ca oferind singurul mijloc legitim de a cunoaşte viitorul. Este adevărat că spiritul pozitiv, ajuns la deplina sa maturitate, tinde de asemenea să subordoneze voinţa însăşi unor veritabile legi, a căror existenţă este, de fapt, presupusă în mod tacit de raţiunea vulgară, deoarece

eforturile practice de a modifica şi prevedea vrerile umane nu ar putea avea fără aceasta nici o bază rezonabilă. Dar o atare noţiune nu conduce nicidecum la concilierea celor două moduri opuse prin care ştiinţa şi teologia concep în mod necesar dirijarea efectivă a diverselor fenomene. Căci o asemenea previziune şi conduită care rezultă de aici cer, desigur, o profundă cunoaştere reală a fiinţei în interiorul căreia se produc actele de voinţă. Or, acest fundament prealabil nu ar putea proveni decât de la o fiinţă cel puţin egală, judecând astfel prin similitudine ; nu-l putem concepe ca provenind de la un inferior, iar contradicţia sporeşte o dată cu inegalitatea de natură. Drept urmare, teologia a respins întotdeauna pretenţia de a pătrunde câtuşi de puţin proiectele providenţiale, după cum ar fi absurd să presupunem la animalele cu totul inferioare facultatea de a prevedea voinţa omului sau ale altor animale superioare. Totuşi, tocmai la această nebunească ipoteză am fi conduşi în mod necesar, ca să putem concilia finalmente spiritul teologic cu spiritul pozitiv.

Din punct de vedere istoric, opoziţia lor radicală, aplicabilă tuturor fazelor esenţiale ale filosofiei iniţiale[45],este în mod general admisă de multă vreme faţă de acelea pe care popoarele cele mai avansate le-au liberalizat complet. Ba chiar este sigur că, în privinţa lor, se exagerează mult o atare incompatibilitate, ca urmare a acelui dispreţ absolut inspirat orbeşte de obişnuinţele noastre monoteiste faţă de cele două stări anterioare ale regimului teologic. Filosofia sănătoasă, întotdeauna obligată să aprecieze modul necesar potrivit căruia fiecare dintre marile faze succesive ale Umanităţii a contribuit la evoluţia noastră fundamentală, va rectifica cu grijă acele injuste prejudecăţi care împiedică orice teorie istorică adevărată. Dar, cu toate că politeismul şi chiar fetişismul au secondat realmente pornirea spontană a spiritu-

lui de observaţie, trebuie totuşi recunoscut că ele nu puteau fi cu adevărat compatibile cu sentimentul progresist de invariabilitate a relaţiilor fizice, de îndată ce acesta a dobândit o anumită consecinţă sistematică. Drept urmare, se impune să concepem această inevitabilă opoziţie ca fiind principala sursă secretă a diverselor transformări care au descompus în mod succesiv filosofia teologică, reducând-o din ce în ce mai mult. Este aici locul să completăm indispensabila explicaţie dată la începutul acestui *Discurs*, unde respectiva disoluţie treptată a fost în mod special atribuită stării metafizice propriu-zise, care, în fond, nu putea fi decât simplul exponent şi nicidecum veritabilul agent. Se impune, într-adevăr, să remarcăm că spiritul pozitiv, ca urmare a deficitului de generalitate care trebuia să caracterizeze lenta sa evoluţie parţială, nu-şi putea formula convenabil propriile-i tendinţe filosofice, care abia dacă au devenit sesizabile în ultimele secole. A rezultat de aici necesitatea specială a intervenţiei metafizice, singura care a putut să sistematizeze convenabil opoziţia spontană a ştiinţei născânde cu antica teologie[46]. Dar, cu toate că o asemenea funcţie a trebuit să ducă la exagerarea excesivă a importanţei acestui spirit de tranziţie, este totuşi lesne de recunoscut că progresul natural al cunoştinţelor reale a dat el singur o serioasă consistenţă zgomotoasei sale activităţi. Acest progres continuu, care la început chiar a determinat, în fond, transformarea fetişismului în politeism, a constituit apoi mai ales sursa esenţială a reducerii politeismului la monoteism. Conflictul operându-se în principal prin teoriile astronomice, acest *Tratat* îmi va oferi ocazia firească de a caracteriza gradul exact de dezvoltare căruia trebuie să-i atribuim, în realitate, irevocabila decadenţă mentală a regimului politeist, pe care noi vom

recunoaşte-o ca fiind logic incompatibilă cu fondarea decisivă a astronomiei matematice de către şcoala lui Tales[47].

Studiul raţional al unei asemenea opoziţii demonstrază cu claritate că ea nu se putea limita la teologia veche şi că a trebuit să se extindă apoi la monoteism, deşi energia sa avea să scadă în mod necesar, pe măsură ce spiritul teologic a continuat să decadă, ca urmare a aceluiaşi miracol spontan. Fără îndoială, acea fază extremă a filosofiei iniţiale era mult mai puţin contrară decât precedentele faţă de avântul cunoştinţelor reale, care nu mai întâlneau la fiecare pas primejdioasa concurenţă a unei explicaţii supranaturale în mod special formulate. În consecinţă, mai ales sub acest regim monoteist a trebuit să se săvârşească evoluţia preliminară a spiritului pozitiv. Dar, incompatibilitatea, chiar dacă era mai puţin explicită şi mai tardivă, nu rămânea mai puţin inevitabilă în final, fie şi înainte ca noua filosofie să fi devenit destul de generală spre a căpăta un caracter cu adevărat organic, înlocuind irevocabil teologia în funcţia sa socială oficială şi, de asemenea, în destinaţia sa mentală. Cum conflictul s-a produs tot mai ales prin astronomie, voi demonstra aici cu precizie ce evoluţie mai avansată a extins în mod necesar până la cel mai simplu monoteism opoziţia sa radicală, mai înainte limitată la politeismul propriu-zis : vom recunoaşte atunci că această inevitabilă influenţă rezultă din descoperirea dublei mişcări a Terrei, urmată curând de întemeierea mecanicii cereşti. În starea actuală a raţiunii umane, putem afirma cu certitudine că regimul monoteist, timp îndelungat favorabil avântului primitiv al cunoştinţelor reale, împiedică serios avansul sistematic pe care ele trebuie să-l capete de acum încolo, stânjenind sentimentul fundamental de invariabilitate a legilor fizice de a-şi dobândi în sfârşit indispensabila sa plenitudine filosofică. Căci ideea perma-

nentă a unei neaşteptate perturbări arbitrare în economia naturală trebuie să rămână întotdeauna inseparabilă, cel puţin în mod virtual, de orice teologie, fie ea redusă la minimum posibil. Într-adevăr, fără un astfel de obstacol, care nu poate fi înlăturat decât prin totala cădere în desuetudine a spiritului teologic, spectacolul zilnic al ordinii reale ar fi determinat deja o adeziune universală la principiul fundamental al filosofiei pozitive.

Cu multe secole mai înainte ca progresul ştiinţific să permită aprecierea directă a acestei opoziţii radicale, tranziţia metafizică a încercat, sub secreta sa impulsie, să restrângă, chiar în cadrul monoteismului, influenţa teologiei, făcând să prevaleze pe plan abstract, în ultima perioadă a Evului Mediu, celebra doctrină scolastică, doctrină care supunea acţiunea efectivă a motorului suprem unor legi invariabile, pe care el le-ar fi stabilit în mod originar, interzicându-şi să le schimbe vreodată. Dar acest soi de tranzacţie spontană între principiul teologic şi principiul pozitiv nu admite, evident, decât o existenţă pasageră, în stare să faciliteze şi mai mult declinul continuu al unuia şi triumful progresiv al celuilalt. Autoritatea sa este chiar în esenţă limitată la spiritele cultivate, întrucât, atâta timp cât credinţa a subzistat cu adevărat, instinctul popular a trebuit mereu să respingă energic o concepţie care, în fond, tindea să anuleze puterea providenţială, condamnând-o la o sublimă inerţie, care lăsa întreaga activitate obişnuită marii entităţi metafizice, Natura fiind astfel cu regularitate asociată la guvernarea universală, cu titlul de ministru consacrat şi responsabil, căruia trebuie de acum încolo să i se adreseze majoritatea plângerilor şi legămintelor. Vedem că, sub toate aspectele esenţiale, această concepţie seamănă mult cu aceea pe care situaţia modernă a făcut-o din ce în ce mai mult să prevaleze în legătură cu regalitatea con-

stituţională ; iar această analogie nu este nicidecum fortuită, deoarece tipul teologic a furnizat, de fapt, baza raţională a tipului politic. Această doctrină contradictoric, care ruinează eficacitatea socială a principiului teologic, fără a consacra autoritatea fundamentală a principiului pozitiv, nu va putea să corespundă nici unei stări cu adevărat normale şi durabile : ea constituie numai cel mai puternic dintre mijloacele de tranziţie proprii ultimei funcţii necesare a spiritului metafizic.

În sfârşit, incompatibilitatea necesară dintre ştiinţă şi teologie a trebuit să se manifeste şi sub o altă formă generală, în mod special adaptată stării monoteiste, făcând tot mai mult să reiasă imperfecţiunea radicală a ordinii reale, opusă astfel inevitabilului optimism providenţial. Acest optimism a fost nevoit, fără îndoială, să rămână timp îndelungat conciliabil cu avântul spontan al cunoştinţelor pozitive, deoarece o primă analiză a naturii avea atunci să inspire pretutindeni o naivă admiraţie pentru modul de săvârşire a principalelor fenomene care constituie ordinea efectivă. Dar, această dispoziţie iniţială tinde apoi să dispară, nu mai puţin necesar, pe măsură ce spiritul pozitiv, dobândind un caracter din ce în ce mai sistematic, substituie puţin câte puţin dogmei cauzelor finale principiul condiţiilor de existenţă care, într-un grad mai înalt, prezintă toate proprietăţile logice, fără a vădi nici unul din gravele sale inconveniente ştiinţifice. Încetăm atunci să ne mai mirăm că structura fiinţelor naturale este în aşa fel dispusă, în fiecare caz, încât să permită desfăşurarea fenomenelor lor efective. Studiind cu grijă această inevitabilă armonie, cu singurul scop de a o cunoaşte mai bine, sfârşim apoi prin a remarca profundele imperfecţiuni pe care le prezintă ordinea reală, aproape întotdeauna inferioară în înţelepciune economiei artificiale pe care o stabileşte slaba noastră intervenţie umană, în domeniul său limitat. Cum aceste vicii nat-

urale trebuie să fie cu atât mai mari cu cât ne referim la fenomene mai complicate, indiciile irecuzabile pe care ni le va oferi, sub acest aspect, ansamblul astronomiei, vor fi suficiente pentru a bănui în ce măsură o asemenea apreciere trebuie să se întindă, cu o nouă energie filosofică, la toate celelalte părţi esenţiale ale ştiinţei reale. Se cuvine însă să înţelegem mai ales faptul că, în general, această critică nu are chiar o destinaţie trecătoare, în calitate de metodă antiteologică. Ea se leagă, într-un mod mai intim şi mai durabil, de spiritul fundamental al filosofiei pozitive, în relaţia generală dintre speculaţie şi acţiune. Dacă, pe de o parte, intervenţia noastră activă permanentă se bazează, înainte de toate, pe exacta cunoaştere a economiei naturale, faţă de care economia artificială nu trebuie să constituie decât ameliorarea progresivă, nu este mai puţin cert faptul că, pe de altă parte, noi presupunem astfel imperfecţiunea dată a acestei ordini spontane, a cărei modificare graduală constituie scopul de zi cu zi al tuturor eforturilor noastre individuale şi colective. Făcând abstracţie de orice critică pasageră, justa evaluare a diverselor inconveniente proprii constituţiei efective a lumii reale trebuie să fie de acum încolo concepută ca inerentă ansamblului filosofiei pozitive, chiar şi în ceea ce priveşte cazurile inaccesibile slabelelor noastre mijloace de perfecţionare, spre a cunoaşte mai bine fie condiţia noastră fundamentală, fie destinaţia esenţială a activităţii noastre permanente.

Concursul spontan al diverselor consideraţii generale indicate în acest discurs sunt acum suficiente pentru a caracteriza aici, sub toate aspectele principale, adevăratul spirit filosofic care, după o lentă evoluţie preliminară, atinge în prezent starea sa sistematică[48]. Dată fiind evidenta obligaţie pe care o avem de acum înainte de a o califica printr-o scurtă denumire specială, a trebuit să o prefer pe aceea căreia această univer-

sală pregătire i-a acordat din ce în ce mai mult, în decursul ultimelor trei secole, preţioasa proprietate de a rezuma cel mai bine posibil ansamblul atributelor sale fundamentale. Ca toţi termenii obişnuiţi ridicaţi încetul cu încetul la demnitatea filosofică, cuvântul *pozitiv* are, în limbile occidentale, mai multe accepţiuni distincte, chiar dacă îndepărtăm sensul grosier dat de spiritele rău cultivate. Este însă necesar să notăm aici că toate aceste diferite semnificaţii convin în aceeaşi măsură noii filosofii generale, cărora ele îi indică în mod alternativ diferitele proprietăţi caracteristice : astfel, această aparentă ambiguitate nu va constitui de acum încolo nici un inconvenient real. Dimpotrivă, va trebui să vedem aici unul dintre principalele exemple ale acelei admirabile condensări de formule care, la popoarele avansate, reuneşte, într-o singură expresie uzuală, mai multe atribute distincte, atunci când raţiunea publică a ajuns să recunoască legătura lor permanentă.

Examinat în primul rând în ceea ce priveşte accepţiunea sa cea mai veche şi mai comună, cuvântul „pozitiv" desemnează *realul*, în opoziţie cu himericul : sub acest raport, el convine pe deplin noului spirit filosofic, caracterizat în felul acesta după constanta sa consacrare cercetărilor cu adevărat accesibile inteligenţei noastre, cu excluderea permanentă a impenetrabilelor mistere de care se ocupa mai ales în copilăria sa[49].

Într-un al doilea sens, foarte apropiat de precedentul, totuşi distinct, acest termen fundamental subliniază contrastul de la *util* la inutil : în acest caz el evocă, în filosofie, destinaţia necesară a tuturor speculaţiilor noastre sănătoase, pentru ameliorarea continuă a condiţiei noastre adevărate, individuale şi colective, în locul zadarnicei satisfaceri a unei curiozităţi sterile.

Potrivit unei a treia semnificaţii uzuale, această fericită expresie este frecvent folosită pentru a califica opoziţia dintre *certitudine* şi incertitudine : ea indică, aşadar, aptitudinea caracteristică unei asemenea filosofii de a constitui spontan armonia logică în individ şi comuniunea spirituală în întreaga specie, în loc de acele îndoieli indefinite şi de acele dezbateri interminabile pe care le suscita regimul mental vechi.

O a patra accepţiune obişnuită, foarte adesea confundată cu precedenta, constă în a opune *precizia* vagului : acest sens evocă tendinţa constantă a veritabilului spirit filosofic de a obţine pretutindeni gradul de precizie compatibil cu natura fenomenelor şi conformă cu exigenţa adevăratelor noastre trebuinţe ; pe când vechiul mod de a filosofa conducea în mod necesar la opinii vagi, necomportând o indispensabilă disciplină decât după o constrângere permanentă, bazată pe o autenticitate supranaturală.

În sfârşit, trebuie să subliniem în mod special o a cincea semnificaţie, mai puţin uzitată decât celelalte, deşi, la fel de universală, atunci când cuvântul pozitiv este folosit ca opusul lui *negativ*. Sub acest aspect, el indică una dintre cele mai marcante proprietăţi ale adevăratei filosofii moderne, arătând-o ca fiind destinată, prin natura sa, nu să distrugă, ci mai ales să *organizeze*. Cele patru caracteristici generale pe care le-am menţionat o disting de toate modurile posibile, fie teologice, fie metafizice, proprii filosofiei iniţiale. Această din urmă semnificaţie, indicând de altfel o tendinţă continuă a noului spirit filosofic, prezintă azi o importanţă specială pentru caracterizarea directă a uneia dintre principalele sale diferenţe, nu faţă de spiritul teologic, care timp îndelungat a fost organic, ci faţă de spiritul metafizic propriu-zis, care niciodată nu a putut fi decât critic. Oricare ar fi fost, de fapt, acţiunea dizolvantă a ştiinţei reale, această influenţă a fost

întotdeauna, în ea, pur şi simplu indirectă şi secundară : însăşi lipsa sa de sistematizare l-a împiedicat până în prezent să poată fi altfel ; iar marea funcţie organică ce-i revine s-ar opune de acum încolo unei astfel de atribuţii accesorii, pe care, de altfel, el tinde să o facă superfluă. Filosofia sănătoasă îndepărtează în mod radical, e adevărat, toate problemele în mod necesar insolubile ; dar, motivând respingerea lor, ea evită să nege ceva în privinţa lor, ceea ce ar fi contradictoriu în raport cu acea sistematică desuetudine, singura prin care trebuie să se stingă toate opiniile cu adevărat discutabile. Mai imparţială şi mai tolerantă faţă de fiecare dintre ele, dată fiind obişnuita sa indiferenţă, ea se străduieşte să aprecieze din punct de vedere istoric respectiva lor influenţă, condiţiile şi durata lor, ca şi cauzele decadenţei lor, fără a pronunţa vreodată o negare absolută, chiar şi în cazul în care este vorba de doctrine dintre cele mai antipatice pentru starea prezentă a raţiunii umane la populaţiile de elită. Tocmai în felul acesta ea practică o justiţie scrupuloasă, nu numai faţă de diversele sisteme de monoteism, altele decât acela care expiră azi la noi, ci şi faţă de credinţele politeiste şi chiar fetişiste, raportându-le întotdeauna la fazele corespunzătoare ale evoluţiei fundamentale. Sub aspectul dogmatic, ea profesează de altfel ideea că produsele imaginaţiei noastre, atunci când natura lor le face în mod necesar inaccesibile oricărei observaţii, nu mai sunt în consecinţă susceptibile de negaţie sau de afirmaţie cu adevărat decisive. Nimeni, fără îndoială, nu a demonstrat vreodată în mod logic nonexistenţa lui Apolo, a Minervei etc., nici pe aceea a zânelor orientale sau a diverselor creaţii poetice ; ceea ce nu a împiedicat nicidecum spiritul uman să abandoneze în mod irevocabil dogmele antice atunci când acestea au încetat, în sfârşit, să convină ansamblului situaţiei sale.

Singurul caracter esențial al noului spirit filosofic care nu este încă indicat în mod direct de cuvântul „pozitiv" constă în tendința sa necesară de a substitui pretutindeni *relativul* absolutului. Dar acest important atribut, în același timp științific și logic, este în așa măsură inerent naturii fundamentale a cunoștințelor reale, încât luarea sa în considerare generală nu va întârzia să se relaționeze strâns cu diversele aspecte pe care această formulă le și combină atunci când regimul intelectual modern, până acum parțial și empiric, va trece în general la starea sistematică[50]. Cea de a cincea accepțiune pe care am apreciat-o este mai ales proprie să determine acea ultimă condensare a noului limbaj filosofic, în consecință pe deplin constituit, dată fiind evidenta afinitate a celor două proprietăți. Este de conceput, într-adevăr, că natura absolută a vechilor doctrine, fie teologice, fie metafizice, le determină în mod necesar pe fiecare dintre ele să devină negativă față de toate celelalte, sub amenințarea de a degenera ea însăși într-un absurd eclectism. Dimpotrivă, tocmai în virtutea geniului său relativ, noua filosofie poate întotdeauna aprecia valoarea proprie teoriilor care i-au fost cele mai potrivnice, fără a ajunge totuși vreodată la vreo vană concesie, susceptibilă să-i altereze claritatea viziunilor sau fermitatea deciziilor. Este deci cu adevărat cazul de a prezuma, conform ansamblului unei asemenea aprecieri speciale, că formula folosită aici pentru calificarea obișnuită a acestei filosofii definitive va evoca de acum încolo, pentru toate spiritele sănătoase, întreaga combinație efectivă a diverselor sale proprietăți caracteristice.

Dacă cercetăm originea fundamentală a unei atare maniere de a filosofa, nu întârziem să recunoaștem că spontaneitatea sa elementară coincide într-adevăr cu primele exerciții practice ale rațiunii umane : căci ansamblul explicațiilor indicate în

acest *Discurs* demonstrează clar că toate atributele sale principale sunt, în fond, aceleaşi cu ale bunului-simţ universal. Împotriva ascendentului mental al celei mai grosiere teologii, conducerea de zi cu zi a vieţii active a trebuit să suscite întotdeauna, faţă de fiecare categorie de fenomene, o anumită schiţare a legilor generale şi a previziunilor corespunzătoare, în câteva cazuri particulare, care însă păreau atunci secundare sau excepţionale ; or, aceştia sunt, într-adevăr, germenii necesari ai pozitivităţii, care mult timp a trebuit să rămână empirică, înainte de a putea deveni raţională. Este necesar să înţelegem că, sub toate aspectele esenţiale, adevăratul spirit filosofic constă mai ales în extinderea sistematică a simplului bun-simţ la toate speculaţiile cu adevărat accesibile. Domeniul lor este radical identic, deoarece marile probleme ale filosofiei sănătoase se raportează pretutindeni la fenomenele cele mai banale, faţă de care cazurile artificiale nu constituie decât o pregătire mai mult sau mai puţin indispensabilă. Avem, de-o parte şi de cealaltă, acelaşi punct de plecare experimental, acelaşi scop de a conecta şi de a prevedea, aceeaşi preocupare continuă privind realitatea, aceeaşi intenţie finală de utilitate. Întreaga lor deosebire esenţială constă în generalitatea sistematică a uneia, ţinând de abstracţia sa necesară, opusă incoerentei specializări a celeilalte, mereu preocupată de concret.

Examinată sub aspect dogmatic, această conexiune fundamentală reprezintă ştiinţa propriu-zisă ca simplă prelungire metodică a înţelepciunii universale. În consecinţă, departe de a repune în discuţie ceea ce aceasta a constatat cu adevărat, speculaţiile filosofice sănătoase trebuie să ia întotdeauna de la raţiunea comună noţiunile iniţiale, spre a le face să dobândească, printr-o elaborare sistematică, un grad de generalitate şi de consistenţă pe care nu le-ar putea obţine în mod spon-

tan. Pe tot parcursul unei atare elaborări, controlul permanent al acestei înţelepciuni comune îşi păstrează de altfel înalta-i importanţă, spre a preveni, pe cât posibil, diversele aberaţii, cauzate de neglijenţă sau de iluzie, adesea suscitate de starea de continuă abstractizare indispensabilă activităţii filosofice. În pofida afinităţii lor necesare, bunul-simţ propriu-zis trebuie adesea să rămână preocupat de realitate şi de utilitate, pe când spiritul eminamente filosofic[51] tinde să aprecieze mai mult generalitatea şi relaţia, astfel încât dubla lor reacţie zilnică devine la fel de favorabilă pentru fiecare dintre ele, consolidându-i calităţile fundamentale care altfel s-ar altera în mod natural. O asemenea relaţie arată numaidecât cât de găunoase şi sterile sunt cercetările speculative orientate, pe o temă oarecare, spre principiile prime, care, emanate întotdeauna din înţelepciunea comună, nu aparţin niciodată domeniului veritabil al ştiinţei, constituit, dimpotrivă, de fundamente spontane şi, de aceea, în afară de discuţie ; ceea ce îndepărtează în mod radical o mulţime de controverse, inutile sau periculoase, lăsate moştenire de vechiul regim mental. Putem, de asemenea, înţelege astfel profunda deşertăciune finală a tuturor studiilor prealabile referitoare la logica abstractă, în care este vorba de a aprecia adevărata metodă filosofică, izolând-o de orice aplicare la un ordin oarecare de fenomene[52]. De fapt, singurele principii cu adevărat generale pe care le-am putea stabili în această privinţă se reduc, în mod necesar, cum este lesne de verificat în legătură cu cele mai celebre aforisme, la câteva maxime incontestabile, absolut evidente, luate de la raţiunea comună şi care nu adaugă în realitate nimic esenţial la indicaţiile rezultate, la toate spiritele sănătoase[53], dintr-un simplu exerciţiu spontan. Cât priveşte modul de a adapta aceste reguli universale la diversele categorii ale speculaţiilor noastre pozitive,

ceea ce ar constitui adevărata dificultate şi utilitate a unor astfel de precepte logice, acesta nu ar putea comporta veritabile aprecieri decât după o analiză specială, conformă naturii proprii fenomenelor examinate. Filosofia sănătoasă nu separă deci niciodată logica de ştiinţă ; metoda şi doctrina nu pot fi, în fiecare caz, bine judecate decât în lumina adevăratelor lor relaţii mutuale : în fond, nu mai este posibil să dăm logicii sau ştiinţei un caracter universal prin concepţii pur abstracte, independente de toate fenomenele determinate ; tentativele de acest gen indică şi ele secreta influenţă a spiritului absolut inerent regimului teologic–metafizic.

Examinată acum sub aspect istoric, această strânsă solidaritate naturală între geniul propriu adevăratei filosofii şi simplul bun-simţ universal arată originea spontană a spiritului pozitiv, pretutindeni rezultat, de fapt, dintr-o reacţie specială a raţiunii practice asupra raţiunii teoretice, al cărui caracter iniţial a fost întotdeauna modificat astfel tot mai mult. Dar această transformare graduală nu se putea opera simultan şi, mai ales nu cu o viteză egală, asupra diverselor clase de speculaţii abstracte, toate la început teologice, cum am recunoscut. Această constantă impulsie concretă nu putea face să pătrundă aici spiritul pozitiv decât după o ordine determinată, conform complexităţii crescânde a fenomenelor, ceea ce vom explica mai departe. Pozitivitatea abstractă, în mod necesar generată în cele mai simple studii matematice şi propagată apoi prin afinitate spontană sau imitaţie instinctivă, nu putea deci oferi de la bun început decât un caracter special şi chiar, în multe privinţe, empiric, care a trebuit timp îndelungat să disimuleze, la majoritatea promotorilor săi, fie incompatibilitatea sa inevitabilă cu filosofia iniţială, fie mai ales tendinţa sa radicală de a fonda un nou regim logic. Progresele sale continui, sub impulsia tot mai puternică a raţiunii

comune, nu puteau în acest caz să determine direct decât triumful prealabil al spiritului metafizic, destinat, prin generalitatea sa spontană, să-i servească drept organ filosofic, pe parcursul secolelor scurse între pregătirea mentală a monoteismului şi deplina sa instalare socială, după care regimul ontologic, care a obţinut întreaga autoritate pe care o comporta natura sa, a devenit curând opresiv pentru progresul ştiinţific, pe care până atunci îl secondase. În consecinţă, spiritul pozitiv nu şi-a putut manifesta îndeajuns propria-i tendinţă filosofică atunci când, în sfârşit, s-a văzut silit, de acea opresiune, să lupte în special contra spiritului metafizic, cu care, multă vreme, păruse că se confundă. De aceea, prima fondare sistematică a filosofiei pozitive nu ar putea data dincolo de memorabila criză în care ansamblul regimului ontologic a început să sucombe, în întreg occidentul european, cu concursul spontan asigurat de două admirabile impulsii mentale, una ştiinţifică, emanată de Kepler şi Galilei, cealaltă filosofică, datorată lui Bacon şi lui Descartes. Imperfecta unitate metafizică constituită la sfârşitul Evului Mediu a fost din acel moment irevocabil dizolvată, aşa cum ontologia greacă distrusese pentru totdeauna marea unitate teologică a politeismului. De la această criză cu adevărat decisivă, spiritul pozitiv, dezvoltat în două secole mai mult decât o putuse face în toată lunga sa carieră anterioară, nu a mai lăsat altă posibilitate de unitate mentală decât aceea care ar rezulta din propria sa autoritate universală, nici un domeniu nou cucerit succesiv de el nemaiputându-se întoarce la teologie sau la metafizică, în virtutea consacrării definitive pe care achiziţiile sale crescânde o găseşte tot mai mult în raţiunea comună. Numai printr-o astfel de sistematizare înţelepciunea teoretică va fi cu adevărat pentru înţelepciunea practică un demn echivalent, în generalitate şi

în consistenţă, al funcţiei fundamentale pe care a căpătat-o, în realitate şi în eficacitate, pe parcursul lentei sale iniţieri graduale, deoarece noţiunile pozitive obţinute în ultimele două secole sunt, la drept vorbind, mult mai preţioase ca materiale ulterioare ale unei noi filosofii generale decât prin valoarea lor directă şi specială, cele mai multe dintre ele neputându-şi încă dobândi caracterul lor definitiv, nici ştiinţific şi nici măcar logic.

II

Ansamblul evoluţiei noastre mentale şi îndeosebi grandioasa mişcare realizată, în Europa occidentală, începând cu Descartes şi Bacon, nu lasă deci altă ieşire posibilă decât constituirea, în sfârşit, după atâtea preambuluri necesare, a stării cu adevărat normale a raţiunii umane, dându-i spiritului pozitiv plenitudinea şi raţionalitatea care încă îi mai lipsesc, în aşa fel încât, între geniul filosofic şi bunul-simţ universal, să se stabilească o armonie care până în prezent nu a putut niciodată să existe îndeajuns. Or, studiind aceste două condiţii simultane, de complement şi de sistematizare, pe care trebuie azi să le îndeplinească ştiinţa reală spre a se ridica la demnitatea unei filosofii adevărate, nu întârziem în a recunoaşte că în final ele coincid. Într-adevăr, pe de o parte, marea criză iniţială a pozitivităţii moderne nu a lăsat în esenţă în afara mişcării ştiinţifice propriu-zise decât teoriile morale şi sociale, rămase de aceea într-o iraţională izolare, sub sterila dominaţie a spiritului teologico-metafizic ; aşadar, ultima probă a adevăratului spirit filosofic, a cărui extensiune succesivă la toate celelalte fenomene fundamentale este deja destul de conturată, constă în aducerea la starea pozitivă şi a aces-

tora. Pe de altă parte, însă, această ultimă expansiune a filosofiei naturale tinde în mod spontan să fie de îndată sistematizată, constituind unicul punct de vedere, fie ştiinţific, fie logic, care să poată domina ansamblul speculaţiilor noastre reale, întotdeauna în mod necesar reductibile la aspectul uman, adică social, singurul susceptibil de o universalitate activă. Acesta este dublul scop filosofic al elaborării fundamentale, în acelaşi timp spectrală şi generală, pe care am cutezat să o întreprind în marea lucrare menţionată la începutul acestui *Discurs*[54] : cei mai proeminenţi gânditori contemporani o consideră, în consecinţă, drept destul de bine pusă la punct, în sensul de a fi aşezat adevăratele baze directe ale întregii renovări mentale proiectate de Bacon şi Descartes, dar a cărei realizare decisivă era rezervată secolului nostru.

Pentru ca această sistematizare finală a concepţiilor umane să fie astăzi destul de marcată nu este suficient să evaluăm, cum am făcut mai sus, destinaţia sa teoretică ; este de asemenea necesar să examinăm, aici, într-o manieră distinctă, deşi sumar, capacitatea sa de a constitui singura soluţie intelectuală pe care ar putea-o cu adevărat avea imensa criză socială dezvoltată, de o jumătate de secol, în ansamblul occidentului european şi, mai ales, în Franţa. În timp ce aici se săvârşea încetul cu încetul, în ultimele cinci secole, irevocabila disoluţie a filosofiei teologice, sistemul politic, căruia ea îi forma baza mentală, suferea tot mai mult o descompunere nu mai puţin radicală, de asemenea precizată de spiritul metafizic. Această dublă mişcare negativă avea drept mijlocitori esenţiali şi solidari, pe de o parte, universităţile, mai întâi emanaţie, dar în curând rivale ale puterii sacerdotale, iar, pe de altă parte, diversele corporaţii de jurişti, devenite cu timpul ostile puterii feudale, numai că, pe măsură ce acţiunea critică se disemina, agenţii săi, fără

a-şi schimba natura, deveneau mai numeroşi şi mai subordonaţi, în aşa fel încât, în secolul al XVIII-lea, principala activitate revoluţionară a trebuit să treacă, pe plan filosofic, de la doctorii propriu-zişi la literatori, iar mai târziu, pe plan politic, de la judecători la avocaţi.

Marea criză finală[55] a început în mod necesar atunci când acea decadenţă generală, mai întâi spontană, apoi sistematică, la care, de altfel, toate clasele societăţii moderne au contribuit în mod diferit, a ajuns în fine la punctul de a face universal irecuzabilă imposibilitatea de a păstra vechiul regim şi trebuinţa crescândă de o ordine nouă. Încă de la începutul său, această criză a tins mereu să transforme într-o vastă mişcare organică critica celor cinci secole anterioare, prezentându-se ca fiind destinată mai ales să opereze în mod direct regenerarea socială, ale cărei preambuluri negative erau atunci suficient realizate. Dar acea transformare decisivă, deşi tot mai urgentă, a trebuit să rămână până în prezent în esenţă imposibilă, din cauză că lipsea o filosofie cu adevărat capabilă să-i furnizeze indispensabila bază intelectuală[56]. Chiar în perioada în care suficienta realizare a descompunerii prealabile cerea căderea în desuetudine a doctrinelor pur negative[57] care o dirijaseră, o iluzie fatală, pe atunci inevitabilă, a făcut să-i fie acordată în mod spontan spiritului metafizic, singurul activ pe parcursul acelui lung preambul, prezidenţa generală a mişcării de reorganizare. Atunci când o experienţă cu totul decisivă a dus pentru totdeauna la constatarea, în ochii tuturor, a totalei neputinţe organice a unei asemenea filosofii, absenţa oricărei alte teorii nu a permis să fie satisfăcute în primul rând trebuinţele de ordine, care deja prevalau, altfel decât printr-un fel de restaurare vremelnică a aceluiaşi sistem, mental şi social, a cărui ireparabilă decadenţă făcuse loc crizei[58]. În sfârşit, dezvoltarea acelei reacţiuni retrograde a

trebuit apoi să determine o memorabilă manifestare pe care lacunele noastre filosofice o făceau pe cât de indispensabilă pe atât de inevitabilă, spre a demonstra în mod irevocabil că progresul constituie, în aceeaşi măsură ca ordinea, una dintre cele două condiţii fundamentale ale civilizaţiei moderne[59].

Concursul natural al acestor două experienţe irecuzabile, a căror repetare a devenit în prezent pe cât de imposibilă pe atât de inutilă, ne-a condus la acea stranie situaţie în care nimic cu adevărat măreţ nu poate fi întreprins, nici în direcţia ordinii, nici în aceea a progresului, în lipsa unei filosofii adaptate la totalitatea trebuinţelor noastre[60]. Orice efort serios de reorganizare se opreşte de îndată în faţa temerilor de retrogradare pe care în mod firesc le inspiră, într-o perioadă în care ideile de ordine încă mai emană, în esenţă, de la tipul vechi, devenit pe bună dreptate antipatic pentru popoarele de azi[61] ; la fel, tentativele de accelerare directă a evoluţiei politice nu întârzie să fie radical împiedicate de neliniştile legitime pe care le suscită iminenţa anarhiei atâta timp cât ideile de progres rămân îndeosebi negative. Ca şi înainte de criză, lupta aparentă rămâne deci angajată între spiritul teologic, recunoscut drept incompatibil cu progresul, pe care a fost nevoit să-l nege în mod dogmatic, şi spiritul metafizic, care, după ce a dus, în filosofie, la îndoiala universală, în politică a tins doar să constituie dezordinea sau o stare echivalentă cu nonguvernarea[62]. Dar, dat fiind sentimentul unanim al insuficienţei lor comune, nici unul nici altul nu vor mai inspira de acum înainte, la guvernanţi sau la guvernaţi, profunde convingeri active. Antagonismul lor continuă totuşi să le alimenteze mutual, fără ca vreuna dintre ele să mai poată comporta o adevărată ieşire din uz sau un triumf decisiv, deoarece situaţia noastră intelectuală le face încă indispensabile pentru a reprezenta, într-un fel oarecare, condiţiile

simultane, pe de o parte ale progresului, până când o aceeaşi filosofie să le poată satisface în mod egal, în aşa fel încât să facă, în sfârşit, la fel de inutile şcoala retrogradă şi şcoala negativă, fiecare dintre acestea fiind azi destinată mai ales să împiedice totala preponderenţă a celeilalte. Cu toate acestea, neliniştile opuse, referitoare la aceste două dominaţii contrare, vor trebui fireşte să persiste simultan, atâta timp cât va dura acest interregn mental, ca o consecinţă inevitabilă a acelei sciziuni iraţionale între cele două feţe inseparabile ale marii probleme sociale. Într-adevăr, fiecare dintre aceste două şcoli, în virtutea preocupării sale exclusive, nu mai este măcar capabilă să pună stavilă aberaţiilor inverse ale antagonistei sale. În pofida tendinţei sale antianarhice, şcoala teologică s-a dovedit azi radical neputincioasă să împiedice tendinţa opiniilor subversive, care, după ce s-au dezvoltat mai ales în perioada principalei sale restauraţii, adesea s-au propagat prin ea, din frivole calcule dinastice. Într-un mod asemănător, oricare ar fi instinctul antiretrograd al şcolii metafizice, ea nu mai are azi întreaga forţă logică cerută de simpla sa funcţie revoluţionară, deoarece inconsecvenţa sa caracteristică o obligă să admită principiile esenţiale ale aceluiaşi sistem căruia îi atacă în permanenţă adevăratele condiţii de existenţă.

Această deplorabilă oscilaţie între două filosofii opuse, devenite la fel de zadarnice şi care nu pot pieri decât împreună, avea să suscite dezvoltarea unui fel de şcoală intermediară, esenţialmente staţionară, destinată mai ales să evoce direct ansamblul problemei sociale, proclamând în sfârşit ca la fel de necesare cele două condiţii fundamentale care izolau cele două opinii active. Dar, în absenţa unei filosofii capabile să realizeze acea mare combinaţie a spiritului de ordine cu spiritul de progres, această a treia impulsie rămâne din punct de vedere logic încă şi mai neputincioasă decât celelalte două,

deoarece ea sistematizează inconsecvența[63], consacrând simultan principii retrograde și maxime negative, spre a le putea neutraliza reciproc. Departe de a tinde să încheie criza, o astfel de dispoziție nu ar putea duce decât la eternizarea acesteia, opunându-se în mod direct oricărei adevărate preponderențe a unui sistem oarecare, dacă nu s-ar limita la o simplă destinație pasageră, spre a satisface empiric exigențele mai grave ale situației noastre revoluționare[64], până la afirmarea decisivă a singurelor doctrine care de acum înainte să poată conveni ansamblului trebuințelor noastre. Astfel conceput, însă, acest expedient provizoriu a devenit azi atât indispensabil cât și inevitabil. Rapida sa influență practică, recunoscută în mod implicit de cele două partide active, constată din ce în ce mai mult, la populațiile actuale, amortizarea simultană a convingerilor și pasiunilor anterioare, fie retrograde, fie critice, treptat înlocuite de un sentiment universal, real deși confuz, al necesității și chiar al posibilității unei concilieri permanente între spiritul de conservare și spiritul de ameliorare, la fel de proprii stării normale a umanității. Tendința corespunzătoare a oamenilor de stat de a împiedica în prezent, pe cât posibil, orice mare mișcare politică este de altfel în mod spontan conformă cu exigențele fundamentale ale unei situații care nu va implica decât instituții provizorii, atâta vreme cât o adevărată filosofie generală nu va fi raliat în mod suficient inteligențele umane. Fără știrea puterilor actuale, această rezistență instinctivă contribuie la facilitarea adevăratei soluții, împingând la transformarea unei agitații politice sterile într-o propășire filosofică activă, de manieră să urmeze în fine mersul prescris de natura proprie reorganizării finale, care trebuie să se opereze în primul rând în idei, pentru a trece apoi la moravuri și, în ultimul rând, la instituții[65]. O atare transformare, care deja tinde să prevaleze în Franța,

va trebui în mod firesc să se dezvolte tot mai mult pretutindeni, dată fiind necesitatea crescândă în care se găsesc guvernele noastre occidentale de a menţine cu mari cheltuieli ordinea materială în mijlocul dezordinii intelectuale şi morale, necesitate care trebuie puţin câte puţin să absoarbă în esenţă eforturile lor cotidiene, făcându-le să renunţe în mod implicit la orice prezidare serioasă a reorganizării spirituale, lăsată în consecinţă de acum încolo pe seama liberei activităţi a filosofilor care s-ar dovedi demni să o dirijeze. Această dispoziţie naturală a puterilor actuale se află în armonie cu tendinţa spontană a popoarelor către o aparentă indiferenţă politică[66], motivată de neputinţa radicală a diverselor doctrine în circulaţie, şi care trebuie să persiste atâta timp cât dezbaterile politice vor continua, în absenţa unei impulsii convenabile, să degenereze în vane lupte personale, din ce în ce mai mizerabile. Aceasta este fericita eficacitate practică pe care ansamblul situaţiei noastre revoluţionare o procură unei şcoli în esenţă empirice, care, sub aspectul teoretic, nu poate să producă decât un sistem radical contradictoriu, nu mai puţin absurd şi nu mai puţin periculos, în politică, decât este, în filosofie, eclectismul corespunzător, inspirat de asemenea de o zadarnică intenţie de a concilia, fără principii proprii, opinii incompatibile[67].

După acest sentiment, din ce în ce mai dezvoltat, al egalei insuficienţe sociale pe care o oferă de acum înainte spiritul teologic şi spiritul metafizic, singurele care până în prezent şi-au disputat activ autoritatea, raţiunea publică trebuie să fie în mod implicit dispusă să întâmpine azi spiritul pozitiv ca pe singura bază posibilă a unei adevărate rezolvări a profundei anarhii intelectuale şi morale care caracterizează mai ales marea criză modernă. Rămasă încă străină de atari probleme, şcoala pozitivă s-a pregătit treptat în acest sens, con-

stituind, pe cât posibil, pe parcursul luptei revoluţionare din ultimele trei secole, adevărata stare normală a tuturor claselor mai simple ale speculaţiilor noastre reale. Consolidată de asemenea antecedente, ştiinţifice şi logice, purificată pe de altă parte de diversele aberaţii contemporane, ea se prezintă azi ca reuşind, în sfârşit, să dobândească întreaga generalitate filosofică de care până acum ducea lipsă ; în consecinţă, ea cutează să abordeze, la rându-i, soluţia, încă intactă, a marii probleme, transferând în mod convenabil în studiile finale aceeaşi regenerare pe care a şi operat-o în mod succesiv în diferitele studii preliminare.

Nu se poate să nu recunoaştem în primul rând capacitatea spontană a unei asemenea filosofii de a realiza în mod direct concilierea fundamentală, atât de zadarnic căutată, între exigenţele simultane ale ordinii şi progresului, întrucât îi este de ajuns, în acest scop, să extindă până la fenomenele sociale o tendinţă pe deplin conformă cu natura sa şi pe care ea a făcut-o foarte familiară în toate celelalte domenii esenţiale. Indiferent de domeniu, spiritul pozitiv conduce întotdeauna la stabilirea unei exacte armonii elementare între ideile de existenţă şi ideile de mişcare, de unde rezultă, pe un plan mai special, în ceea ce priveşte corpurile vii, corelaţia permanentă dintre ideile de organizare şi ideile de viaţă, iar mai departe, printr-o ultimă specializare, proprie organismului social, interdependenţa continuă a ideilor de ordine cu ideile de progres. Pentru noua filosofie, ordinea constituie fără încetare condiţia fundamentală a progresului şi, reciproc, progresul devine scopul necesar al ordinii, aşa după cum, în mecanismul animal, echilibrul şi evoluţia sunt mutual indispensabile, în calitate de fundament sau de destinaţie.

Examinat în mod special după aceea, prin prisma ordinii, spiritul pozitiv îi prezintă azi, în extensiunea sa socială, pu-

ternice garanţii directe, nu numai ştiinţifice, ci şi logice, care în curând vor putea fi considerate ca fiind cu totul superioare faţă de vanele pretenţii ale unei teologii retrograde, din ce în ce mai degenerată, după multe secole, în element activ de discordie individuală sau naţională şi incapabilă de acum înainte să stăvilească divagaţiile propriilor săi adepţi. Atacând dezordinea actuală la sursa ei reală, în mod necesar mentală, spiritul pozitiv constituie, cât mai profund posibil, armonia logică, regenerând mai întâi metodele, înaintea doctrinelor, printr-o triplă conversie simultană a naturii problemelor dominante, a modului de a le trata şi a condiţiilor prealabile de elaborare a lor. Pe de altă parte, într-adevăr, el demonstrează că principalele dificultăţi sociale nu sunt astăzi, în esenţă politice, ci mai ales morale, în aşa fel încât posibila lor soluţie depinde realmente de opinii şi de moravuri mai degrabă decât de instituţii, ceea ce tinde să ducă la extincţia unei activităţi perturbatoare, transformând agitaţia politică în mişcare filosofică. Pe de altă parte, spiritul pozitiv ia întotdeauna în considerare starea prezentă ca pe un rezultat necesar al ansamblului evoluţiei anterioare, în aşa fel încât face în permanenţă să prevaleze aprecierea raţională a trecutului în examinarea actuală a treburilor umane ; ceea ce îndepărtează de îndată tendinţele pur critice, incompatibile cu această sănătoasă concepţie istorică. În sfârşit, în loc să lase ştiinţa socială în vaga şi sterila izolare în care încă o mai plasează teologia şi metafizica, el o coordonează în mod irevocabil cu toate celelalte ştiinţe fundamentale, care constituie gradual, faţă de acest studiu final, tot atâtea preambuluri indispensabile, în care inteligenţa noastră dobândeşte simultan obişnuinţele şi noţiunile fără de care nu putem aborda în mod util cele mai eminente speculaţii pozitive ; ceea ce deja instituie o adevărată disciplină mentală, capabilă să ame-

lioreze în mod radical asemenea discuţii, în consecinţă în mod raţional interzise unei mulţimi de intelecte prost organizate sau prost pregătite. Aceste mari garanţii logice sunt de altfel apoi pe deplin confirmate şi dezvoltate prin aprecierea ştiinţifică propriu-zisă, care, în ceea ce priveşte fenomenele sociale, cât şi toate celelalte, reprezintă întotdeauna ordinea noastră artificială, ca trebuind să fie, într-o simplă prelungire judicioasă, în primul rând spontană, apoi sistematică, a ordinii naturale rezultate, în fiecare caz, din ansamblul legilor reale, a căror acţiune efectivă este de obicei modificabilă prin înţeleapta noastră intervenţie, în limite determinate, cu atât mai singuratice cu cât fenomenele sunt mai elevate. Sentimentul elementar al ordinii este, pe scurt, în mod firesc inseparabil de toate speculaţiile pozitive, în mod constant dirijate spre descoperirea mijloacelor de legătură între observaţii a căror principală valoare rezultă din sistematizarea lor.

La fel stau lucrurile, dacă nu încă şi mai evident, în ceea ce priveşte Progresul, care, în pofida vanelor pretenţii ontologice, îşi află astăzi, în toate studiile ştiinţifice, incontestabila sa manifestare. După natura lor absolută şi, drept urmare, în mod esenţial imobilă, metafizica şi teologia nu ar putea implica, nici una nici alta, un adevărat progres, adică o evoluţie continuă către un scop determinat. Transformările lor istorice constau, dimpotrivă, mai ales într-o crescândă ieşire din uz, fie mentală, fie socială, fără ca problemele agitate să fi făcut vreodată un pas real înainte, din însăşi cauza insolubilităţii lor radicale. Este lesne de recunoscut că dezbaterile ontologice ale şcolilor greceşti s-au reprodus în esenţă sub alte forme la scolasticii din Evul Mediu, iar în prezent le regăsim echivalentul la psihologii şi ideologii noştri ; nici una dintre doctrinele controversate neputând, vreme de douăzeci de secole de dezbateri sterile, să ajungă la demonstraţii deci-

sive, nu numai în ceea ce priveşte existenţa corpurilor exterioare, la fel de problematică pentru argumentatorii moderni ca şi pentru cei mai vechi predecesori ai lor. Evident, tocmai înaintarea continuă a cunoştinţelor pozitive a inspirat, acum două secole, în celebra formulă filosofică a lui Pascal[68], cea dintâi noţiune raţională privind progresul uman, în mod necesar străină oricărei vechi filosofii. Extinsă mai apoi la evoluţia industrială şi chiar estetică, dar rămasă prea confuză în ceea ce priveşte mişcarea socială, noţiunea aceasta tinde azi vag către o sistematizare decisivă, care nu poate emana decât de la spiritul pozitiv generalizat, în sfârşit, într-un mod convenabil. În speculaţiile sale cotidiene, el reproduce în mod spontan activul sentiment elementar, reprezentând întotdeauna extensiunea şi perfecţiunea cunoştinţelor noastre reale, ca scop esenţial al diverselor noastre eforturi teoretice. Sub aspectul cel mai sistematic, noua filosofie atribuie în mod direct, cu destinaţia necesară, întregii noastre existenţe, atât personale cât şi sociale, ameliorarea continuă, nu numai a condiţiei noastre, cât mai ales a naturii noastre, atât cât o face posibilă, în toate privinţele, ansamblul legilor reale, exterioare sau interioare. Erijând astfel noţiunea de progres în dogmă cu adevărat fundamentală a înţelepciunii umane, fie practică, fie teoretică, ea îi imprimă caracterul cel mai nobil şi, în acelaşi timp, cel mai complet, reprezentând întotdeauna cel de al doilea gen de perfecţionare ca fiind superior primului. Pe de o parte, într-adevăr, acţiunea Umanităţii asupra lumii exterioare depinzând mai ales de dispoziţiile agentului, ameliorarea lor trebuie să constituie principala noastră resursă ; pe de altă parte, fenomenele umane, individuale sau colective, fiind cele mai modificabile dintre toate, tocmai faţă de ele intervenţia noastră raţională are, fireşte, cea mai mare eficacitate. Dogma progresului nu poate deci

deveni suficient de filosofică decât după o exactă apreciere generală a ceea ce constituie mai ales această ameliorare continuă a evoluției umane. Or, în această privință, ansamblul filosofiei pozitive demonstrează din plin, așa după cum putem vedea în lucrarea indicată la începutul acestui *Discurs*[69], că această perfecționare constă, în esență, fie pentru individ, fie pentru specie, în a face din ce în ce mai mult să prevaleze eminentele atribute care disting cel mai mult umanitatea de simpla animalitate, adică, pe de o parte inteligența, iar pe de altă parte sociabilitatea, facultățile naturale de solidaritate, care se servesc în mod mutual de mijloc și de scop. Deși cursul spontan al evoluției umane, personale sau sociale, își dezvoltă mereu influența comună, autoritatea lor combinată nu ar izbuti totuși să împiedice ca principala noastră activitate să nu derive în mod obișnuit din înclinații interioare, pe care constituția noastră reală o face în mod necesar mult mai energică. În consecință, acea ideală preponderență a umanității față de animalitate îndeplinește în mod natural condițiile esențiale ale unui adevărat tip filosofic, caracterizând o limită determinată de care toate eforturile noastre trebuie să ne apropie în permanență, fără a o putea totuși atinge vreodată.

Această dublă prescripție a aptitudinii fundamentale a spiritului pozitiv întru sistematizarea spontană a sănătoaselor noțiuni simultane de ordine și de progres este aici suficientă spre a semnala sumar înalta eficacitate socială proprie noii filosofii generale. Valoarea sa, în această privință, depinde mai ales de deplina sa realitate științifică, adică de exacta armonie pe care ea o stabilește întotdeauna, în măsura posibilului, între principii și fapte, atât în ceea ce privește fenomenele sociale, cât și toate celelalte. Reorganizarea totală, singura care poate încheia marea criză modernă,

constă, de fapt, sub aspectul moral, care trebuie să prevaleze, în constituirea unei teorii sociologice capabile să explice în mod convenabil ansamblul trecutului uman ; acesta este modul cel mai raţional de a pune problema esenţială, spre a îndepărta de aici în mod optim orice pasiune perturbatoare. Or, tocmai în felul acesta poate fi apreciată cât se poate de clar superioritatea necesară a şcolii pozitive faţă de diversele şcoli actuale. Căci, spiritul teologic şi spiritul metafizic sunt ambele înclinate, prin natura lor absolută, să nu ia în considerare decât acea porţiune a trecutului în care fiecare dintre ele a dominat : ceea ce a precedat-o şi ceea ce a urmat nu le oferă decât o tenebroasă confuzie şi o dezordine inexplicabilă, a căror legătură cu acea îngustă parte a marelui spectacol istoric nu poate, în ochii lor, să rezulte decât dintr-o intervenţie miraculoasă. De exemplu, catolicismul a manifestat faţă de politeismul antic o tendinţă la fel de orbeşte critică ca aceea pe care el o reproşează tocmai azi, faţă de sine, spiritului revoluţionar propriu-zis. O veritabilă explicaţie a ansamblului trecutului, conform cu legile constante ale naturii noastre, individuale sau colective, este deci în mod necesar imposibilă din partea diverselor şcoli absolute care încă mai domină ; într-adevăr, nici una dintre ele nu a încercat în mod suficient să dea o asemenea explicaţie. Spiritul pozitiv, în virtutea naturii sale eminamente relativă, este singurul care poate reprezenta în mod convenabil toate marile epoci istorice, ca pe tot atâtea faze determinate ale uneia şi aceleiaşi evoluţii fundamentale, în care fiecare fază rezultă din precedenta şi o pregăteşte pe următoarea după legi invariabile, care fixează participarea sa specială la evoluţia comună, în aşa fel încât să se permită întotdeauna, fără inconsecvenţă şi parţialitate, să se facă o exactă justiţie filosofică tuturor cooperărilor, oricare ar fi ele. Cu toate că acest incontestabil

privilegiu al pozitivităţii raţionale trebuie să pară la început pur speculativ, adevăraţii gânditori vor recunoaşte aici mai degrabă prima sursă necesară a activei autorităţi sociale rezervate finalmente noii filosofii. Căci putem da azi asigurarea că doctrina care va explica în mod suficient ansamblul trecutului va obţine în mod inevitabil, ca urmare a acestei singure probe, prezidenţa mentală a viitorului[70].

O atare prescripţie a înaltelor proprietăţi sociale ce caracterizează spiritul pozitiv nu va fi deloc decisivă dacă nu-i vom adăuga o sumară apreciere privind capacitatea sa spontană de a sistematiza în cele din urmă morala umană, ceea ce va constitui întotdeauna principala aplicaţie a oricărei adevărate teorii a Umanităţii.

În organismul politeist al Antichităţii, morala, în mod radical subordonată politicii, nu putea niciodată dobândi nici demnitatea şi nici universabilitatea convenabile naturii sale. Independenţa sa fundamentală şi chiar autoritatea sa normală au rezultat în cele din urmă, în măsura în care era pe atunci posibil, din regimul monoteist propriu Evului Mediu : această imensă funcţie socială, datorată mai ales catolicismului, va reprezenta întotdeauna principalul său titlu de glorie pentru veşnica recunoştinţă a genului uman. Numai după această indispensabilă separare, sancţionată şi completată prin diviziunea necesară a celor două puteri, morala umană a putut realmente să capete un caracter sistematic, stabilind, la adăpost de impulsiile pasagere, reguli cu adevărat generale pentru ansamblul existenţei noastre personale, domestice şi sociale. Dar profundele imperfecţiuni ale filosofiei monoteiste, care prezida pe atunci acea mare operaţie, a trebuit să-i altereze mult eficacitatea şi chiar să-i compromită grav stabilitatea, provocând curând un fatal conflict între avântul intelectual şi dezvoltarea morală. Legată astfel de o

doctrină care nu putea rămâne multă vreme progresistă, morala avea mai apoi să fie tot mai afectată de discreditul crescând suferit în mod necesar de o teologie care, de-acum retrogradă, ar fi devenit în cele din urmă radical antipatică pentru rațiunea modernă. Expusă din acel moment acțiunii dizolvante a metafizicii, morala teoretică a primit, într-adevăr, pe parcursul ultimelor cinci secole, în fiecare dintre cele trei părți esențiale ale sale, lovituri tot mai periculoase, pe care nu le-au putut repara îndeajuns, pentru practică, rectitudinea și moralitatea naturală a omului, în pofida fericitei dezvoltări continui pe care avea să i-o prilejuiască cursul spontan al civilizației noastre. Dacă autoritatea necesară a spiritului pozitiv nu venea să pună capăt acestor divagații anarhice, ele ar fi imprimat cu siguranță o fluctuație mortală tuturor noțiunilor ceva mai fragile ale moralei uzuale, nu numai sociale, ci și domestice și chiar personale, nelăsând nicăieri să persiste decât regulile referitoare la cazurile cele mai grosolane, pe care aprecierea comună le-ar fi putut garanta nemijlocit.

Într-o asemenea situație, poate să pară straniu că singura filosofie care ar putea, într-adevăr, să consolideze astăzi morala, este, dimpotrivă, taxată în această privință de incompetență radicală de către diversele școli actuale, de la catolicii adevărați și până la simplii deiști, care, în mijlocul vanelor lor dezbateri, cad de acord mai ales să-i interzică în esență accesul la aceste probleme fundamentale, pe singurul motiv că geniul său prea parțial s-a mărginit până acum la subiecte mai simple. Spiritul metafizic, care adesea a tins să dizolve în mod activ morala, și spiritul teologic, care, de multă vreme, a pierdut puterea de a se apăra, persistă totuși în a face din ea un fel de apanaj etern și exclusiv, fără ca rațiunea publică să fi judecat încă în mod convenabil aceste pretenții empirice. Este adevărat că trebuie să recunoaștem, în general, că intro-

ducerea oricărei reguli morale a trebuit pretutindeni să se opereze în primul rând din inspiraţie teologică, pe atunci profund încorporată în întregul nostru sistem de idei şi, de asemenea, singura susceptibilă să constituie opinii suficient de comune. Dar, întregul trecut demonstrează, de asemenea, că acea solidaritate primitivă a descrescut mereu, ca şi autoritatea însăşi a teologiei ; preceptele morale, la fel ca toate celelalte, au fost din ce în ce mai mult reduse la o consacrare pur raţională, pe măsură ce vulgul a devenit mai capabil să aprecieze influenţa reală a fiecărei conduite asupra existenţei umane, individuale sau sociale. Separând în mod irevocabil morala de politică, catolicismul a trebuit să dezvolte mult această tendinţă durabilă, deoarece intervenţia supranaturală s-a văzut astfel de-a dreptul redusă la constituirea de reguli generale, a căror aplicare particulară era, prin urmare, în esenţă încredinţată înţelepciunii umane. Adresându-se unor populaţii mai avansate, catolicismul a furnizat raţiunii publice o mulţime de prescripţii speciale despre care vechii înţelepţi crezuseră că nu se vor putea niciodată lipsi de injoncţiunile religioase, cum încă mai socot învăţaţii politeişti din India, de exemplu, în ceea ce priveşte majoritatea practicilor de igienă. De asemenea, putem sublinia, la mai bine de trei secole după Sfântul Pavel chiar, sinistrele predicţii ale multor filosofi sau magistraţi păgâni cu privire la iminenta imoralitate care urma să fie determinată de apropiata revoluţie teologică. Declamaţiile actuale ale diverselor şcoli monoteiste nu vor mai împiedica spiritul pozitiv să desăvârşească azi, în condiţii convenabile, cucerirea practică şi teoretică a domeniului moral, deja în mod spontan încredinţat din ce în ce mai mult raţiunii umane, rămânându-ne mai ales să sistematizăm, în sfârşit, sugestiile particulare. Fără îndoială că Umanitatea nu ar putea să rămână la nesfârşit condamnată

la neputinţa de a institui reguli de conduită bazându-se doar pe motive himerice[71], în aşa fel încât să eternizeze o dezastruoasă opoziţie, până acum vremelnică, între trebuinţele intelectuale şi trebuinţele morale.

Cu totul departe ca asistenţa teologică să fie vreodată indispensabilă preceptelor morale, experienţa demonstrează, dimpotrivă, că ea le-a devenit, la moderni, tot mai dăunătoare, făcându-le în mod inevitabil să participe, ca urmare a acestei funeste aderenţe, la descompunerea crescândă a regimului monoteist, mai ales pe parcursul ultimelor trei secole. În primul rând, această fatală solidaritate trebuia desigur să slăbească pe măsură ce se stingea legea, singura bază a unor reguli care, adesea expuse la grave conflicte cu impulsii extrem de energice, au nevoie să fie cu grijă ocrotite de orice ezitare. Antipatia crescândă pe care spiritul teologic o inspira pe drept raţiunii moderne a afectat mult importante noţiuni morale, nu numai referitoare la cele mai importante raporturi sociale, ci şi privind simpla viaţă domestică şi chiar existenţa personală : o oarbă ardoare de emancipare mentală a dus uneori, de altfel, la erijarea dispreţului pasager faţă de acele maxime salutare într-un fel de frenetic protest contra filosofiei retrograde de la care ele păreau să emane în mod exclusiv. Această funestă influenţă se făcea simţită indirect până şi la cei care îşi păstrau credinţa dogmatică, deoarece autoritatea sacerdotală, după ce şi-a pierdut independenţa politică, şi-a văzut de asemenea decăzută tot mai mult influenţa socială indispensabilă pentru eficacitatea sa morală. În afară de această neputinţă crescândă de a-şi proteja regulile morale, spiritul teologic le-a dăunat adesea şi într-un mod activ, prin divagaţiile pe care le-a suscitat din momentul în care n-a mai fost destul de disciplinabil, sub influenţa inevitabilului avânt al liberului examen indivi-

dual. Astfel exersat, el a inspirat realmente sau a secondat multe aberaţii antisociale pe care bunul-simţ, lăsat pe socoteala lui, le-ar fi evitat sau le-ar fi respins în mod spontan. Utopiile subversive pe care le vedem azi acreditându-se[72], fie contra proprietăţii, fie în ceea ce priveşte familia etc., nu sunt aproape niciodată emanaţia sau apanajul unor inteligenţe pe deplin emancipate, în pofida lacunelor lor fundamentale, ci mai degrabă al acelora care urmăresc activ un fel de restauraţie teologică, întemeiată pe un vag şi steril deism sau pe un protestantism echivalent. În sfârşit, această veche aderenţă la teologie a devenit şi ea în mod necesar funestă pentru morală, sub un al treilea aspect general, opunându-se solidei sale reconstrucţii pe baze pur umane. Dacă acest obstacol nu ar consta decât în oarbele declamaţii prea adesea emanate de la diversele şcoli actuale, teologice sau metafizice, împotriva pretinsului pericol al unei asemenea operaţii, filosofii pozitivişti s-ar putea limita să respingă drept odioase insinuările, prin irecuzabilul exemplu al propriei lor vieţi cotidiene, personale, domestice şi sociale. Dar această opoziţie este, din nefericire, mult mai radicală, întrucât ea rezultă din incompatibilitatea necesară care există în mod vădit între cele două maniere de a sistematiza morala. Motivele teologice trebuind în mod firesc să aibă, în ochii credinciosului, o intensitate cu totul superioară faţă de toate celelalte, ele nu ar putea niciodată să devină simple auxiliare ale unor motive pur umane, nemaiavând nici o eficacitate reală din momentul în care nu mai domină. Nu există deci nici o alternativă durabilă între a fonda în sfârşit morala pe cunoaşterea pozitivă a Umanităţii şi a o lăsa să se bazeze pe injoncţiunea supranaturală : convingerile raţionale au putut seconda credinţele teologice sau mai degrabă li s-au substituit încetul cu încetul, pe măsură ce credinţa s-a stins, dar

combinaţia inversă nu constituie în mod cert decât o utopie contradictorie, în care principalul s-ar subordona accesoriului.

O judicioasă explorare a adevăratei stări a societăţii moderne reprezintă deci ca fiind din ce în ce mai mult dezminţită, prin totalitatea faptelor cotidiene, pretinsa imposibilitate de a ne dispensa de acum încolo de orice teologie pentru consolidarea moralei, întrucât această legătură primejdioasă avea să devină, de la sfârşitul Evului Mediu, în mod triplu funestă pentru morală, fie slăbind sau discreditând bazele sale intelectuale, fie provocându-le perturbaţii directe, fie împiedicând mai buna lor sistematizare. Dacă, în pofida activelor principii de dezvoltare, moralitatea practică s-a ameliorat cu adevărat, acest fericit rezultat nu ar putea fi atribuit spiritului teologic, pe atunci degenerat, dimpotrivă, într-un periculos dizolvant, ci se datorează în esenţă acţiunii crescânde a spiritului pozitiv, deja eficace în forma sa spontană, care constă în bunul-simţ universal, ale cărui înţelepte inspiraţii au secondat impulsia naturală a civilizaţiei noastre progresiste de a combate în mod util diversele aberaţii, mai ales pe acelea care emană divagaţii religioase. Când, de exemplu, teologia protestantă căuta să altereze grav instituţia căsătoriei prin consacrarea formală a divorţului, raţiunea publică i-a neutralizat mult funestele efecte, impunând aproape întotdeauna respectarea moravurilor anterioare, singurele conforme cu adevăratul caracter al sociabilităţii moderne[73]. Irecuzabile experienţe au dovedit, de altfel, în acelaşi timp, pe o scară vastă, în sânul maselor populare, că pretinsul privilegiu exclusiv al credinţelor religioase de a determina mari sacrificii sau devotamente active poate să aparţină şi unor opinii direct opuse, ataşându-se, în general, de orice convingere profundă, oricare i-ar fi natura. Acei numeroşi adversari ai regimului teologic care, acum o jumătate de

secol, au garantat, cu atâta eroism, independenţa noastră naţională împotriva coaliţiei retrograde, nu au dovedit, fără îndoială, o mai puţin deplină şi o mai puţin constantă abnegaţie decât bandele superstiţioase care, pe teritoriul Franţei, au secondat agresiunea din afară.

Pentru a încheia aprecierea pretenţiilor actuale ale filosofiei teologico–metafizice de a păstra sistematizarea exclusivă a moralei uzuale, este suficient să luăm în considerare doctrina periculoasă şi contradictorie pe care inevitabilul progres al emancipării mentale a forţat-o s-o stabilească pe această temă, consacrându-i pretutindeni, în forme mai mult sau mai puţin explicite, un fel de ipocrizie colectivă, analoagă cu aceea despre care se bănuieşte a fi fost obişnuită la cei din Antichitate, deşi ea nu a implicat vreodată în acest sens decât un succes precar şi pasager. Neputând împiedica la spiritele cultivate liberul avânt al raţiunii moderne, îşi va fi propus să obţină din partea lor, în vederea interesului public, respectarea aparentă a vechilor credinţe, spre a menţine, în faţa plebei, autoritatea socotită indispensabilă. Această tranzacţie sistematică nu este nicidecum specifică iezuiţilor, deşi ea constituie fondul esenţial al tacticii lor ; spiritul protestant i-a imprimat de asemenea, în felul său, o consacrare şi mai profundă, mai întinsă şi îndeosebi mai dogmatică ; metafizicienii propriu-zişi au adoptat-o în aceeaşi măsură ca şi teologii înşişi ; cel mai mare dintre ei[74], deşi înalta sa moralitate a fost cu adevărat demnă de eminenta sa inteligenţă, a fost determinat să o sancţioneze în esenţă, stabilind, pe de o parte, că opiniile teologice, oricare ar fi ele, nu comportă nici o demonstraţie veritabilă[75], şi că, pe de altă parte, necesitatea socială obligă la menţinerea la nesfârşit a autorităţii lor. În ciuda faptului că o asemenea doctrină ar putea deveni respectabilă la cei pe care nu-i leagă nici o

ambiţie personală, ea tinde totodată să vicieze toate sursele moralităţii umane, făcând-o să se bazeze în mod necesar pe o stare permanentă de falsitate şi chiar de dispreţ al celor superiori faţă de inferiori. Atâta timp cât cei care trebuiau să participe la această disimulare sistematică au rămas puţin numeroşi, practica acesteia a fost posibilă, deşi foarte precară ; dar, ea a devenit încă şi mai ridicolă decât odioasă atunci când emanciparea s-a extins îndeajuns pentru ca acest soi de complot pios să fie în mod obligatoriu îmbrăţişat, cum se întâmplă azi, de către majoritatea spiritelor active. Pe scurt, chiar dacă presupunem realizată acea himerică extensiune, acest pretins sistem lasă să subziste în întregime dificultatea cu privire la inteligenţele eliberate, a căror moralitate este astfel abandonată la simpla lor spontaneitate, deja pe drept recunoscută insuficientă la clasa supusă. Dacă se impune să admitem necesitatea unei adevărate sistematizări morale şi la aceste spirite emancipate, ea nu se va putea sprijini decât pe baze pozitive care, în final, vor fi deci socotite indispensabile. Cât priveşte ideea destinaţiei lor exclusive pentru clasa luminată, în afară de faptul că o asemenea restricţie nu ar putea schimba natura acestei mari construcţii filosofice, ea ar fi în mod evident iluzorie într-o vreme în care cultura mentală pe care o presupune această facilă eliberare a devenit deja foarte comună sau mai degrabă aproape universală, cel puţin în Franţa. În consecinţă, empiricul expedient sugerat de vana dorinţă de a menţine cu orice preţ vechiul regim intelectual nu poate să ducă în cele din urmă decât la a lăsa la nesfârşit lipsită de orice doctrină morală majoritatea spiritelor active, cum vedem că se întâmplă prea adesea în ziua de azi.

Aşadar, mai ales în numele moralei se impune de-acum să muncim cu ardoare pentru constituirea autorităţii universale a spiritului pozitiv, pentru a înlocui un sistem decăzut care,

când neputincios, când perturbator, cere tot mai mult oprimarea mentală în condiţia permanentă a ordinii morale. Noua filosofie poate să stabilească singură azi, în ceea ce priveşte diversele noastre îndatoriri, convingeri profunde şi active, cu adevărat capabile de a rezista energic şocului pasiunilor. În lumina teoriei pozitive cu privire la Umanitate, irecuzabile demonstraţii, bazate pe imensa experienţă pe care o posedă în prezent specia noastră, vor determina exact influenţa reală, directă sau indirectă, privată şi publică, proprie fiecărui act, fiecărei obişnuinţe şi fiecărei înclinaţii sau sentiment ; de unde, fireşte, vor rezulta, ca tot atâtea inevitabile corolare, regulile de conduită, fie generale, fie speciale, cele mai conforme cu ordinea universală şi care, drept urmare, vor trebui să fie de obicei cele mai favorabile pentru fericirea individuală. În pofida extremei dificultăţi a acestei măreţe teme, cutez să asigur că, tratată în mod convenabil, ea comportă concluzii la fel de certe ca acelea ale geometriei înseşi. Fără îndoială că nu putem spera să facem vreodată suficient de accesibile pentru toate minţile acele dovezi pozitive ale multor reguli morale destinate, totuşi, vieţii comune. Dar, nu cumva tocmai aşa stau lucrurile în cazul diverselor prescripţii matematice, care, cu toate acestea, sunt aplicate fără şovăială în cele mai grave împrejurări, când, de exemplu, marinarii noştri îşi riscă zilnic existenţa, crezând în teorii astronomice pe care nu le înţeleg nicidecum ? De ce o egală încredere să nu fie acordată şi unor noţiuni mai importante ? De altfel este incontestabilă eficacitatea normală a unui astfel de regim care, în fiecare caz, în afara puternicei impulsii rezultate în mod natural din prejudecăţile publice, presupune intervenţia sistematică, când pasivă, când activă, a unei autorităţi spirituale, destinată să amintească în mod energic maximele fundamentale şi să le dirijeze cu înţelepciune aplicarea, cum în

mod special am explicat în lucrarea menţionată anterior[76]. Îndeplinind astfel marea funcţie socială pe care catolicismul nu o mai exercită, această nouă putere morală va utiliza cu grijă fericita capacitate a filosofiei corespunzătoare de a încorpora spontan înţelepciunea tuturor diverselor regimuri anterioare, urmând tendinţa obişnuită a spiritului pozitiv faţă de un subiect oarecare. Atunci când astronomia modernă a îndepărtat în mod irevocabil principiile astrologiei, ea nu a ezitat să păstreze toate noţiunile valoroase obţinute sub numele ei ; la fel au stat lucrurile cu chimia, faţă de alchimie.

Fără a putea întreprinde aici aprecierea morală a filosofiei pozitive, trebuie totuşi să semnalăm tendinţa continuă, care rezultă de-a dreptul din propria-i constituţie, fie ştiinţifică, fie logică, de a stimula şi consolida sentimentul datoriei, dezvoltând întotdeauna spiritul social (*l'esprit d'ensemble*), de care în mod firesc este legat. Acest nou regim mental risipeşte în mod spontan fatala opoziţie care, de la sfârşitul Evului Mediu, se manifestă tot mai mult faţă de trebuinţele intelectuale şi trebuinţele morale. De acum încolo, dimpotrivă, toate speculaţiile reale, convenabil sistematizate, vor contribui fără încetare la constituirea, în măsura posibilului, a universalei preponderenţe a moralei, deoarece punctul de vedere moral va deveni aici inevitabil legătura ştiinţifică şi regulatorul logic al tuturor celorlalte aspecte pozitive. Este imposibil ca o atare coordonare, dezvoltând în mod familiar ideile de ordine şi de armonie, întotdeauna inerente Umanităţii, să nu tindă spre moralizarea profundă nu numai a spiritelor de elită, ci şi a masei inteligenţelor, care cu toatele vor trebui să participe, mai mult sau mai puţin, la această grandioasă iniţiere, potrivit unui sistem convenabil de educaţie universală.

O apreciere mai profundă şi mai cuprinzătoare, în acelaşi timp practică şi teoretică, reprezintă spiritul pozitiv ca fiind, prin natura sa, singurul capabil de a dezvolta direct sentimentul social, prima bază necesară oricărei morale sănătoase[77]. Vechiul regim mental nu-l putea stimula decât cu ajutorul unor penibile artificii indirecte, al căror succes real era extrem de imperfect, dată fiind tendinţa esenţialmente personală a unei atare filosofii, atunci când înţelepciunea sacerdotală nu-i stăvilea influenţa spontană. Această necesitate este în prezent recunoscută, cel puţin din punct de vedere empiric, în ceea ce priveşte spiritul metafizic propriu-zis, care niciodată nu a dus, în morală, la nici o altă teorie efectivă decât dezastruosul sistem al *egoismului*, atât de uzitat astăzi, în pofida declamaţiilor contrare ; chiar şi sectele ontologice, care au protestat cu seriozitate contra unei asemenea aberaţii, nu i-au substituit decât vagi şi incoerente noţiuni, incapabile de eficacitate practică. O tendinţă atât de deplorabilă şi totuşi atât de constantă trebuie să aibă rădăcini profunde, în general de nebănuit. Într-adevăr, ea rezultă îndeosebi din natura în mod necesar personală a unei asemenea filosofii, care, mereu limitată la examinarea individului, nu a putut niciodată să îmbrăţişeze cu adevărat studiul speciei, ca urmare inevitabilă a zadarnicului său principiu logic în esenţă redus la *intuiţie* propriu-zisă, care nu implică evident nici o aplicaţie colectivă. Formulele sale obişnuite nu fac decât să exprime în mod naiv spiritul său fundamental ; pentru fiecare dintre adepţii săi, gândirea dominantă este în mod constant aceea a Eului : toate celelalte existenţe, chiar umane, sunt în mod confuz învăluite într-o singură concepţie negativă, iar vagul lor ansamblu constituie *non–Eul*[78] ; noţiunea de *noi* nu şi-ar putea găsi aici nici un loc direct şi distinct[79]. Examinând însă şi mai profund acest subiect, tre-

buie recunoscut că, în această privinţă, ca şi în oricare alta, metafizica derivă, atât din punct de vedere dogmatic cât şi istoric, din teologia însăşi, faţă de care nu a constituit niciodată decât o modificare dizolvantă. Într-adevăr, acel caracter de personalitate constantă aparţine îndeosebi, cu o energie mai directă, gândirii teologice, întotdeauna preocupată, la fiecare credincios, de interese esenţialmente individuale, a căror imensă preponderenţă absoarbe în mod necesar orice altă consideraţie, fără ca cel mai sublim devotament să-i poată inspira adevărata abnegaţie, pe drept privită în acest caz ca o periculoasă aberaţie. Numai opoziţia frecventă dintre aceste interese himerice şi interesele reale a furnizat înţelepciunii sacerdotale un puternic instrument de disciplină morală, care adesea a putut comanda, în beneficiul societăţii, admirabile sacrificii, care totuşi nu erau aşa decât în aparenţă, reducându-se mereu la o prudentă ponderaţie de interese. Sentimentele binevoitoare şi dezinteresate, care sunt proprii naturii umane, aveau, fără îndoială, să se manifeste în ciuda acestui regim şi chiar, în unele privinţe, sub impulsul său direct ; dar, cu toate că avântul lor nu a putut fi astfel înăbuşit, caracterul lor a trebuit să sufere o gravă alterare, care probabil încă nu ne permite, în absenţa unui exerciţiu adecvat şi direct, să cunoaştem pe deplin natura şi intensitatea lor. Este de altfel cazul să presupunem că această obişnuinţă continuă de a face calcule personale privind cele mai scumpe interese ale credinciosului a dezvoltat, la om, în orice altă privinţă, pe calea afinităţii graduale, un exces de circumspecţie, de prevedere şi, în final, de egoism, pe care organizarea sa fundamentală nu-l cere şi care, în consecinţă, va putea diminua într-o zi, în condiţiile unui regim moral mai bun. Oricum ar sta lucrurile cu această conjectură, rămâne incontestabil faptul că gândirea teologică este, prin natura sa, în mod esenţial indi-

viduală şi niciodată direct colectivă. Prin prisma credinţei, mai ales a celei monoteiste, viaţa socială nu există în absenţa unui scop care să-i fie propriu ; societatea umană nu poate în acest caz să prezinte nemijlocit decât o simplă aglomerare de indivizi, a căror reuniune este aproape tot atât de accidentală pe cât de vremelnică şi care, preocupaţi fiecare de propria-i mântuire, nu concep participarea la aceea a altuia decât ca pe un puternic mijloc de a şi-o merita mai bine pe a lor, ascultând de prescripţiile supreme care i-au impus obligaţia. Respectuoasa noastră admiraţie se va datora întotdeauna, desigur, prudenţei sacerdotale care, sub fericita impulsie a unui instinct public, a ştiut să tragă timp îndelungat o mare utilitate practică dintr-o filosofie atât de imperfectă. Dar, această justă recunoaştere nu ar putea merge până la prelungirea artificială a acestui regim iniţial, dincolo de destinaţia sa provizorie, din moment ce a venit timpul unei economii mai conforme cu ansamblul naturii noastre intelectuale şi afective.

Spiritul pozitiv, dimpotrivă, este de-a dreptul social, atât cât este posibil şi în mod nesilit, ca urmare a realităţii sale caracteristice. Pentru el omul propriu-zis nu există, nu poate exista decât Umanitatea, deoarece întreaga noastră dezvoltare se datorează societăţii, sub orice raport am examina-o. Ideea de *societate* pare încă o abstracţie a intelectului nostru, aceasta mai ales în virtutea vechiului regim filosofic ; căci, la drept vorbind, tocmai ideii de *individ* îi aparţine un asemenea caracter, cel puţin la specia noastră. Ansamblul noii filosofii va tinde întotdeauna să pună în relief, atât în viaţa activă cât şi în viaţa speculativă, legătura fiecăruia cu toţi, sub o mulţime de aspecte diverse, în aşa fel încât să facă în mod involuntar familiar sentimentul profund de solidaritate socială, în mod convenabil extins la toate epocile şi locurile. Nu numai că activa căutare a binelui public va fi fără încetare reprezentată

ca modul cel mai potrivit de asigurare în general a fericirii private, ci, printr-o influenţă în acelaşi timp mai directă şi mai pură, mai eficace în final, cel mai complet exerciţiu posibil al înclinaţiilor generoase va deveni principala sursă a marii mulţumiri personale, chiar dacă nu ar procura în mod excepţional altă recompensă decât o de neînlăturat satisfacţie interioară[80]. Căci dacă, cum nu încape îndoială, fericirea rezultă mai ales dintr-o activitate înţeleaptă, ea trebuie deci să depindă în principal de instinctele plăcute, deşi structura noastră nu le acordă de obicei o energie preponderentă, întrucât sentimentele binevoitoare sunt singurele care ar putea să se dezvolte liber în starea socială care, fireşte, le stimulează din ce în ce mai mult, deschizându-le un câmp nelimitat, pe când ea cere, negreşit, o anumită reprimare permanentă a diverselor impulsii personale, al căror avânt spontan ar provoca conflicte permanente[81]. În această vastă expansiune socială, fiecare va regăsi satisfacerea normală a acelei tendinţe de a se eterniza, care mai întâi nu putea fi satisfăcută decât cu ajutorul unor iluzii de-acum incompatibile cu evoluţia noastră mentală. Nemaiputându-se continua decât prin specie, individul va fi astfel determinat să i se încorporeze cât mai complet posibil, legându-se profund de toată existenţa sa colectivă, nu numai actuală, ci şi trecută şi îndeosebi viitoare, în aşa fel încât să obţină întreaga intensitate de viaţă pe care o implică, în fiecare caz, ansamblul legilor reale. Această magnifică identificare va putea deveni cu atât mai profundă şi mai bine înţeleasă cu cât noua filosofie atribuie în mod necesar celor două feluri de viaţă o aceeaşi destinaţie fundamentală şi o aceeaşi lege de evoluţie, constând întotdeauna, fie pentru individ, fie pentru specie, în propăşirea continuă al cărui scop principal a fost caracterizat mai sus, adică tendinţa de a face, de-o parte şi de alta, să

prevaleze, pe cât posibil, atributul uman sau combinarea inteligenței cu sociabilitatea, față de animalitatea propriu-zisă. Sentimentele noastre, oricare ar fi ele, neputându-se dezvolta decât printr-un exercițiu direct și susținut, cu atât mai indispensabil cu cât ele sunt la început mai puțin energice, ar fi aici de prisos să insistăm, pe lângă cel care posedă, fie și numai empiric, o adevărată cunoaștere a omului, pentru a demonstra superioritatea necesară a spiritului pozitiv față de vechiul spirit teologico-metafizic, în ceea ce privește avântul specific și activ al instinctului social. Această preeminență este atât de evidentă încât, fără îndoială, rațiunea publică o va recunoaște îndeajuns, cu mult timp înainte ca instituțiile corespunzătoare să-i fi putut întruchipa în mod convenabil fericitele-i proprietăți.

Având în vedere totalitatea lămuririlor precedente, superioritatea spontană a noii filosofii față de oricare dintre cele care își dispută azi autoritatea este acum la fel de conturată din punct de vedere social pe cât era din punct de vedere mental, cel puțin atât cât o permite acest *Discurs*, fără a se recurge neapărat la lucrarea citată[82]. Încheind această sumară apreciere, se cuvine să subliniem fericita corelație care se stabilește în mod firesc între un asemenea spirit filosofic și dispozițiile, judicioase însă empirice, pe care experiența contemporană le face să prevaleze tot mai mult, atât la guvernați cât și la guvernanți. Substituind direct o imensă mișcare mentală unei sterile agitații politice, școala pozitivă explică și sancționează, în urma unui examen sistematic, indiferența sau repugnanța pe care rațiunea publică și prudența ocârmuirilor consimt să le manifeste azi în cazul oricărei elaborări serioase a instituțiilor propriu-zise, într-o vreme când nu poate exista eficacitate decât într-un mod provizoriu sau tranzitoriu, din cauză că, atâta timp cât va dura anarhia in-

telectuală, lipseşte orice bază raţională suficientă. Destinată să risipească, în sfârşit, această dezordine fundamentală, pe singurele căi care ar putea-o surmonta, această nouă şcoală are nevoie, înainte de toate, de menţinerea continuă a ordinii materiale, atât interioare cât şi exterioare, ordine fără de care nici o ponderată meditaţie socială nu ar putea fi nici convenabil acceptată şi nici măcar suficient elaborată. Ea tinde deci să justifice şi să secondeze preocuparea foarte legitimă pe care o inspiră azi pretutindeni singurul mare rezultat politic imediat compatibil cu situaţia actuală, care, de altfel, îi dă o valoare specială prin gravele dificultăţi pe care i le provoacă, punând în permanenţă problema, insolubilă în cele din urmă, a menţinerii unei anumite ordini politice în condiţiile unei profunde dezordini morale. Dincolo de lucrările sale de viitor, şcoala pozitivă se asociază fără zăbavă la această importantă operaţie, prin tendinţa sa directă de a discredita radical diversele şcoli actuale, îndeplinind deja mai bine decât oricare dintre ele funcţiile opuse care încă le mai revin şi pe care ea singură le combină în mod spontan, în aşa fel încât se dovedeşte mai organică decât şcoala teologică şi mai progresistă decât şcoala metafizică, fără a putea prezenta vreodată pericolele de retrogradare şi de anarhie proprii acelor şcoli. De când guvernele au renunţat, deşi doar implicit, la orice restaurare serioasă a trecutului, iar masele populare au renunţat la orice gravă răsturnare a instituţiilor[83], noua filosofie nu mai are a pretinde, dintr-o parte şi din cealaltă, decât posibilităţi obişnuite, care, în fond, i se acordă pretutindeni (cel puţin în Franţa, acolo unde trebuie să aibă loc în primul rând elaborarea sa sistematică), adică libertate şi atenţie. În aceste condiţii naturale, şcoala pozitivă tinde, pe de o parte, spre consolidarea tuturor puterilor actuale, la toţi cei care le posedă,

şi, pe de altă parte, tinde să le impună obligaţii morale din ce în ce mai conforme cu adevăratele trebuinţe ale popoarelor.

Aceste posibilităţi incontestabile par să nu lase azi noii filosofii alte obstacole majore decât acelea care vor rezulta din incapacitatea sau din delăsarea diverşilor săi promotori. O mai matură chibzuinţă arată însă, dimpotrivă, că ea întâmpină energice rezistenţe la aproape toate spiritele active, ca urmare a dificilei renovări pe care le-o cere, pentru a-i asocia la principala sa elaborare. Dacă această inevitabilă opoziţie s-ar mărgini la spiritele în esenţă teologice sau metafizice, ea ar prezenta prea mare gravitate reală, deoarece s-ar bucura de un puternic sprijin din partea acelora ale căror număr şi influenţă cresc pe zi ce trece, cei care s-au consacrat îndeosebi studiilor pozitive. Dar, printr-o fatalitate uşor de explicat, tocmai din partea acestora şcoala nouă are a se aştepta la mai puţină asistenţă şi la mai multe piedici : o filosofie direct emanată din ştiinţe îşi va găsi probabil inamicii cei mai periculoşi tocmai în rândurile celor care le cultivă azi. Principala sursă a acestui conflict deplorabil constă în specializarea oarbă şi dispersatoare care caracterizează profund spiritul ştiinţific actual, dată fiind formarea sa în mod necesar parţială, pe urmele complexităţii crescânde a fenomenelor studiate, cum voi arăta în mod expres mai departe. Acest mers provizoriu, pe care o periculoasă rutină se sileşte azi să-l eternizeze, mai ales printre geometri, dezvoltă adevărata pozitivitate la fiecare inteligenţă doar în raport cu o mică porţiune a sistemului mental, lăsând tot restul sub un vag regim teologic-metafizic, sau îl abandonează unui empirism încă şi mai opresiv, în aşa fel încât adevăratul spirit pozitiv, care corespunde ansamblului diverselor lucrări ştiinţifice, constată, în fond, că nu poate fi pe deplin înţeles de nici unul dintre cei care i-au pregătit în mod firesc terenul. Din ce în ce mai atraşi de această tendinţă

fatală, savanţii propriu-zişi sunt de obicei conduşi, în secolul nostru, la o insurmontabilă aversiune faţă de orice idee generală şi la totala imposibilitate de a aprecia realmente vreo concepţie filosofică[84]. Vom înţelege mai bine, de altfel, gravitatea unei asemenea opoziţii dacă vom observa că, generată de obişnuinţe mentale, ea a trebuit să se extindă apoi la diversele interese corespunzătoare pe care regimul nostru ştiinţific le manifestă, mai ales în Franţa, faţă de această dezastruoasă specializare, după cum cu minuţiozitate am demonstrat în lucrarea citată[85]. În consecinţă, noua filosofie, care necesită fără înconjur spiritul de ansamblu şi care face să prevaleze definitiv, în toate cercetările constituite azi, ştiinţa născândă a dezvoltării sociale, va avea de înfruntat o profundă antipatie, atât activă cât şi pasivă, în prejudecăţile şi pasiunile singurei clase care a putut să-i ofere fără ocol un punct de sprijin speculativ şi de la care ea nu mai trebuie să spere decât adeziuni pur individuale, poate mai rare aici decât oriunde[86].

Pentru a surmonta în mod convenabil acest concurs spontan de rezistenţe[87] diverse, pe care i le opune azi masa speculativă propriu-zisă, şcoala pozitivă nu ar putea găsi altă resursă generală decât să organizeze un apel direct şi susţinut la bunul-simţ universal, străduindu-se să propage sistematic, în masa activă, principalele cercetări ştiinţifice proprii şi să constituie aici baza neapărat necesară marii sale elaborări filosofice. Aceste studii preliminare, în mod firesc dominate până acum de acel spirit de specializare empiric propriu ştiinţelor contemporane, sunt întotdeauna concepute şi dirijate ca şi cum fiecare dintre ele ar trebui să pregătească mai ales pentru o anumită profesie şi exclusiv pentru aceasta, ceea ce interzice, evident, chiar şi celor care ar avea răgazul să o facă, posibilitatea de a îmbrăţişa vreodată mai multe profesii

sau cel puţin atâtea câte s-ar cere pentru formarea ulterioară a unor sănătoase concepţii generale. Lucrurile nu ar mai sta însă astfel dacă o asemenea instruire ar fi destinată educaţiei universale, care să schimbe în mod necesar caracterul şi orientarea, în pofida oricărei tendinţe contrare. Publicul, de fapt, care nu doreşte să devină nici geometru, nici astronom, nici chimist etc., manifestă continuu trebuinţa simultană de toate ştiinţele fundamentale, redusă fiecare la noţiunile sale esenţiale ; lui îi trebuie, după expresia remarcabilă a marelui nostru Molière, *des clartés de tout*[88]. Această necesară simultaneitate nu există pentru el doar atunci când are în vedere acele studii în lumina destinaţiei lor abstracte şi generale, ca singura bază raţională a ansamblului concepţiilor umane, ci o regăseşte, deşi mai puţin direct, chiar şi în ceea ce priveşte diversele aplicaţii concrete, deoarece fiecare dintre ele, în loc să se raporteze în mod exclusiv la o anumită ramură a filosofiei naturale, depinde de asemenea, mai mult sau mai puţin, de toate celelalte[89]. În consecinţă, propagarea universală a principalelor studii pozitive nu este azi destinată să satisfacă doar o trebuinţă deja extrem de pronunţată la public, care înţelege tot mai mult că ştiinţele nu sunt rezervate în mod exclusiv savanţilor, ci că ele există mai ales pentru el însuşi. Printr-o fericită reacţie spontană, o atare destinaţie, atunci când va fi dezvoltată aşa cum se cuvine, va trebui să amelioreze radical spiritul ştiinţific actual, despuindu-l de specializarea oarbă şi dispersatoare, în aşa fel încât să-l facă să dobândească puţin câte puţin adevăratul caracter filosofic indispensabil principalei sale misiuni. Această cale este chiar singura care ar putea, în zilele noastre, să constituie treptat, în afara clasei speculative propriu-zise, un vast tribunal spontan, pe cât de imparţial pe atât de irecuzabil, în faţa căruia vor veni să se stingă definitiv multe opinii ştiinţifice false[90], pe

care vederile proprii elaborării preliminare din ultimele două secole a trebuit să le amestece profund în doctrinele cu adevărat pozitive şi care le vor altera negreşit atâta vreme cât aceste condiţii nu vor fi, în sfârşit, direct supuse judecării de către bunul-simţ universal. Într-o vreme în care nu trebuie să aşteptăm eficacitatea imediată decât de la măsuri mereu provizorii, bine adaptate la situaţia noastră de tranziţie, necesara organizare a unui atare punct de sprijin general pentru ansamblul lucrărilor filosofice devine, după părerea mea, principalul rezultat social pe care l-ar putea produce în prezent totala vulgarizare a cunoştinţelor reale : publicul va restitui astfel noii şcoli echivalentul plenar al serviciilor pe care această organizaţie i le va aduce.

Acest măreţ rezultat nu ar putea fi obţinut în cazul în care învăţământul permanent ar fi destinat unei singure clase, fie ea şi foarte extinsă : se impune, sub ameninţarea eşuării, să avem în vedere toate inteligenţele, în întreaga lor universalitate. În starea normală pe care această mişcare trebuie să o pregătească, toate inteligenţele, fără nici o excepţie şi deosebire, vor dovedi aceeaşi trebuinţă fundamentală de această filosofie primă, rezultată din totalitatea noţiunilor reale şi care trebuie să devină în acest caz baza sistematică a înţelepciunii umane, atât active cât şi speculative, în aşa fel încât să îndeplinească mai convenabil indispensabila funcţie socială inerentă odinioară universalei instrucţiuni creştine. Este deci absolut necesar ca, încă de la obârşia sa, noua şcoală filosofică să dezvolte, pe cât posibil, acest important caracter elementar de universalitate socială care, în cele din urmă relativ în ceea ce priveşte principala sa destinaţie, va constitui azi cea mai mare forţă împotriva diverselor rezistenţe pe care trebuie să le întâmpine.

Spre a marca mai bine această tendinţă necesară, o convingere profundă, în primul rând instinctivă, apoi sistematică, m-a determinat de multă vreme să-mi reprezint învăţământul expus în acest *Tratat*[91] ca adresându-se clasei celei mai numeroase[92], pe care situaţia noastră o lasă văduvită de orice instrucţie regulată, ca urmare a crescândei desuetudini a instrucţiei pur teologice, care, în mod provizoriu înlocuită, doar pentru ştiutorii de carte, cu o anumită instruire metafizică şi literară, nu a putut avea, mai ales în Franţa, nici un echivalent similar pentru masele populare. Importanţa şi noutatea unei atare dispoziţii constante, puternica mea dorinţă ca ea să fie apreciată cum se cuvine şi chiar, cutez să spun, imitată, mă obligă să arăt aici principalele motive ale acestui contact spiritual pe care noua şcoală filosofică trebuie în mod special să-l instituie azi cu proletarii, fără ca totuşi învăţământul său să excludă vreodată orice altă clasă. Oricâte obstacole ar putea ridica, de-o parte şi de alta, în calea unei atari apropieri lipsa de zel sau de elevaţie, este lesne de recunoscut, în general, că, dintre toate segmentele societăţii actuale, poporul propriu-zis trebuie să fie, în fond, cel mai dispus, prin tendinţele şi trebuinţele care rezultă din situaţia sa caracteristică, să primească favorabil noua filosofie, care în final trebuie să-şi găsească aici principalul său sprijin, atât mental cât şi social.

O primă consideraţie, care se cuvine aprofundată, deşi natura sa ar fi îndeosebi negativă, rezultă dintr-o judicioasă apreciere a ceea ce, la o primă abordare, ar putea să pară că oferă o gravă dificultate, adică absenţa în prezent a oricărei culturi speculative la asemenea clase. Fără îndoială, este regretabil, de exemplu, că acest învăţământ popular al filosofiei astronomice nu include încă, la toţi cei cărora le este în primul rând destinat, câteva noţiuni preliminare de

matematică, care ar face ca învăţământul respectiv să fie mai uşor şi mai eficace, noţiuni pe care eu sunt chiar forţat să le presupun ca fiind date. Aceeaşi lacună se întâlneşte şi la majoritatea celorlalte clase actuale, într-un timp în care instrucţiunea pozitivă se limitează, în Franţa, la anumite discipline speciale care ţin în esenţă de Şcoala Politehnică sau de şcolile de medicină. Nu există deci aici nimic care să fie cu adevărat specific proletarilor noştri. Cât priveşte deficitul lor obişnuit pe planul acelei culturi sistematice pe care o primesc azi clasele ştiutoare de carte, nu cred că săvârşesc o exagerare filosofică dacă afirm că rezultă de aici, pentru spiritele populare, un notabil avantaj în loc de un real inconvenient. Fără a repeta aici o critică din păcate prea facilă, dar pe care experienţa cotidiană o confirmă din ce în ce mai mult în ochii majorităţii oamenilor cu bun-simţ, ar fi greu de conceput în prezent o pregătire mai iraţională şi, în fond, mai periculoasă pentru conduita obişnuită a vieţii reale, fie activă, fie chiar speculativă, decât aceea care este rezultatul unei vane instruiri în primul rând verbale, apoi de entităţi, pentru care se pierd încă atâţia ani preţioşi ai tinereţii[93]. Celei mai mari părţi din cei care o primesc, ea nu inspiră decât un dezgust aproape insurmontabil cu privire la orice muncă intelectuală pe parcursul întregii lor cariere, pericole care devin mult mai grave la cei care s-au dedicat în mod special acestei munci. Inaptitudinea pentru viaţa reală, dispreţul pentru profesiile comune, neputinţa de a aprecia aşa cum se cuvine orice concepţie pozitivă şi antipatia care rezultă neîntârziat de aici, îi dispun prea adesea azi să secondeze o sterilă agitaţie metafizică, pe care anxioasele pretenţii personale, dezvoltate de această dezastruoasă educaţie, nu întârzie să le facă perturbatoare în plan politic, sub influenţa directă a unei erudiţii istorice vicioase care, făcând să prevaleze o noţiune falsă a ti-

pului social propriu Antichităţii, împiedică de obicei să fie înţeleasă sociabilitatea modernă. Având în vedere că aproape toţi cei care, în diferite privinţe, conduc azi treburile omeneşti, au fost pregătiţi pentru aceasta în felul arătat, să nu surprindă ruşinoasa ignoranţă pe care ei o dau la iveală adesea în privinţa celor mai neînsemnate lucruri, chiar şi materiale, nici frecventa lor înclinaţie de a neglija fondul în favoarea formei, aşezând mai presus de toate arta oratorică, oricât de contradictorie sau pernicioasă i-ar fi aplicarea, şi nici tendinţa aparte a claselor noastre ştiutoare de carte de a înghiţi cu lăcomie toate aberaţiile generate zilnic de anarhia noastră mentală[94]. O asemenea apreciere ne dispune, dimpotrivă, să ne mirăm că aceste diverse dezastre nu sunt mai extinse ; ea conduce la admiraţia profundă a rectitudinii şi înţelepciunii naturale a omului, care, sub fericita impulsie proprie ansamblului civilizaţiei noastre, stăvileşte în mod spontan, în mare parte, aceste primejdioase consecinţe ale unui absurd sistem de educaţie generală. Dat fiind faptul că acest sistem a fost, de la finele Evului Mediu, şi încă mai este principalul punct de sprijin social al spiritului metafizic, fie, în primul rând, contra teologiei, fie, mai târziu, şi contra ştiinţei, înţelegem lesne că acele clase pe care el nu le-a putut dezvolta trebuie să fie, tocmai din acestă cauză, mult mai puţin afectate de această filosofie tranzitorie şi, de aceea, mult mai dispuse să adopte starea pozitivă. Or, acesta este importantul avantaj pe care absenţa de educaţie scolastică îl dă azi proletarilor noştri şi care îi face, în fond, mai puţin accesibili decât majoritatea ştiutorilor de carte faţă de diversele sofisme perturbatoare, conform experienţei cotidiene, în pofida unei instigări permanente, în mod sistematic dirijate spre pasiunile care se referă la condiţia lor socială. Ei trebuie să fi fost altădată profund dominaţi de teologie, îndeosebi de cea

catolică, dar, în timpul emancipării lor mentale, metafizica nu a putut decât să lunece peste ei, din cauză că nu a întâlnit aici cultura specială pe care ea se bazează : doar filosofia pozitivă va putea să-i captiveze din nou în mod radical. Condiţiile prealabile atât de mult recomandate de primii părinţi ai acestei filosofii finale sunt îndeplinite aici mai bine decât oriunde : dacă celebra *tabula rasa* a lui Bacon şi Descartes[95] ar fi vreodată pe deplin realizabilă, aceasta ar putea fi desigur realizabilă la proletarii actuali, care, în special în Franţa, sunt mai apropiaţi decât orice clasă de tipul ideal al acelei dispoziţii pregătitoare pentru pozitivitatea raţională[96].

Examinând, sub un aspect mai profund şi mai durabil, această înclinaţie naturală a inteligenţelor populare către filosofia sănătoasă, recunoaştem lesne că ea trebuie să rezulte întotdeauna din solidaritatea fundamentală care, potrivit explicaţiilor noastre anterioare, leagă direct adevăratul spirit filosofic de bunul-simţ universal, prima sa sursă necesară. Într-adevăr, nu numai că acest bun-simţ, atât de just preconizat de Descartes şi Bacon, trebuie să se găsească mai pur şi mai energic la clasele inferioare, în virtutea acelui fericit deficit de cultură scolastică, deficit care le face mai puţin accesibile obişnuinţelor vagi sau sofistice, dar la această deosebire pasageră, pe care o va risipi treptat o mai bună educaţie a claselor culte, trebuie să-i asociem o alta, în mod necesar permanentă, privind influenţa mentală a diverselor funcţii sociale la cele două categorii de inteligenţă, în raport cu carateruI respectiv al lucrărilor lor obişnuite. De când acţiunea reală a Umanităţii asupra lumii exterioare a început, la moderni, să se organizeze în mod spontan, ea necesită combinarea continuă a două clase distincte foarte inegale ca număr, dar la fel de indispensabile : pe de o parte, antreprenorii propriu-zişi, întotdeauna puţin numeroşi, care,

posedând diverse materiale convenabile, inclusiv bani şi credit, dirijează ansamblul fiecărei operaţii, asumându-şi de aceea principala responsabilitate a rezultatelor, oricare ar fi ele ; pe de altă parte, operatorii direcţi, care trăiesc dintr-un salariu periodic şi formează imensa majoritate a lucrătorilor şi care, într-un fel de intenţie abstractă, execută fiecare act elementar, fără a se preocupa în mod special de produsul final. Aceştia din urmă sunt singurii în priză directă cu natura, pe când cei dintâi se ocupă mai ales de treburile societăţii. Ca o urmare necesară a acestor diversităţi fundamentale, eficacitatea speculativă pe care noi am socotit-o inerentă vieţii industriale, pentru dezvoltarea în mod involuntar a spiritului pozitiv, trebuie în mod obişnuit să se facă mai bine înţeleasă la operatori decât la antreprenori, deoarece lucrările care le sunt proprii au un caracter mai simplu, un scop mai clar determinat, rezultate mai nemijlocite şi condiţii mai imperioase. Şcoala pozitivă va trebui deci să găsească aici în mod firesc un acces mai facil pentru învăţământul său universal şi o mai puternică simpatie pentru renovarea sa filosofică, atunci când va putea pătrunde în mod convenabil în acest vast mediu social. Ea va trebui să întâlnească aici, în acelaşi timp, afinităţi morale nu mai puţin preţioase decât acele armonii mentale, în conformitate cu acea comună nepăsare materială care îi apropie în mod spontan pe proletarii noştri de veritabila clasă contemplativă, cel puţin atunci când aceasta va fi căpătat în sfârşit moravurile corespunzătoare destinaţiei sale sociale. Această norocoasă dispoziţie, favorabilă atât ordinii universale cât şi adevăratei fericiri personale, va dobândi într-o zi mai multă importanţă normală, în conformitate cu sistematizarea raporturilor generale care trebuie să existe între aceste două elemente extreme ale societăţii pozitive (*société positive*). Dar, din acel moment, ea poate facilita în mod esenţial uni-

unea lor născândă, suplinindu-i puţinul răgaz pe care ocupaţiile zilnice îl lasă proletarilor pentru instruirea lor speculativă. Dacă, în unele cazuri excepţionale de extremă supraîncărcare, acest obstacol continuu pare, într-adevăr, să împiedice orice avânt mental, el este de obicei compensat de acel caracter de înţeleaptă imprudenţă care, în fiecare intermitenţă naturală a muncilor obligatorii, redă spiritului o deplină disponibilitate. Adevăratul răgaz (*loisir*) nu-i lipseşte de obicei decât clasei care se crede special înzestrată pentru aceasta, deoarece, chiar din cauza averii şi poziţiei sale, ea rămâne în general preocupată de nelinişti active, care nu implică aproape niciodată un veritabil calm intelectual şi moral. Această stare trebuie să fie lesnicioasă, dimpotrivă, ori la gânditori, ori la operatori, dată fiind comuna lor eliberare spontană de grijile privind folosirea capitalurilor şi independent de regularitatea naturală a vieţii lor zilnice.

Atunci când aceste diferite tendinţe, mentale şi morale, vor fi acţionat în mod convenabil, la proletari va trebui deci să aibă loc acea universală propagare a instruirii pozitive, condiţie indispensabilă de realizare progresivă a renovării filosofice. Tot la ei, caracterul continuu al unui asemenea studiu va putea deveni pur speculativ, deoarece va fi mai ferit de acele vederi interesate proprii, mai mult sau mai puţin direct, claselor superioare, aproape întotdeauna preocupate de calcule mercantile sau ambiţioase. După ce vor fi căutat aici mai întâi fundamentul universal al întregii înţelepciuni umane, ei vor extrage apoi, ca în artele frumoase, o dulce diversiune firească faţă de toate dificultăţile şi suferinţele lor cotidiene. Inevitabila lor condiţie socială făcându-le mult mai preţioasă o atare diversiune[97], fie ştiinţifică, fie estetică, ar fi straniu ca clasele conducătoare să vrea să vadă în aceasta, dimpotrivă, un motiv fundamental de a le priva de orice

acces [la ştiinţă şi artă], refuzându-le sistematic singura satisfacţie care putea fi nelimitat împărţită acelora care trebuie cu înţelepciune să renunţe la bucurii mai puţin comunicabile. Pentru a justifica un astfel de refuz, prea adesea dictat de egoism şi de lipsa de judecată, s-a obiectat uneori, este adevărat, că această vulgarizare speculativă ar tinde să agraveze profund dezordinea actuală, dezvoltând funesta dispoziţie, deja destul de pronunţată, către declasare universală. Dar această teamă firească, unica obiecţie serioasă care, pe această temă, ar merita o dezbatere în adevăratul sens al cuvântului, rezultă azi, în majoritatea cazurilor de bună-credinţă, dintr-o iraţională confundare a instruirii pozitive, estetică şi total ştiinţifică, cu instruirea metafizică şi literară, singura organizată în prezent. Aceasta, într-adevăr, aşa după cum am spus, exercită o influenţă socială extrem de perturbatoare la clasele culte şi ar deveni mult mai periculoasă dacă am extinde-o la proletari, unde, în afara dezgustului pentru ocupaţiile materiale, ar dezvolta ambiţii exorbitante. Din fericire însă, în general, ei sunt mai puţin dispuşi să o ceară decât ar fi dispuşi alţii să le-o acorde. În ceea ce priveşte studiile pozitive, concepute cu chibzuinţă şi conduse în mod convenabil, ele nu prezintă nicidecum o atare influenţă : aliindu-se şi aplicându-se, prin natura lor, la toate lucrările practice, ele tind, dimpotrivă, să confirme sau chiar să inspire gustul pentru acestea, fie înnobilându-le caracterul obişnuit, fie îndulcindu-le consecinţele dureroase ; conducând, pe de altă parte, la o sănătoasă apreciere a diverselor poziţii sociale şi a necesităţilor corespunzătoare, ele dispun la înţelegerea faptului că fericirea reală este compatibilă cu toate condiţiile posibile, numai ca ele să fie îndeplinite onorabil şi acceptate în mod raţional. Filosofia generală care rezultă de aici reprezintă omul, sau mai degrabă Umanitatea, ca pe prima dintre

fiinţele cunoscute, destinată, de ansamblul legilor reale, să perfecţioneze mereu, pe cât posibil, în toate privinţele, ordinea naturală, ferindu-se de orice nelinişte himerică, ceea ce tinde să înalţe mult activul sentiment universal al demnităţii umane. În acelaşi timp, ea tempereazǎ în mod spontan orgoliul prea exaltat pe care acest sentiment l-ar putea provoca, arătând, sub toate aspectele şi cu o familiară evidenţă, în ce măsură trebuie să rămânem mereu mai prejos de scopul şi de tipul orgoliosului, fie în viaţa activă, fie chiar şi în viaţa speculativă, unde înţelegem, aproape la fiecare pas, că eforturile noastre cele mai nobile nu pot niciodată învinge decât o mică parte din dificultăţile fundamentale.

În pofida marii însemnătăţi a diverselor motive precedente, considerente încă şi mai importante vor determina îndeosebi inteligenţele populare să secondeze azi acţiunea filosofică a şcolii pozitive prin abordarea lor nestinsă pentru propagarea universală a studiilor reale : ele se raportează la principalele nevoi colective proprii condiţiei sociale a proletarilor. Le putem rezuma în această opinie sumară : până în prezent nu a putut exista o politică în mod special populară, noua filosofie fiind singura care poate să o constituie.

De la începutul marii crize moderne, poporul nu a intervenit decât ca simplu auxiliar în principalele lupte politice, cu speranţa, neîndoielnic, de a obţine unele ameliorări ale situaţiei sale generale, dar nu conform unor vederi şi pentru un scop care să-i fie cu adevărat proprii. Toate dezbaterile obţinute au rămas în esenţă concentrate la diversele clase superioare şi mijlocii, deoarece se raportau mai ales la posesiunea puterii. Or, poporul nu s-a putut timp îndelungat interesa direct de astfel de conflicte, deoarece natura civi-

lizaţiei noastre îi împiedică în mod evident pe proletari să spere şi chiar să dorească vreo participare importantă la puterea politică propriu-zisă. Astfel, după ce au realizat în principal toate rezultatele sociale pe care le puteau aştepta de la substituirea provizorie a metafizicienilor şi legiştilor vechii dominaţii politice a claselor sacerdotale şi feudale, oamenii din popor devin azi tot mai indiferenţi la sterila prelungire a acestor lupte din ce în ce mai mizerabile, reduse de-acum la rare rivalităţi personale. Oricare ar fi eforturile de zi cu zi ale agitaţiei metafizice de a-i face să intervină în aceste dezbateri frivole, prin momeala aşa-ziselor drepturi politice, instinctul popular a şi înţeles, îndeosebi în Franţa, cît de iluzorie sau puerilă ar fi posedarea unui astfel de privilegiu care, fie şi în gradul său actual de răspândire, nu inspiră de obicei nici un interes veritabil majorităţii celor care se bucură de el în mod exclusiv. Poporul nu se poate interesa, în esenţă, decât de folosirea efectivă a puterii, în orice mâini s-ar găsi aceasta, şi nu de cucerirea ei specială. De îndată ce problemele politice, ori mai degrabă sociale, se vor raporta în mod obişnuit la felul în care puterea trebuie exercitată pentru a-şi atinge mai bine destinaţia sa generală, în principal referitoare — la moderni — la masa proletară, nu va recunoaşterea faptului că dispreţul actual nu ţine nicidecum de o indiferenţă periculoasă ; până atunci opinia populară va rămâne străină de aceste dezbateri care, în ochii spiritelor sănătoase, sporind instabilitatea tuturor puterilor, tinde mai ales să întârzie această transformare indispensabilă. Pe scurt, poporul este dispus să dorească în mod firesc ca zadarnica şi furtunoasa dezbatere pe tema drepturilor să fie în sfârşit înlocuită de o fecundă şi salutară apreciere a diverselor îndatoriri esenţiale, fie generale, fie speciale. Acesta este principiul spontan al conexiunii profunde care, înţeles mai devreme sau mai târziu, va

ralia în mod necesar instinctul popular la acţiunea socială a filosofiei pozitive, deoarece această grandioasă transformare echivalează în mod evident cu aceea, motivată mai sus de cele mai înalte considerente speculative, a transformării mişcării politice actuale într-o simplă mişcare filosofică, al cărei regim şi principal rezultat va fi, de fapt, să constituie temeinic o activă morală universală, prescriindu-i fiecărui agent, individual sau colectiv, regulile de conduită cele mai conforme cu armonia fundamentală. Cu cât vom medita mai serios asupra acestei relaţii naturale, cu atât mai mult vom recunoaşte că această mutaţie decisivă, care nu poate emana decât din spiritul pozitiv, nu-şi poate aici găsi un sprijin solid decât la poporul propriu-zis, singurul dispus să-l înţeleagă bine şi să se intereseze profund de el. Prejudecăţile şi pasiunile proprii claselor superioare şi mijlocii se opun concentric la înţelegerea lui suficientă, întrucât aceste clase sunt de obicei mai sensibile la avantajele inerente posesiunii puterii decât la pericolele rezultate din exercitarea ei vicioasă. Dacă poporul este în prezent şi trebuie să rămână şi de acum încolo indiferent faţă de posesiunea directă a puterii politice, el nu poate niciodată renunţa la indispensabila sa participare permanentă la puterea morală care, singura cu adevărat accesibilă tuturor, fără nici un pericol pentru odihna universală, ci, dimpotrivă, spre marele ei avantaj cotidian, îl autorizează pe fiecare, în numele unei doctrine fundamentale comune, să amintească în mod convenabil celor mai înalte autorităţi diversele lor îndatoriri esenţiale. Ce-i drept, prejudecăţile inerente stării de tranziţie sau revoluţionare şi-au croit drum şi printre proletarii noştri, prejudecăţile întreţinând în această privinţă supărătoare iluzii cu privire la importanţa indefinită a măsurilor politice propriu-zise şi împiedicând să se aprecieze în ce măsură justa satisfacere a marilor interese populare

depinde azi mai mult de opinii şi de moravuri decât de instituţiile ca atare, a căror adevărată regenerare, actualmente imposibilă, cere, înainte de toate, o reorganizare spirituală. Putem însă fi siguri că şcolii pozitive îi va fi mult mai uşor de a face ca acest învăţământ salutar să pătrundă la spiritele populare decât oriunde aiurea, fie pentru că metafizica negativă nu a prins aici rădăcini, fie mai ales datorită impulsiei constante a trebuinţelor sociale inerente situaţiei lor necesare. Aceste trebuinţe se raportează în esenţă la două condiţii fundamentale, una spirituală, iar cealaltă temporală, de natură profund conexă : este vorba, de fapt, de a asigura în mod convenabil tuturor, în primul rând educaţia normală, apoi munca regulată ; acesta este, în fond, adevăratul program social al proletarilor. Nu poate exista adevărată popularitate decât pentru o politică ce va tinde în mod necesar către această dublă destinaţie. Or, acesta este, în mod evident, caracterul spontan al doctrinei sociale proprii noii şcoli filosofice ; explicaţiile noastre anterioare ne dispensează aici, în această privinţă, de orice altă lămurire, de altfel rezervată lucrării atât de frecvent indicate în acest *Discurs*[98]. Se cuvine doar să adăugăm, pe această temă, că necesara concentrare a gândurilor şi activităţilor noastre asupra vieţii reale a Umanităţii, cu îndepărtarea oricărei vane iluzii, va tinde în mod special să fortifice mult adeziunea morală şi politică a poporului propriu-zis la adevărata filosofie modernă. Într-adevăr, judiciosul său instinct va sesiza aici curând un puternic motiv nou de a dirija îndeosebi practica socială către înţeleapta ameliorare continuă a propriei sale condiţii generale. Dimpotrivă, himericele speranţe inerente vechii filosofii au condus prea adesea la neglijarea cu dispreţ a unor asemenea progrese sau la îndepărtarea lor printr-un fel de amânare permanentă, conform minimei importanţe re-

lative care, fireşte, trebuia să le lase acea eternă perspectivă, imensă compensaţie spontană pentru toate mizeriile.

Această sumară apreciere este acum suficientă ca să semnaleze, sub diversele aspecte esenţiale, afinitatea necesară a claselor inferioare pentru filosofia pozitivă, care, de îndată ce contactul va putea fi deplin stabilit, îşi va găsi aici principalul sprijin firesc, în acelaşi timp mental şi social, pe când filosofia teologică nu mai convine decât claselor superioare, cărora ea tinde să le eternizeze preponderenţa politică, aşa după cum filosofia metafizică se adresează mai ales claselor mijlocii, cărora le secondează activa ambiţie. Orice spirit meditativ trebuie astfel să înţeleagă în sfârşit importanţa cu adevărat fundamentală pe care o are azi o înţeleaptă vulgarizare sistematică a studiilor pozitive, în esenţă destinate proletarilor, în scopul de a pregăti aici o doctrină socială sănătoasă. Diverşii observatori care se pot elibera, chiar şi numai momentan, din vârtejul cotidian, consimt azi să deplaseze, pe bună dreptate, influenţa anarhică pe care o exercită, în zilele noastre, sofiştii şi retorii[99]. Dar aceste juste plângeri vor rămâne în mod inevitabil zadarnice atâta timp cât nu se va fi înţeles mai bine necesitatea de a se ieşi, în fine, dintr-o situaţie mentală în care educaţia oficială nu poate duce, de obicei, decât la formarea de retori şi de sofişti, care după aceea tind în mod spontan să propage acelaşi spirit, prin triplul învăţământ emanat din ziare, romane şi drame în rândul claselor inferioare, unde nici o instruire regulată nu garantează contagiunea metafizică, respinsă doar de raţiunea lor naturală. Cu toate că trebuie să sperăm că guvernele actuale vor înţelege curând în ce măsură propagarea universală de cunoştiinţe reale poate seconda din ce în ce mai mult eforturile lor permanente şi grele de menţinere a unei ordini indispensabile, încă nu este de aşteptat de la ele şi nici măcar

de dorit o cooperare cu adevărat activă la această mare pregătire raţională, care trebuie timp îndelungat să rezulte mai ales dintr-un liber zel privat, inspirat şi susţinut de veritabile convingeri filosofice. Imperfecta conservare a unei armonii politice grosiere, neîncetat compromise în mijlocul dezordinii noastre mentale şi morale, absoarbe pe bună dreptate solicitudinea lor cotidiană şi le ţine chiar plasate într-un punct de vedere mult inferior pentru a putea înţelege cum se cuvine natura şi condiţiile unei asemenea munci, în legătură cu care se impune doar să le cerem să-i întrevadă însemnătatea. Dacă, cu un zel inoportun, încearcă azi să o dirijeze, nu ar reuşi decât să o altereze profund, în aşa fel încât să compromită serios principala-i eficienţă, neataşând-o la o filosofie destul de decisivă, ceea ce ar face-o să degenereze curând într-o incoerentă acumulare de specialităţi superficiale. În consecinţă, şcoala pozitivă, rezultată dintr-un activ concurs voluntar al spiritelor cu adevărat filosofice, nu va avea multă vreme să le ceară guvernelor noastre occidentale, pentru îndeplinirea convenabilă a marii lor funcţii sociale, decât o deplină libertate de expresie şi discuţie, echivalentă cu aceea de care deja se bucură şcoala teologică şi şcoala metafizică. Una poate, zi de zi, în miile sale de tribune sacre, să recomande, după plac, excelenţa absolută a eternei sale doctrine, promiţându-le tuturor adversarilor o irevocabilă osândire la muncile iadului ; cealaltă, în numeroasele catedre care îi întreţin munificenţa naţională, poate zi de zi să dezvolte, în faţa unor imense auditorii, universala eficacitate a concepţiilor sale ontologice şi preeminenţa nemărginită a studiilor sale literare. Fără a pretinde asemenea avantaje, pe care numai timpul le poate acorda, şcoala pozitivă nu cere azi decât un simplu drept de azil obişnuit în localităţile municipale, pentru a-şi face aici direct apreciată capacitatea finală de

satisfacere a tuturor marilor noastre trebuințe sociale, propagând cu înțelepciune singura instruire sistematică în stare să pregătească o reorganizare veritabilă, în primul rând mentală, apoi morală şi, în sfârşit, politică. Cu condiția ca acest liber acces să-i rămână mereu deschis, zelul voluntar şi gratuit al puținilor săi promotori, secondat de bunul-simț universal şi sub impulsia crescândă a situației fundamentale, nu se va teme niciodată să susțină, chiar din acest moment, o concurență filosofică activă față de numeroasele şi puternicele organe, fie şi reunite, ale celor două şcoli vechi. Or, nu mai avem a ne teme că de acum oamenii de stat se îndepărtează cu gravitate, în această privință, de imparțiala moderație din ce în ce mai inerentă propriei lor indiferențe speculative : şcoala pozitivă are chiar motive să se bizuie, sub acest raport, pe bunăvoința obişnuită a celor mai inteligenți dintre ei, nu numai în Franța, ci şi în întregul Occident. Supravegherea continuă de către ei a acestui învățământ popular liber se va limita curând la a-i prescrie doar, ca regulă permanentă, o pozitivitate adevărată, îndepărtând de aici, cu o inflexibilă severitate, introducerea, iminentă încă, a unor speculații vagi sau sofistice. Dar, în această privință, trebuințele esențiale ale şcolii pozitive concură direct cu îndatoririle fireşti ale guvernelor, deoarece dacă acestea trebuie să respingă un astfel de abuz în virtutea tendinței lui anarhice, şcoala pozitivă, în afară de acest motiv îndreptățit, îl socoate cu totul contrar destinației fundamentale a unui asemenea învățământ, ca reanimând acelaşi spirit metafizic în care ea vede azi principalul obstacol pentru afirmarea socială a noii filosofii. Sub acest aspect, ca şi în toate privințele, filosofii pozitivi se vor simți întotdeauna la fel de interesați ca puterile actuale de dubla menținere permanentă a ordinii interioare şi a păcii exterioare, ci văzând în acestea condiția cea mai favorabilă

pentru o adevărată renovare mentală şi morală ; numai că, din punctul de vedere care le este propriu, ei trebuie să zărească de departe ceea ce ar putea compromite sau consolida acest mare rezultat politic al ansamblului situaţiei noastre de tranziţie.

III

Am caracterizat îndeajuns, în toate privinţele, importanţa capitală pe care o are azi propagarea universală a studiilor pozitive, îndeosebi în rândurile proletarilor, spre a constitui de acum încolo un indispensabil punct de sprijin, în acelaşi timp mental şi social, pentru elaborarea filosofică ce trebuie să determine progresiv reorganizarea spirituală a societăţilor moderne. Dar, o asemenea apreciere ar rămâne încă incompletă şi chiar insuficientă dacă finalul acestui *Discurs* nu ar fi consacrat direct stabilirii ordinii fundamentale care convine acestei serii de studii, în aşa fel încât să fixăm adevărata poziţie pe care trebuie să o ocupe, în ansamblul lor, studiul de care acest *Tratat*[100] se va ocupa mai departe în mod exclusiv. Departe ca acest angajament didactic să fie aproape indiferent, aşa cum regimul nostru ştiinţific vicios ne face prea adesea să presupunem, putem, dimpotrivă, să dăm asigurarea că tocmai de el depinde principala eficacitate, intelectuală sau socială, a acestei importante pregătiri. Există, de altfel, o strânsă solidaritate între concepţia enciclopedică din care el rezultă şi legea fundamentală de evoluţie care serveşte drept bază noii filosofii generale.

O asemenea ordine trebuie, prin natura sa, să îndeplinească două condiţii estenţiale, una dogmatică, alta istorică, cărora trebuie să le recunoaştem în primul rând convergenţa

necesară : prima constă în a orândui ştiinţele după dependenţa succesivă, în aşa fel încât fiecare să se bazaze pe precedenta şi să pregătească pe următoarea ; a doua condiţie prescrie să le dispunem după evoluţia formării lor efective, trecând întotdeauna de la cele mai vechi la cele mai recente. Or, echivalenţa spontană a acestor două căi enciclopedice ţine, în general, de identitatea fundamentală care există în mod inevitabil între evoluţia individuală şi evoluţia colectivă care, având o origine identică, o destinaţie similară şi un acelaşi agent, trebuie să prezinte faze corespunzătoare, cu excepţia diversităţilor de durată, de intensitate şi de viteză, inerente inegalităţii celor două organisme. Acest concurs necesar permite deci să concepem aceste două moduri ca pe două aspecte corelative ale unui principiu enciclopedic unic, în aşa fel încât să-l putem utiliza de obicei pe acela care, în fiecare caz, va manifesta în mod optim relaţiile luate în considerare şi care ne oferă preţioasa posibilitate de a putea întotdeauna să verificăm cu ajutorul unuia ceea ce rezultă din celălalt.

Legea fundamentală a acestei ordini comune, de dependenţă dogmatică şi de succesiune istorică, a fost în mod complet stabilită în marea lucrare menţionată mai sus şi căreia ea îi determină planul general. Legea constă în a clasa diferitele ştiinţe după natura fenomenelor studiate, după generalitatea şi independenţa lor descrescândă sau după complexitatea crescândă, de unde rezultă speculaţii din ce în ce mai puţin abstracte şi mai dificile, dar şi din ce în ce mai excepţionale şi complete, în virtutea relaţiei lor mai strânse cu omul sau mai degrabă cu Umanitatea, obiectul fiind al oricărui sistem teoretic. Acest document îşi trage principala sa valoare filosofică, fie ştiinţifică, fie logică, din identitatea constantă şi necesară care există între toate aceste diverse moduri de comparare

speculativă a fenomenelor naturale şi de unde rezultă tot atâtea teoreme enciclopedice, ale căror explicaţie şi uz aparţin lucrării citate, care, pe deasupra, sub raport activ, adaugă acea importantă relaţie generală, că fenomenele devin astfel din ce în ce mai modificabile, în aşa fel încât oferă un domeniu din ce în ce mai vast intervenţiei omului. Este suficient să indicăm în mod sumar aplicarea acelui mare principiu de determinare raţională a adevăratei ierarhii a studiilor fundamentale, concepute ca diferitele elemente esenţiale ale unei ştiinţe unice, aceea a Umanităţii.

Acest obiectiv final al tuturor speculaţiilor noastre reale, cere, în mod evident, prin natura sa, în acelaşi timp ştiinţifică şi logică, un dublu preambul indispensabil, referitor, pe de o parte, la omul propriu-zis, iar pe de altă parte la lumea exterioară. Nu am putea, de fapt, să cercetăm raţional fenomenele, statice sau dinamice, ale sociabilităţii, dacă nu cunoaştem mai întâi suficient agentul special care le operează şi mediul general în care ele au loc. De aici rezultă deci diviziunea necesară a filosofiei naturale, destinată să pregătească filosofia socială, în două mari ramuri, una organică, cealaltă anorganică. Cât priveşte dispunerea relativă a acestor două cercetări în egală măsură fundamentale, toate motivele esenţiale, fie ştiinţifice, fie logice, concură în a prescrie, în educaţia individuală şi în evoluţia colectivă, să începem cu a doua, ale cărei fenomene, mai simple şi mai independente, din cauza generalităţii lor superioare, implică singure în primul rând o apreciere cu adevărat pozitivă, pe când legile lor, de-a dreptul referitoare la existenţa universală, exercită apoi o influenţă necesară asupra existenţei speciale a corpurilor vii. Astronomia constituie în mod necesar, în toate privinţele, elementul cel mai decisiv al acestei teorii prealabile a lumii exterioare, ori ca fiind cea mai susceptibilă de o

deplină pozitivitate, fie în măsura în care caracterizează mediul general al tuturor fenomenelor noastre şi care manifestă, fără nici o altă complicaţie, simpla existenţă matematică, adică geometrică sau mecanică, comună tuturor existenţelor reale. Dar, chiar dacă condensăm la maximum adevăratele concepţii enciclopedice, nu am putea reduce filosofia anorganică la acest element principal, deoarece ea ar rămâne atunci complet izolată de filosofia organică. Legătura lor fundamentală, ştiinţifică şi logică, constă mai ales în ramura cea mai complexă a celei dintâi, studiul fenomenelor de compunere şi de descompunere, cele mai eminente din câte comportă existenţa universală, şi cele mai apropiate de modul vital propriu-zis. Astfel filosofia naturală, considerată ca un preambul necesar al filosofiei sociale, descompunându-se mai întâi în două studii extreme şi un studiu intermediar, cuprinde succesiv cele trei mari ştiinţe, astronomia, chimia şi biologia, dintre care cea dintâi interesează imediat originea spontană a veritabilului spirit ştiinţific, iar ultima interesează destinaţia sa esenţială. Avântul lor iniţial se raportează, istoriceşte, respectiv la antichitatea greacă, la Evul Mediu şi la epoca modernă.

O asemenea apreciere enciclopedică nu ar îndeplini încă în mod suficient condiţiile indispensabile continuităţii proprii unui atare subiect : pe de o parte, ea lasă o lacună capitală între astronomie şi chimie, a căror legătură nu ar putea fi directă ; pe de altă parte, ea nu indică îndeajuns adevărata sursă a acelui sistem speculativ, ca simplă prelungire abstractă a raţiunii comune, al cărei punct de plecare ştiinţific nu ar putea fi direct astronomic. Dar, pentru a completa formula fundamentală, este de ajuns, în primul rând, să plasăm la începutul acestui vast ansamblu ştiinţa matematică, singurul leagăn necesar al pozitivităţii raţionale, atât pentru individ,

cât şi pentru specie. Dacă, printr-o aplicaţie mai specială a principiului nostru enciclopedic, descompunem, la rându-i, această ştiinţă iniţială în cele trei mari ramuri ale sale, calculul, geometria şi mecanica, determinăm în cele din urmă, cu cea mai mare precizie filosofică, adevărata origine a oricărui sistem ştiinţific, care rezultă în primul rând din speculaţii pur numerice şi care fiind, dintre toate, cele mai generale, cele mai simple, mai abstracte şi mai independente, aproape că se confundă cu elanul spontan al spiritului pozitiv la cele mai comune inteligenţe[101], cum o confirmă, sub ochii noştri, şi observaţia de zi cu zi a progresului individual.

Ajungem astfel să descoperim treptat ierarhia invariabilă, în acelaşi timp istorică şi dogmatică, deopotrivă ştiinţifică şi logică, a celor şase ştiinţe fundamentale — matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia şi sociologia —, dintre care cea dintâi constituie în mod necesar punctul de plecare exclusiv, iar ultima singurul scop esenţial al întregii filosofii pozitive, în care orice descompunere este în mod radical artificială, fără a fi nicidecum arbitrară, totul raportându-se aici în final la Umanitate, unic concept pe deplin universal. Ansamblul acestei formule enciclopedice, în mod exact conforme cu adevăratele afinităţi ale cercetărilor corespunzătoare şi care, de altfel, cuprind în mod evident toate elementele speculaţiilor noastre reale, permite în final fiecărei inteligenţe să reînnoiască după placul său istoria generală a spiritului pozitiv, trecând, aproape pe nesimţite, de la cele mai mărunte idei matematice la cele mai înalte cugetări sociale. Este clar, într-adevăr, că fiecare dintre cele patru ştiinţe intermediare se confundă, ca să spunem aşa, cu precedenta, în ceea ce priveşte cele mai simple fenomene ale sale, şi cu următoarea, în ceea ce priveşte fenomenele cele mai complexe. Această perfectă continuitate spontană va deveni

irecuzabilă mai ales pentru toţi cei care vor recunoaşte, în lucrarea menţionată mai sus, că acelaşi principiu enciclopedic furnizează şi clasamentul raţional al diverselor părţi constitutive ale fiecărei cercetări fundamentale, în aşa fel încât stadiile dogmatice şi fazele istorice se pot apropia în măsura cerută de precizia comparaţiilor sau de facilitatea tranziţiilor.

În starea actuală a inteligenţelor, aplicarea logică a acestei mari formule este încă şi mai importantă decât uzul ei ştiinţific, metoda fiind, în zilele noastre, în esenţă mai importantă decât doctrina însăşi şi, de altfel, singura imediat susceptibilă de o deplină rezervare. Principala sa utilitate constă, deci, azi în a determina în mod riguros evoluţia neabătută a oricărei educaţii cu adevărat pozitive, în mijlocul prejudecăţilor iraţionale şi a obişnuinţelor vicioase proprii avântului preliminar al sistemului ştiinţific, format încetul cu încetul din teorii parţiale şi incoerente, ale căror relaţii mutuale au rămas până azi neobservate de fondatorii lor succesivi. Toate clasele actuale de savanţi violează, cu o egală gravitate, deşi cu titluri diverse, această obligaţie fundamentală. Limitându-se aici să indice cele două cazuri extreme, geometrii, pe bună dreptate mândri de a fi plasaţi la adevărata sursă a pozitivităţii raţionale, se încăpăţânează orbeşte să reţină spiritul uman în acel stadiu cu totul iniţial al adevăratei tendinţe speculative, fără a lua vreodată în considerare unicul său scop necesar ; dimpotrivă, recomandând pe bună dreptate demnitatea superioară a subiectului lor, absolut limitrof acestei mari destinaţii, biologii continuă să-şi menţină cercetările lor într-o izolare iraţională, ţinându-ne în mod arbitrar departe de dificila pregătire cerută de natura acestor cercetări. Aceste dispoziţii opuse, dar la fel de empirice, conduc adesea azi, la unii, la o zadarnică pierdere de energii intelectuale, consumate în bună parte în cercetări

din ce în ce mai puerile, iar la alţii la o instabilitate permanentă a diverselor noţiuni esenţiale, din lipsa unei evoluţii cu adevărat pozitive. Mai ales sub acest ultim aspect trebuie subliniat că studiile sociale nu sunt în prezent singurele care încă au rămas exterioare sistemului pe de-a-ntregul pozitiv, sub sterila dominaţie a spiritului teologico-metafizic ; în fond, cercetările biologice înseşi, mai ales dinamice, deşi sunt constituite pe plan academic, încă nu au atins până acum o veritabilă pozitivitate, deoarece nu s-a schiţat aici îndeajuns nici o doctrină capitală, aşa încât în biologie câmpul iluziilor şi al jongleriilor rămâne încă aproape nelimitat. Or, deplorabila prelungire a unei atari situaţii ţine în esenţă, în ambele cazuri, de insuficienta realizare a marilor condiţii logice determinate de legea noastră enciclopedică, întrucât nimeni nu mai contestă, de multă vreme, necesitatea unei evoluţii pozitive în acest domeniu ; dar, nimeni nu cunoaşte natura şi obligaţiile care pot caracteriza adevărata ierarhie ştiinţifică. Într-adevăr, ce să aştepţi, în ceea ce priveşte fenomenele sociale sau chiar cercetarea, mai simplă, a vieţii individuale, de la o cultură care abordează direct speculaţiile atât de complexe, fără a se fi pregătit printr-o validă apreciere a metodelor şi doctrinelor referitoare la diverse fenomene mai puţin complexe şi mai generale, în aşa fel încât nu poate cunoaşte suficient nici logica inductivă, în principal caracterizată, în stare rudimentară, de chimie, fizică, şi în primul rând, de astronomie, şi nici măcar logica deductivă pură sau arta elementară a raţionamentului decisiv, pe care numai iniţierea matematică o poate dezvolta cum se cuvine ?

Pentru a facilita utilizarea curentă a formulei noastre ierarhice, în cazul că nu este nevoie de o mare precizie enciclopedică, este necesar să grupăm aici termenii doi câte doi, în aşa fel încât să-i reducem la trei cupluri : unul iniţial, mate-

matico-astronomic, altul final, biologico-sociologic, separate şi reunite de cuplul intermediar, fizico-chimic. Această fericită condensare rezultă dintr-o evaluare irecuzabilă, deoarece există, într-adevăr, o mai mare afinitate naturală, fie ştiinţifică, fie logică, între cele două elemente ale fiecărui cuplu decât între cuplurile consecutive însele ; lucru adesea confirmat de dificultatea de a delimita clar matematica de astronomie şi fizica de chimie, ca urmare a vagilor obişnuinţe care încă mai domină ideile de totalitate ; biologia şi sociologia, mai ales, continuă aproape să se confunde la majoritatea gânditorilor actuali. Fără a merge vreodată până la aceste vicioase confuzii, care alterează în mod radical tranziţiile enciclopedice, va fi adesea util să reducem astfel ierarhia elementară a speculaţiilor reale la trei cupluri esenţiale, fiecare putând fi de altfel pe scurt desemnat de elementul său cel mai special, care întotdeauna este efectiv cel mai caracteristic şi cel mai potrivit să definească marile faze ale evoluţiei pozitive, individuale sau colective.

Această sumară apreciere este aici de ajuns ca să indice destinaţia şi să semnaleze importanţa unei asemenea legi enciclopedice, în care rezidă în final una din cele două ideimamă, a căror combinaţie intimă spontană constituie în mod necesar baza sistematică a noii filosofii generale. Încheierea acestui lung *Discurs*, în care adevăratul spirit pozitiv a fost caracterizat sub toate aspectele sale esenţiale, se apropie astfel de începutul său, deoarece această teorie a clasificării trebuie examinată, în ultimă instanţă, ca fiind în mod firesc inseparabilă de teoria evoluţiei expusă acolo, în aşa fel încât discursul de faţă formează el însuşi un adevărat ansamblu, imagine fidelă, deşi foarte concentrată, a unui vast sistem. Într-adevăr, este lesne de înţeles că luarea în considerare uzuală a unei asemenea ierarhii trebuie să devină indispen-

sabilă fie pentru aplicarea aşa cum se cuvine a legii noastre iniţiale a celor trei stări, fie pentru a risipi îndeajuns singurele obiecţii serioase pe care ea le poate implica, deoarece frecventa simultaneitate istorică a celor trei mari faze mentale faţă de diferitele speculaţii ar constitui, într-un mod cu totul diferit, o anomalie inexplicabilă pe care o rezolvă, dimpotrivă, în mod spontan legea noastră ierarhică, atât în ceea ce priveşte succesiunea, cât şi dependenţa diverselor cercetări pozitive. La fel, în sens invers, este de conceput că regula clasificării o presupune pe aceea a evoluţiei, deoarece toate raţiunile esenţiale ale ordinii astfel stabilite rezultă, în fond, din inegala rapiditate a unei atari dezvoltări la diferitele ştiinţe fundamentale.

Combinarea raţională a acestor idei-mamă (*idées mères*), constituind unitatea necesară a sistemului ştiinţific, ale cărui părţi concură, toate, din ce în ce mai mult întru acelaşi scop, asigură, pe de altă parte, cuvenita independenţă a diverselor elemente principale, prea adesea încă alterată de apropieri vicioase. În avântul său preliminar, săvârşit cu forţe proprii până în prezent, spiritul pozitiv trebuind astfel să se extindă progresiv de la cercetări inferioare la cercetări superioare, acestea din urmă au fost în mod inevitabil expuse opresivei invazii a celor dintâi, împotriva autorităţii cărora indispensabila lor originalitate nu a găsit iniţial garanţie decât după o prelungire exagerată a tutelei teologico-metafizice. Această deplorabilă fluctuaţie, foarte sensibilă încă faţă de ştiinţa corpurilor vii, caracterizează azi ceea ce conţin real, în fond, lungile controverse, de altfel cu totul zadarnice în toate privinţele, între *materialism* şi *spiritualism*, reprezentând, în mod provizoriu, în forme la fel de vicioase, trebuinţele, la fel de grave, deşi din nefericire opuse până azi, ale realităţii şi demnităţii speculaţiilor noastre, oricare ar fi acestea. Ajuns de acum la maturitatea sa sistematică, spiritul pozitiv risipeşte în

acelaşi timp două categorii de aberaţii, terminând cu acele sterile conflicte prin satisfacerea simultană a celor două condiţii în mod vicios contrare, cum ne-o arată de îndată ierarhia noastră ştiinţifică combinată cu legea evoluţiei, deoarece nici o ştiinţă nu poate ajunge la o adevărată pozitivitate decât în măsura în care originalitatea caracterului ei propriu este pe deplin consolidată.

O aplicaţie directă a acestei teorii enciclopedice, în acelaşi timp ştiinţifică şi logică, ne conduce în final la definirea exactă a naturii şi destinaţiei învăţământului special căruia îi este consacrat acest *Tratat*[102]. Într-adevăr, din explicaţiile precedente rezultă că principala eficienţă, în primul rând mentală, apoi socială, pe care trebuie azi să o căutăm într-o înţeleaptă propagare universală a studiilor pozitive, depinde în mod necesar de o strictă respectare didactică a legii ierarhiei. Pentru orice iniţiere individuală rapidă, ca şi pentru iniţierea colectivă lentă, va fi întotdeauna indispensabil ca spiritul pozitiv, dezvoltându-şi regimul pe măsură ce îşi sporeşte domeniul, să se ridice puţin câte puţin de la starea matematică iniţială la starea sociologică finală, parcurgând succesiv cele patru stadii intermediare : astronomic, fizic, chimic şi biologic. Nici o superioritate personală nu poate cu adevărat dispensa de această gradaţie fundamentală, în legătură cu care avem nenumărate ocazii să constatăm azi, la înalte inteligenţe, o lacună ireparabilă, care uneori neutralizează eminente eforturi filosofice. O asemenea evoluţie trebuie deci să devină încă şi mai indispensabilă în educaţia universală, unde specialităţile au puţină însemnătate şi unde principala utilitate, mai curând logică decât ştiinţifică, cere în esenţă o deplină raţionalitate, mai ales când este vorba să se constituie, în sfârşit, adevăratul regim mental. În consecinţă, acest învăţământ popular trebuie azi să se raporteze în prin-

cipal la cuplul ştiinţific iniţial, până când el va fi vulgarizat aşa cum se cuvine. De aici trebuie toţi să extragă în primul rând adevăratele noţiuni elementare ale pozitivităţii generale, dobândind cunoştinţele care servesc drept bază tuturor celorlalte speculaţii reale. Cu toate că această obligaţie strictă ar conduce în mod necesar la plasarea la început a studiilor pur matematice, trebuie să considerăm că încă nu este vorba să stabilim o sistematizare directă şi completă a instruirii populare, ci doar să-i imprimăm în mod convenabil impulsia filosofică care trebuie să conducă aici. Drept urmare, recunoaştem lesne că o asemenea mişcare trebuie să depindă îndeosebi de studiile astronomice, care, prin natura lor, prilejuiesc în mod necesar deplina manifestare a adevăratului spirit matematic, pentru care ele constituie, în fond, principala destinaţie. Există cu atât mai puţine inconveniente azi de a caracteriza cuplul iniţial doar prin astronomie cu cât cunoştinţele de matematică cu adevărat indispensabile pentru judicioasa sa vulgarizare sunt deja destul de răspândite sau destul de uşor de dobândit pentru a ne putea azi mărgini să le presupunem ca fiind rezultatul unei pregătiri spontane.

Această preponderenţă necesară a ştiinţei astronomice în prima propagare sistematică a iniţierii pozitive este pe deplin conformă cu influenţa istorică a unui astfel de studiu, principal motor până azi al marilor revoluţii intelectuale. Sentimentul fundamental al invariabilităţii legilor naturale trebuie, într-adevăr, să se dezvolte în primul rând faţă de fenomenele cele mai simple şi mai generale, a căror regularitate şi măreţie, superioare, ne dezvăluie singura ordine reală care este complet independentă de orice modificare provocată de om. Chiar înainte de a avea vreun caracter cu adevărat ştiinţific, această clasă de concepţii a determinat îndeosebi trecerea decisivă de la fetişism la politeism, pretutindeni

rezultat al cultului astrelor. Prima sa schiţă matematică, în şcolile lui Thales şi Pitagora, a constituit apoi principala sursă mentală a decadenţei politeismului şi a autorităţii monoteismului. În sfârşit, vectorul sistematic al pozitivităţii moderne, tinzând în mod deschis către un nou regim filosofic, este în esenţă rezultatul marii renovări astronomice începute de Copernic, Kepler şi Galilei. Nu trebuie deci să ne mire prea mult faptul că iniţierea pozitivă universală, pe care trebuie să se bazeze instalarea directă a filosofiei definitive, se dovedeşte deci a depinde în primul rând de un asemenea studiu, potrivit conformării necesare a educaţiei individuale faţă de evoluţia colectivă. Aceasta este, fără îndoială, ultima funcţie fundamentală care trebuie să-i fie proprie în ceea ce priveşte dezvoltarea generală a raţiunii umane, care, odată ajunsă la o adevărată pozitivitate, va trebui apoi să evolueze sub o nouă impulsie filosofică, emanată de-a dreptul de la ştiinţa finală, investită de aceea pentru totdeauna de prezenţa sa normală. Aceasta este excepţionala utilitate, nu mai puţin socială decât mentală, pe care o avem de reţinut dintr-o judicioasă expunere populară a sistemului actual de studii astronomice valide.

Note

[1] Referire la sistemul expus de Auguste Comte în al său *Cours de philosophie positive*, a cărui primă parte datează din 1830. (Nota trad.)

[2] Este vorba de *Traité philosophique d'astronomie populaire*, apărut în 1844. (Nota trad.)

[3] Punctul de vedere social va fi luat în mod sistematic în considerare de acela care a fost unul dintre părinții sociologiei, dându-i de altfel și numele. (Nota trad.)

[4] Nu este titlul vreunei lucrări a filosofului, ci pur și simplu denumirea prin care el își desemnează opera care, printre altele, include un *Système de politique positive*, în 4 volume (1852–1854). (Nota trad.)

[5] Devansând cu un secol teoria relativității generalizate a lui Albert Einstein, Auguste Comte avea să susțină, încă din 1817, că „*tout est relatif, voilà la seule chose absolue*". (Nota trad.)

[6] Denunțare a antropomorfismului, antropomorfism care și azi îi încântă pe gânditorii înclinați spre construcții mai mult epice decât riguros filosofice. (Nota trad.)

[7] Astăzi raporturile numerice dintre rase s-au modificat simțitor și nu este departe timpul în care rasa „cea mai puțin numeroasă" despre care vorbește Comte ar putea deveni cea mai numeroasă. (Nota trad.)

[8] Această voință de penetrare a „misterelor inaccesibile", orice ar spune Auguste Comte, rămâne o constantă a umanității, bine pusă în evidență de sistemul metafizic al lui Lucian Blaga. (Nota trad.)

[9] „*Nos vrais besoins*" nu se reduc, totuși, la acelea de nivel jos, biologic, după cum va reieși limpede chiar din expunerea lui Comte. (Nota trad.)

[10] Nicolas de Malebranche (1683–1715), filosof francez, care a interpretat carteziansimul prin prisma unui monoteism mistic și care probabil i-a atras atenția lui Comte și prin morala sa întemeiată pe ideea de ordine. (Nota trad.)

[11] Lucian Blaga, cu al său Marc Anonim, nu iese din această paradigmă teologică. (Nota trad.)

[12] *Nu întotdeauna*, după cum ne-o demonstrează în mod convingător descoperirile întâmplătoare făcute de Galvani, Becquerel, Fleming etc. (Nota trad.)

[13] Johannes Kepler (1571–1630), matematician şi astronom german, care a stabilit că orbitele planetelor sunt eliptice şi că pătratele perioadelor de revoluţie sunt proporţionale cu cuburile semiaxelor mari ale orbitelor planetare. (Nota trad.)

[14] Claude Bertholet (1748–1822), chimist francez, autor al multor descoperiri importante în domeniu şi al unor reguli care permit prevederea unor reacţii între săruri, acizi şi baze. A contribuit la impunerea unei terminologii chimice raţionale. (Nota trad.)

[15] Referire la *Système de philosophie positive*, titlu nou propus de Auguste Comte pentru *Cours de philosophie positive*, care, pe parcursul a 12 ani (1930–1942), a însumat 6 volume. (Nota trad.)

[16] Această necesitate s-a finalizat în apariţia sociologiei ca disciplină care studiază cele mai complexe fenomene existente în universul cunoscut, disciplină care încheie clasificarea ierarhică a ştiinţelor elaborată de Auguste Comte şi despre care va fi vorba în partea finală a *Discursului*. (Nota trad.)

[17] Disciplină filosofică al cărei obiect este existenţa ca atare, definită însă pe coordonate inevitabil psihologice, existenţa nefiind de conceput fără raportul cu o conştiinţă (altă „existenţă" !) care o judecă, şi descoperă nişte trăsături şi o serie de principii cu totul generale. (Nota trad.)

[18] Aproape toate explicaţiile obişnuite privind fenomenele sociale, majoritatea acelora care se referă la omul intelectual şi moral, o mare parte a teoriilor noastre fiziologice sau medicale şi chiar şi numeroase teorii chimice etc. amintesc modul straniu de a filosofa ridiculizat de Molière, care nu exagerează prea mult vorbind de acea *virtus dormitiva* a opiului, în lumina zdruncinării decisive operate de Descartes în întregul regim al entităţilor. (Nota autorului)

[19] *„entre l'enfance et la virilité"*, în textul original. (Nota trad.)

[20] Teză, în fond, agnosticistă şi care cantonează pozitivismul într-un regim de renunţări arbitrare, din moment ce niciodată nu putem şti *a priori* că avem de-a face cu vreun „mister" impenetrabil. (Nota trad.)

[21] Unii exegeţi ai operei filosofului francez sunt de părere că astfel Auguste Comte se înscrie printre precursorii sociologiei cunoaşterii. (Nota trad.)

[22] Identificăm aici o anumită convergenţă cu concepţia tânărului Marx. (Nota trad.)

[23] „*à l'état naissant de l'Humanité*", în textul original. (Notă trad.)

[24] Cu toate acestea, obiectul ştiinţei nu-l pot constitui *legile* fenomenelor, ci tocmai *fenomenele* a căror cercetare duce la descoperirea de legi etc. Generalul nu poate fi dat *înainte* de cunoaşterea individualului, după cum nu poate exista în afara acestuia. Ştiinţa constă de fapt în cercetarea fenomenelor (care sunt în mod necesar individuale) în vederea identificării legilor care le generează (care sunt neapărat generale, însă care nu au o existenţă proprie, desprinsă de individual, de concret). (Nota trad.)

[25] În legătură cu această apreciere generală a spiritului şi a evoluţiei metodei pozitive se poate studia cu mult folos valoroasa lucrare intitulată *A system of logic, ratiocinative and inductive*, recent publicată de Londra (la editura John Parker, West Strand, 1843) de către eminentul meu prieten, John Stuart Mill, în felul acesta pe deplin asociat de-acum la întemeierea directă a noii filosofii. Ultimele şapte capitole ale volumului întâi conţin o admirabilă expunere dogmatică, pe cât de profundă pe atât de clară, a logicii inductive, care, îndrăznesc să afirm, nu ar fi putut fi mai bine concepută şi nici mai bine caracterizată, dacă rămânem la punctul de vedere adoptat de autor. (Nota autorului)

[26] Teză fundamentală a pozitivismului, care pune serios în discuţie apriorismul lui Kant şi al epigonilor filosofului german. (Nota trad.)

[27] Accent polemic la adresa construcţiei metafizice a lui Schopenhauer, dar şi la adresa concepţiei teologice. (Nota trad.)

[28] Este bizar că un matematician şi, totodată, sociolog manifestă atâta opacitate faţă de dezvoltarea calculului probabilităţilor, instrument esenţial de cercetare în domeniul fenomenelor de masă, întotdeauna de o complexitate care scapă determinismului de tip... astronomic, cu atât mai mult cu cât un asemenea calcul nu ar putea fi categoric exclus din cercetarea fenomenelor cosmice. (Nota trad.)

[29] Cu toate acestea, necesităţi „pur mentale" fac ca necesităţi „pur fizice", cum este aceea de a mânca, să treacă pe planul al doilea : cazul unor „greve ale foamei". (Nota trad.)

[30] „Ordine şi Progres" a devenit deviza pozitivismului lui Auguste Comte. Într-un fel de manifest, el înştiinţa, în ziua de 8 martie 1848 : „*Je viens de fonder, sous la devise* Ordre et Progrés *une Société politique destinée à remplir, envers la seconde partie, esentiellement organique, de la grande révolution, un office équivalent à celui qu'exerça si utilement la Société des Jacobins dans la première partie, nécessairement critique. Son action sera même plus*

purement consultative, sans aucun mélange d'intervention temporelle, puisqu'elle reposera sur une nouvelle doctrine générale, dont les partisans sont encore trop peu nombreux pour obtenir d'autre influence sociale que celle qui pourra émaner d'une libre appréciation publique de la sagesse de leurs jugements et de leurs avis. Cette doctrine est exposé dans mon traîté fondamental de Philosophie positive. *Elle est surtout caractérisée par l'élaboration historique des deux derniers volumes, qui, d'après l'ensemble du passé humain, détermine sans utopie l'avenir social, de manière à fonder la véritable science politique, base rationnelle de l'art correspondant. / La Société Positiviste se propose donc de faire graduellement prévaloir les principes de cette nouvelle science, en les appliquant avec opportunité au cours naturel des événements, soit pour apprécier les faits accomplis et les mesures adoptées, soit surtout pour signaler les tendances réelles et indiquer des meilleurs moyens de les régulariser. Quoiqu'elle doive se consacrer surtout aux questions amenées par la situation générale et sur lesquelles l'attention publique se fixe d'elle-même, elle se réserve aussi d'introduire quelque fois des sujets de discussion qui ne seraient point encore à l'ordre du jour, pourvu qu'elle ait bien reconnu leur aptitude à éclaircir les débats spontanés. En un mot, elle a pour but général de faciliter l'avenement du nouveau pouvoir spirituel que le positivisme représente comme seul propre à terminer la révolution, par la fondation directe du régime final vers lequel tend aujourd'hui l'élite de l'humanité*". Ambiţiile Societăţii Pozitiviste depăşeau graniţele Franţei, anticipând cu un secol eforturile de realizare, nu doar a unei Uniuni a Europei Occidentale, ci a unei Organizaţii Mondiale : „*Ainsi la Société Positiviste ne sera, dans ses sentiments et dans ses pensées, ni rationale, ni cosmopolite, mais occidentale ; d'ailleurs, elle conçoit la régénération finale comme devant ensuite s'étendre, suivant une progression déterminé, à tout le reste de l'humanité, sous la sage assistance de l'Occident réunis*". Forma de guvernământ agreată era cea republicană : „*La proclamation, désormais irrévocable, de la République française, constitue, à tous égards, le plus grand événement survenu en Occident depuis la chute de Bonaparte. Elle résume nettement l'ensemble de la partie négative de la révolution, en détruisant radicalement les espérances et les illusions rétrogrades, qui, dès la seconde moitié du regne de Louis XIV, se rattachaient, en France, au seul nom de la royauté, sous quelque forme qu'elle s'y maintînt. D'un autre côté, le titre de République présente, dans son heureuse acception organique le programme universel, plutôt sentimental que rationnel, du véritable avenir social. Il annonce ainsi la subordination continue de la politique à la morale*". (Nota trad.)

31 „*une indifférence*", în textul original. (Nota trad.)

32 Principiul, cu două „tăişuri", al reducţionismului, împotriva căruia uneori va simţi nevoia să avertizeze. (Nota trad.)

33 Un fel de capitulare agnosticistă în faţa „misterelor", care îl va irita pe Lucian Blaga. (Nota trad.)

34 A se vedea partea finală a notei 32. (Nota trad.)

35 Cele cinci ramuri ale fizicii din acea vreme erau : barologia, termologia, acustica, optica şi electrologia. (Nota trad.)

36 După cum subliniază Nicolae Bagdasar, *subiectivitatea* în înţeles epistemologic nu exclude la Kant obiectivitatea, ci o implică, fără ea nefiind posibilă nici o cunoaştere obiectiv valabilă. (Nota trad.)

37 A se vedea clasificarea ştiinţelor, după Auguste Comte, în partea a treia a *Discursului*. (Nota trad.)

38 În pofida zgomotului care se face pe tema „cuceririi" de către om a spaţiului extraterestru, ne mai învârtim încă în „bătătura" casei noastre, pentru că ieşirile curente în „Cosmos" abia dacă depăşesc distanţa Bucureşti–Craiova. (Nota trad.)

39 Consideraţii care evocă înţelepciunea anticului şi „eternului" Protagora. (Nota trad.)

40 *„la grande relation de la science à l'art"*, în textul original. (Nota trad.)

41 „Periculos" în sensul transcendental, care îl obseda pe Lucian Blaga sau în cel imanentist–real, care îi obsedează pe cei care îşi dau seama de repercusiunile nefaste ale unor descoperiri în domeniul nuclear şi al biologiei moleculare ? (Nota trad.)

42 Apreciere eronată, dacă avem în vedere că imperiile coloniale au fost clădite tocmai în această perioadă, dominată de monoteismul creştin. (Nota trad.)

43 S-a subliniat că, la Auguste Comte, termenul *sociabilitate* se referă îndeosebi la forma relaţiilor interumane într-o societate dată. (Nota trad.)

44 *„chez la plupart des intelligences"*, în textul original. (Nota trad.)

45 Filosofia „iniţială" a avut întotdeauna o opoziţie semnificativă, încă din Antichitate, în gânditori ca Protagora, Democrit, Epicur, Lucreţiu etc. (Nota trad.)

46 Oficiu la care, în secolul XX, de exemplu, s-a angajat un Teilhard de Chardin, alături de Bergson. (Nota trad.)

47 Thales din Milet (circa 624 – circa 546 î. Hr.) stăpânea atât de bine instrumentele matematicii, încât, în anul 585 î. Hr., a putut să prezică o eclipsă totală de soare, uimindu-şi contemporanii. (Nota trad.)

48 Să se observe o anumită influență a lui Hegel în această privință. (Nota trad.)

49 „Copilărie" care, după unii filosofi, constituie şi azi o stare de grație a multor vizionari. (Nota trad.)

50 Prevestire a relativismului care, spre a se cristaliza ca teorie, va trebui să-l aştepte pe Einstein. (Nota trad.)

51 „l'esprit spécialement philosophique", în textul original. (Nota trad.)

52 Cu acest exercițiu se vor delecta neopozitiviştii, mai cu seamă cei din Cercul de la Viena. (Nota trad.)

53 *„chez tous les bons esprits"*, în textul original. (Nota trad.)

54 A se vedea nota 15.

55 Referire la Marea Revoluție Franceză declanşată în vara anului 1789. (Nota trad.)

56 În februarie 1848, Auguste Comte va sublinia că *„la réorganisation préalable des opinions et des moeurs constitue la seule base solide d'après laquelle puisse s'accomplir la régénération graduelle des institutions sociales"*. (Nota trad.)

57 Fireşte, „negativismul" (nu în sens psihopatologic) este pentru pozitivism o *doctrina non grata*. (Nota trad.)

58 Referire la restaurația feudal–monarhică de după căderea lui Napoleon I. Despre această sinistră aventură istorică, Jacques Madaule scrie : *„Inspirația şi-o caută în Evul Mediu, în epocile de credință, în regimurile organice, ca să adoptăm limbajul lui Auguste Comte. Reacțiunea împotriva* Aufklärung*–ului, ce s-a produs în Germania la sfârşitul secolului al XVIII–lea, se revarsă asupra francezilor în zilele Restaurației. Nu este vorba să fie restaurat Vechiul regim, ci un nou ev mediu, fondat pe recunoaşterea şi respectarea ierarhiilor naturale. Principiilor revoluției li se opun principiile creştine. Şi iată al treilea aspect, şi cel mai puțin important al ultraregalismului. Apare legat de restaurarea simțământului religios. Eşti romantic şi catolic dintr-o aceeaşi pornire. Chateaubriand dă tonul ; Bonald şi Maistre — doctrina. Clerul, în imensa lui majoritate, merge pe urmele lor. Congregația este una din marile forțe ale partidului ultra. Pentru aceasta lucrează, aproape tot atât cât pentru biserică, nenumărați misionari care străbat Franța, făcând slujbe de iertare a păcatelor, ridicând troițe. Alianța, întărită cu sângele vandeenilor, dintre catolicism şi unele doctrine contrarevoluționare se confirmă şi se întăreşte. Ultraregaliştii, care predomină în rândurile clerului şi nobilimii, se bucură de protecția fățişă a contelui d'Artois, viitorul Carol al X–lea. Ei umplu instituțiile cu protejații şi prietenii lor. Timp de 15 ani vor deține puterea reală, chiar şi*

atunci când, aparent, ca în intervalele 1816–1820 și 1828–1829, cad de la guvern. Niciodată, după Termidor, victoriile politice ale burghezilor nu au fost puse până-ntr-atât în discuție" (*Istoria Franței*, vol. 2, Editura Politică, București, 1973, p. 245). Regele ? *„Ludovic al XVIII–lea învățase multe pe căile exilului, care nu fuseseră toate împodobite cu flori. Acest om bătrân, dar, mai ales, îmbătrânit nu avea decât o dorință, și anume : să moară pe tron"* (*Op. cit.*, p. 248). (Nota trad.)

[59] „Ordine și Progres" a devenit deviză de stat pentru Estados Unidos do Brasil, odată cu proclamarea republicii la 15 noiembrie 1889. (Nota trad.)

[60] Lipsă dureros resimțită și în epoca de criză de la noi. (Nota trad.)

[61] *„aux populations actuelles"*, în textul original. (Nota trad.)

[62] Dacă Auguste Comte ar fi trăit în România de astăzi, el nu ar fi scris altceva. (Nota trad.)

[63] Este ceea ce încă mai fac la noi principalele forțe politice, indiferent de „baricada" pe care se situează. (Nota trad.)

[64] Situație corect sesizată de Auguste Comte. (Nota trad.)

[65] O succesiune cauzală care nu va găsi deloc înțelegere la Karl Marx și, în general, la marxiști. (Nota trad.)

[66] Fenomen care se manifestă ori de câte ori politica se dovedește în primul rând un mijloc de chiverniseală, politicienilor corupți lipsindu-le vocația activității întru binele *polisului*. (Nota trad.)

[67] Aluzie la contemporanul său Victor Cousin (1792–1867), autor, între altele, al unui curs de istorie a filosofiei moderne (1841–1846). (Nota trad.)

[68] „Formula" este următoarea : „la même chose arrive dans la succession des hommes que dans les âges différents d'un particulier. De sorte que toute la suite des hommes, pendant le cours de tant de siècles, doit être considérée comme un même homme qui subsiste toujours et qui apprend continuellement" (Pascal, *Fragment d'un traité du vide*). (Nota trad.)

[69] A se vedea nota 15.

[70] Karl Marx nu va susține nici el altceva pentru doctrina sa, dar dintr-o optică cu totul diferită. (Nota trad.)

[71] O morală eliberată de himere este, într-adevăr, un imperativ pozitivist demn de luat întotdeauna în considerare. (Nota trad.)

[72] Auguste Comte are în vedere socialismul utopic al lui Saint–Simon, Charles Fourrier sau Robert Owen, dar și comunismul de aceeași factură al lui Étienne Cabet (1788–1856), cu lucrarea *Voyage en Icarie* (1840), unde expune o teorie pe care autorul a încercat să o pună în practică din-

colo de Ocean, în Texas şi Illinois. Toate aceste construcţii utopice puneau mare preţ pe morală, Robert Owen intitulându-şi de altfel opera sa de căpătâi *Noua lume morală* (1842–1844). (Nota trad.)

73 Concepţie cu totul explicabilă pe plan psihologic la un bărbat căruia moartea tocmai îi răpise iubita, cu care el s-ar fi vrut căsătorit pe veci. (Nota trad.)

74 Referire la Immanuel Kant. (Nota trad.)

75 În *Critica raţiunii practice*, Kant scrie, în acest sens, următoarele : „A *explica* orânduirile naturale sau schimbarea lor, recurgând la Dumnezeu ca la creatorul tuturor lucrurilor, nu e câtuşi de puţin o explicare fizică şi constituie în general o mărturisire că am terminat cu filosofia noastră : fiindcă suntem constrânşi să admitem ceva, despre care de altfel nu avem nici un concept, spre a ne putea face un concept despre posibilitatea celor ce vedem în faţa ochilor. Este însă imposibil să ajungem prin metafizică, de la cunoaşterea *acestei* lumi la conceptul de Dumnezeu şi la dovada existenţei lui prin *raţionamente sigure*, fiindcă ar trebui să cunoaştem această lume ca pe întregul posibil cel mai perfect, prin urmare să cunoaştem în acest scop toate lumile posibile (spre a le putea compara cu aceasta), prin urmare ar trebui să fim atotştiutori ca să spunem că ea a fost posibilă numai printr-un *Dumnezeu* (aşa cum trebuie să gândim acest concept). Dar este absolut imposibil să cunoaştem, prin simple concepte, existenţa acestei fiinţe, fiindcă orice judecată existenţială, adică judecata care afirmă despre o fiinţă despre care îmi fac un concept că există, este o judecată sintetică, adică o judecată prin care depăşesc acel concept şi afirm despre el mai mult decât era gândit în concept : anume că acestui concept din *intelect* îi corespunde şi un lucru *în afara intelectului*, ceea ce este evident imposibil să-l obţinem prin vreun raţionament“ (I. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica raţiunii pure*, traducere, studiu introductiv, note şi indici de Nicolae Bagdasar, postfaţă de Niculae Bellu, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 229). (Nota trad.)

76 A se vedea nota 15.

77 Teză fundamentală în opera lui Alfred Adler. (Nota trad.)

78 Referire la metafizica lui J.G. Fichte. (Nota trad.)

79 Cu toate acestea, depăşindu-şi concepţia metafizică, Fichte va fi autorul unor energizante *Cuvântări către naţiunea germană* (1807–1808). (Nota trad.)

80 Evident, Auguste Comte face eforturi să formuleze un imperativ moral pozitivist. (Nota trad.)

81 Înainte de Nietzsche, aşadar, Auguste Comte a definit, fără a-l denumi, procesul psihic al *refulării*, şi chiar cu o uimitoare pregnanţă. (Nota trad.)

82 A se vedea nota 15.

83 Anul 1848 avea să dezmintă această judecată, care exprimă mai degrabă o dorinţă a purtătorului devizei „Ordine şi Progres" şi nu starea de fapt, caracterizată, chiar în discursul de faţă, drept „situaţie revoluţionară". (Nota trad.)

84 Auguste Comte a atacat şi în deceniile anterioare aşa-zisa „pedontocraţie", incapabilă să înţeleagă viziunile mai cuprinzătoare. (Nota trad.)

85 A se vedea nota 15.

86 Această preponderenţă empirică a spiritului mărunt, axat pe detalii, la majoritatea savanţilor de azi, a oarbei antipatii faţă de orice generalizare sunt mult agravate, îndeosebi în Franţa, de reuniunea lor obişnuită în academii, unde diversele prejudecăţi analitice se fortifică reciproc, unde, pe de altă parte, se dezvoltă interese adesea abuzive şi unde, în sfârşit, se organizează spontan un fel de insurecţie permanentă contra spiritului de sinteză care trebuie să prevaleze de acum încolo. Instinctul progresului, care caracteriza, în urmă cu o jumătate de secol, geniul revoluţionar, sesizase întrucâtva aceste pericole esenţiale, în aşa fel încât să determine suprimarea imediată a acestor companii arierate, care, neconvenind decât elaborării preliminare a spiritului pozitiv, devin din ce în ce mai ostile sistematizării sale finale. Cu toate că această cutezătoare măsură, atât de anapoda judecată de obicei, a fost pe atunci prematură, neluând în seamă inconvenientele destul de grave, este totuşi cert că aceste corporaţii ştiinţifice şi-au şi îndeplinit principala funcţie pe care o implică natura lor : după restauraţie, influenţa lor reală a fost, în fond, mai mult dăunătoare decât utilă mersului actual al marii evoluţii mentale. (Nota autorului)

87 Iată că şi ideea de rezistenţă, din care S. Freud va face un concept important al psihanalizei, apare la Comte tratată în termeni dintre cei mai adecvaţi. (Nota trad.)

88 În sensul de noţiuni clare despre totul, despre Univers. (Nota trad.)

89 Părintele pozitivismului fundamentează astfel rostul şi necesitatea cercetării pluridisciplinare. (Nota trad.)

90 Ideea cu care vor cocheta şi neopozitiviştii. (Nota trad.)

91 Este vorba de *Traité philosophique d'astronomie populaire*. (Nota trad.)

92 Auguste Comte îşi revendica deci audienţa în rândurile proletariatului, la concurenţă cu Marx şi Engels, dar şi cu alte mişcări socialiste, într-o vreme când cunoscuta „stafie" cutreiera Europa. (Nota trad.)

93 Critică judicioasă, care încă şi azi se mai face auzită din când în când, ca un monolog rostit în somn, pierdut în tumultul prejudecăţilor oficiale, care încurajează erudiţia frivolă şi vană. (Nota trad.)

94 Apetit dus la paroxism mai ales azi, când tarabele culturii de piaţă gem de toate inepţiile posibile, dezvăluindu-ni-se un înfiorător gol lăuntric, ca fenomen de masă. (Nota trad.)

95 „table rase *de Bacon et de Descartes*", în textul original, pe când alţii leagă sintagma de numele lui John Locke. Oricum, expresia în latineşte nu aparţine nici unuia dintre ei, ci unui traducător în limba franceză al operei lui Locke. (Nota trad.)

96 Idealul creierului „spălat", în care să fie răsădite noţiuni neechivoce, elaborate după o logică infailibilă, i-a obsedat şi pe neopozitivişti, şi nu numai pe ei. Chiar dacă un asemenea lucru ar fi posibil, el nu ar fi de dorit. (Nota trad.)

97 Ce „diversiune" sau mai degrabă ce „divertisment" prefera proletariatul, ne arată Fr. Engels în monografia sa sociologică intitulată *Situaţia clasei muncitoare din Anglia* (1845), care nu putea diferi mult de aceea a clasei corespunzătoare din Franţa. (Nota trad.)

98 A se vedea nota 15.

99 Aversiunea faţă de sofistică a lui Auguste Comte se conjugă cu spiritul antisofistic al prietenului său John Stuart Mill, pozitivist şi el, pe meridianul Greenwich, autor al unui impunător *Sistem de logică inductivă şi deductivă* (1843), în care mai bine de o sută de pagini sunt consacrate analizei sarcastice a sofismelor de tot felul, mai ales la filosofi. A se vedea şi Leonard Gavriliu, *Mic tratat de sofistică*, Editura IRI, Bucureşti, 1996. (Nota trad.)

100 A se vedea nota 91.

101 „*chez les plus vulgaires intelligences*", în textul original. (Nota trad.)

102 A se vedea nota 91.

Indice de nume

Cuprins

În colecția
BIBLIOTECA DE FILOSOFIE
au apărut:

1. Thoma de Aquino, **Summa theologiae. Despre Dumnezeu** (seria *Clasicii filosofiei universale*)
2. Aureliu Augustin, **Despre cetatea lui Dumnezeu** (seria *Clasicii filosofiei universale*)
3. Bonaventura, **Itinerariul minții în Dumnezeu** (seria *Medievalia*)
4. Anselm, **Proslogion** (seria *Medievalia*)
5. *** **Filosofia neokantiană în texte** (seria *Filosofia universală contemporană*)
6. W.H. Newton-Smith, **Raționalitatea științei** (seria *Filosofia universală contemporană*)
7. Ferdinand Gonseth, **Filosofia deschisă** (seria *Filosofia universală contemporană*)
8. Henri Poincaré, **Știință și metodă** (seria *Filosofia universală contemporană*)

ISBN 973-44-0221-8